

BIBLIOTEKA

165

12 92

KOLI XOXI

ERASMI ROTERDAM

DHE

HELENA GJIKA

2

KOLI XOXI

ERASMI ROTERDAM
DHE
HELENA GJIKA

BIBLIOTEKA E
BASHKIS GJIROKASTEB
NB INV

54352

SHTËPIA BOTUESE "MARIN BARLETTI"
TIRANË 1994

punoi në kompjuter Arjan Muça

tirazhi 1 000 kopje

© të drejtat e botimit i rezervohen autorit

PARATHENIE

Njohja me kulturën përparimtare të Evropës Perparimtare ka qenë një nga tiparet më të vlerë të përfaqësuesve të shquar të popullit shqiptar. Ky kontinent, sidomos pas zbulimeve të mëdha gjeografike, ka qenë për tyre si djepi i qyteterimit botëror të ri. Ky shprehëj, pas atij greko-romak, nepermjet Humanizmit të Rilindjes dhe më në fund, nepermjet Iluminizmit, si trashëgimtar i denjë i tyre.

Humanizmi evropian ka qenë fillimi i një periudhe të re në historinë e zhvillimit të mendimit shkencor të Evropës Perëndimore. Ideali për një dinjitet më të vërtetë njerëzor, fryma kritike kundër dogmës dhe skolastikës, vetëdija historike në shpjegimin e botës që na rrethon, puna vetmohuese për të njohur gjithçka reale, sado e fshehur që të dukej, për të kuptuar e interpretuar universin, por edhe ç'përfaqëson kombi, të gjitha këto përbenin një botëkuptim krejt të ndryshëm nga ai mesjetar. Referimi qyteterimit të lashtë lindor, dhe të atij greko-romak sidomos, përbente një mbështetje të fortë për këtë zhvillim të ri të kulturës njerëzore. Për Erasmin kulturë e lashtë mund të ndihmonte fare mirë në njohjen sa më të hollësishme të kulturës së krishterë.

Një nga humanistët më të mëdhenj, ose më mirë kryetari i tyre shpirtëror, me një horizont jashtëzakonisht të gjerë e të thellë shkencor e kulturor, për kohën kur jetoi e punoi, ka qenë edhe Desideri Erasmi i Roterdamit, jetën dhe botëkuptimin e të cilit autori i këtyre radhëve është përpjekur ta japë në këtë botim.

Për humanizmin dituria nuk ishte një suditje e thjeshtë, por një veprim i vazhdueshëm, një burim i pashtershëm që nuk ta shuan ënjën asnjëherë.

Me erudicionin e tij të gjerë e kritiken e hollë, me zotërimin e gjuhëve antike, Erasmi u bë figura më përfaqësuese e kulturës së Rilindjes evropiane në gjysmën e parë të shekullit XVI. Për të kultura është pasuri e mirëfilltë e njeriut: ajo fitohet me punë këmbëngulëse, është e lidhur me atë që e përvetëson, duke u thelluar në të gjithmonë e më shumë. Ajo nuk e largon kurrë njeriun nga virtyti, përkundrazi, ia forcon atë gjithmonë e më shumë, duke pasuruar shpirtin njerëzor. Nga një kulturë e thellë dhe e gjithanshme njeriu ndien kënaqësinë më të madhe: sa më shumë merr prej saj, aq më tepër kërkon; me kulturën njeriu është gjithçka, pa të mbetet një qenie e varfër. Kultura humaniste, ishte një zbulim i dinjitetit njerëzor, i panjohur tërësisht deri atëherë. Ajo i dha goditjen e fundit edukatës skolastike e fanatike kishtare dhe shpalli fuqishëm se fare mirë mund të ketë edhe kulturë laike të lashtë.

Të gjitha kërkesat e dëshirat njerëzore janë trajtuar në veprat e këtij humanisti të madh holandez me burrëri e ndershmëri por edhe me humor, e, pse jo edhe me një dell të fuqishëm demokratik për të drejtat e njeriut, që përbën pasurinë më fisnike të personaliteteve historike të të gjithë kohëve. Ata iu përkushtuan NJERIUT pa të cilin jeta e vërtetë nuk kishte kuptim.

Në këtë botim lexuesi ka për të vënë re se ka edhe përsëritje, të cilat edhe mund të shmangeshin, por mendojmë se ato janë të domosdoshme për të freskuar kujtesën herë pas here, madje kryesisht për ato çështje që kanë preokupuar më shumë botën e atëhershme. Kështu, megjithëse Erasmi ka jetuar shekuj më parë, gjithçka që ai trajton në veprat e tij madhore është në rendin e ditës edhe sot. Siç duket, plagët e kësaj bote janë aq të rënda sa që shërohen me ngadalësi, me gjithë sakrificat e mendimtarëve viganë.

Sipas Erasmit, filozofët e mëdhenj paganë grekë e romakë, si dhe vetë Krishti pas tyre, vlenin shumë për veprën e madhe që kishin lënë, për shembujt e lartë që kishin dhënë në jetë e që duhen imituar. Feja e mirëfilltë ka për detyrë t'i shërbejë jetës morale, përndryshe roli i saj është i papërfillshëm. Dhe Erasimi si i krishterë, sheh te Krishti personifikimin e virtytit më të lartë. Kjo ishte arsyeja që ai dëshironte që

filozofia e Krishtit të përhapej jo vetëm në njerëzit e qytetëruar ,por në të gjithë popullin, gra e fëmijë. Dhe virtyti i kultivuar në masën e popullit transformon shpirtin njerëzor.

Një kapitull i është kushtuar edhe Helena Gjickës, merita e madhe e së cilës është se me mendjen e saj fisnike ka prekur po ato plagë, herëherë shumë lënduese. Kështu që studimi i veprës së saj e radhit atë në vargun e iluministëve të shquar. Mendoj se në këtë vështrim ajo njihet tepër pak në Shqipëri.

Por duke i dhënë lexuesit këtë botim, na ka shkuar mendja edhe tek vepra e shkrimtarit francez Marsel Prust “mbi të lexuarit”, në të cilën autori arrin në përfundimin se leximi nuk është asgjë tjetër veçse një bisedë me autorët e mëdhenj.

Punimi është shoqëruar edhe me një bibliografi të shkurtër.

A U T O R I

HUMANISTI I MADH DESIDERI ERASMI ROTERDAMI (1469-1536)

Lëvizja humaniste në mesjetë ka karakter të theksuar shoqëror, kulturor dhe politik. Ajo mund të përcaktohet edhe si ideologji, që megjithëse nuk shpreh një filozofi të caktuar, e drejton tehun kundër skollastikës feudale në shëmbje e sipër. Përfaqësuesit më kryesorë të humanizmit në mesjetë janë në Gjermani, gjuhëtari Joan Reinklin (1455-1522), piktori Albreht Dyrer (1471-1528), Filip Melanhtoni (1497-1560), Ulrich fon Hutten (1488-1523), i përmëndur për sulmet e tij kundër oborrit papal mesjetar dhe për veprën "Letrat për njerëzit e errët" në prag të Reformës së Luterit; piktori Holbein i Vjetri (1465-1524), piktori Holbein i Ri (1497-1543), i biri i të parit në Itali; Jakopo de Barbari (1440-1566), Leonardo da Vinci (1452-1519), filozofi Piko dela Mirandola (1463-1494); në Spanjë, filozofi Huan Luis Viv (1493-1540); në Angli, autori i veprës "Utopia" Tomas Mor (1478-1535), për të cilin Erasmi do të shkruante: "Burri shumë i dëgjuar në Angli"; në Francë, shkrimtari Fransua Rabele (1494-1553), shkrimtari Mishel Montenj (1533-1592), e të tjerë, por që për qëllimin që i kemi vënë vetes u mjaftuan me kaq. Por lexuesi është në dijeni se ka edhe humanistë shqiptarë që kanë vepruar në Europën Perëndimore, ndër të cilët Marin Barleti është më kryesori. Në Europë, njëri nga më të mëdhenjtë, ka qënë Desiderius Erasmus, hollandes nga Roterdami, mbrojtës i Krishterimit kritik, dijetar i pashtershëm, i cili e shpalli veten "qytetar të botës" pavarësisht nga kombësia, me parullën: "Dikur lumi Rin i ndante galët nga gjermanët, por lumi Rin nuk mund të ndajë të krishterin nga i krishteri" Tërë jetën ai i bëri thirrje vullnetit të mirë të të gjithëve që të mbeten gjithnjë të bashkuar duke bërë lëshime reciproke. Ai, pothuaj si gjithë të tjerët, ka shkruar në

latinishte, gjuha e kulturës në atë kohë. Këtë gjuhë praktikonin teologët, juristët, mjekët, farmacistët, nënpunësit e lartë të oborreve, mbretërore, këshilltarët e oborreve madje edhe shumë mjeshër të shoqërive esnafore e tregëtare. Kishte familje në të cilat bisedonin me njëri - tjetrin latinisht, edhe me fëmijët; latinishtja ishte gjuha e kishës katolike, e qelive të shumta apo të kuvëndeve të murgjve, e shkrimtarëve, filozofeve, studiusve. Pra ajo që dukej si gjuhë e vdekur, në të vërtetë ishte tepër e gjallë, pavarësisht nga dëmet që mund t' u sillte gjuhëve kombëtare që po lindnin.

Si emri dhe mbiemri i tij, Desidersiu latinisht dhe Erasmi greqisht, në shqip mund të përkthehen "I ëmbli". Kjo nuk do të thotë se ai, si temperament, ishte gjithmonë i tillë, sidomos në polemikat kundër njërezve të errësirës, po për lexuesin e veprës së tij është me të vërtetë i ëmbël.

Njeriu i ri, për Erasmin, ishte pohim i një rilindjeje të re në krahasim me shoqërinë e kaluar. Erasmi është njeriu që përfaqësonte të vërtetën e pastër, e cila mirëpritej prej bartësve të përparimit. Atë e dëgjonin të gjithë ata që nuk pajtoheshin me rutinën shekullore dhe dëshironin të shikonin shoqërinë të zhveshur nga padituria, paragjykimet mesjetare, fanatizmi dhe egoizmi, nga të gjitha veset, të cilat, për Erasmin e Roterdamit, burimin e kishin tek injoranca. Besimtar i vërtetë për të është ai që punon, njeriu modest e jo kryelartë, zemërgjerë e jo meskin. Satirës së tij nuk i shpëtonin mbretët, papët, princat, tregtarët, murgjit dhe gjithë suita e tyre, prandaj edhe ndaj tij u drejtua urrejtja dhe mëria e tyre.

Erasmi e njihte mirë rolin e mëparshëm të kuvëndeve dhe të murgjve. Në fillim në ato institucione puna për murgun ishte më se e domosdoshme, sepse ajo i shërbente zotit. Perandoria e vonshme romake e përbuste punën dhe njeriu i pasur e quante të ligjshëm dëfrimin për të, po kështu edhe pushtuesit e asaj perandorie. Vetëm luftën qanin mision të tyre. Kurse kisha e hershme e krishtere, vetë apostulli Pavël kishte shpallur se ai që nuk punon nuk ha, prandaj puna e njeriut filloi të pranohej si diçka e shenjtë. "Me djersën tënde do ta hash bukën, deri sa të kthehesh në dheun prej nga mbive", thuhet në Dhjatën e Vjetër.

Murgu kishte detyrë të merrej edhe me lexime për të ushqyer shpirtin e vet; të krijonte bibliotekën dhe arkiva dokumentare. Dhe në të vërtetë

shumë kuvende apo manastire qenë kthyer në depo të kulturës së lashtë. Dhe në fakt për studiuesin e atëhershëm s'kishte vend më të mirë e më të qetë se Kuvendi, për shkak se aty kishte një bibliotekë. Por në kohën e Erasmit kuvendet qenë kthyer në qendra shthurjeje dhe, sipas humanistit tonë, nga kjo gjendje e mjeruar ata duhej medoemos të delnin. Për njerëz të shturur apostulli Pavël kishte thënë : “Perëndia për ta ishte krimbi; fundi i tyre është vdekja” Për gjendjen e manastireve në periudhën e Erasmit mund të shprehemi me fjalët e Dantes: “S’ka më të madh hidhërim se sa të kujtosh kohën e bardhë në mjerim”.

S’ka dyshim se për humanistët shkencat e natyrës kishin shumë rëndësi për formimin e njeriut, por ato shoqërore zinin vendin e parë, sepse nëpërmjet përvetësimit të tyre njeriu, si kafshë shoqërore, kthehej në njeri të vertetë. Këtë mësim humanistët e kishin nxjerë nga kultura e lashtë greko-romake, së cilës i qenë përkushtuar, por jo vetëm prej saj.

Humanisti italian Piko dela Mirandola shkruante: “Kam lexuar në librat e arabëve se në botë nuk ka asgjë më të mrekullueshme se njeriu”. Këtu e ka fjalën për njeriun e kulturuar në mënyrë të gjithanshme. Nëse ky përvetëson edhe shkencat natyrore, ose të sakta, aq më mirë. Sipas tyre, ky lloj njeriu do të ishte dyfish i vyer si përmbysës i së vjetrës dhe i ndërtimit të një bote njerëzore të re. Vetëm si i tillë ai do ta ndjejë veten të lumtur sepse është i lirë gjatë jetës së tij kalimtare mbi tokën. Humanistët pra ishin njerëzit e horizonteve të gjera e që shihnin larg.

Shëndetlig por me forcë të madhe shpirtërore, Erasmi që tërë jetën vuajti nga ethet, cerma, litiaza urinare, lindi në Deventer, pranë Roterdamit, në Vendet e Ulta. I ati, që e kishte quajtur Gerhardus Gerhardi (biri i Gerhardt), sipas emrit të vet, ishte nga Guda. I dashuruar me vajzën e një mjeku, Margaritën, pa bërë kurorizimin zyrtar, sepse nuk lejohej për arsye se ishin me fe të ndryshme, lindi një fëmijë, Erasmin e ardhshëm. Por me që në Guda nuk ishte lehtë të rrisje një fëmijë, u vendos për pak kohë në Romë, ku punoi si kopist. Me të ardhurat e pakta mbante fëmijën dhe nënën e saj . Por dashuria për Margaritën vazhdonte e fortë tek ai, prandaj ishte i vendosur të kthehej dhe të bashkohej me të. Në Romë u dorëzua dhe u kthye në vendlindje.

Mësimet e para i bëri në vendlindje, ku si mësues shquhej Aleksandër Hegius. Në vitet 80-të të shekullit të 15-të shkolla ku ky mësues jepte mësim ishte një nga vatrave e para të humanizmit në Vendet e Ulta. Mësimet mbi krishterimin që u mësoheshin këtu nxënësve ishin të çliuruara nga ngarkesat e tepërta dhe nga mënyra skolastike e të mësuarit. Pikërisht në këtë shkollë Erasmi zbulon një botë të re, atë të studimeve, që mbeti pasioni i vetëm në gjithë jetën e tij.

Sëmundja e murtajës shumë e përhapur në atë kohë në Europën Perëndimore, korpte pa kursim jetë njerëzish; ajo rrëmbeu edhe Margaritën. Dëshpërimi e mbërtheu të shoqin, të cilin e ndoqi fati i bashkëshortes, duke e lënë fëmijën shtatëmbëdhjetë vjeç. Murtaja u përhap për herë të parë në Europë në vitin 1348 nga vendet e Lindjes nëpërmjet tregtarëve dhe thuhet se në rreth tre vjet rrëmbeu një të tretën e popullsisë

Mjedisi shoqëror e shqetësonte Erasmin. Prej natyre me zgjuarsi të rrallë, djali i ri e zëvendësoi emrin e mëparshëm me Desiderius (latinisht) ose Erasmi (greqisht). Me këtë emër të ri ai u bë i dëgjuar nëpërmjet veprave të tij.

Në periullën mesjetare, në Europën Perëndimore kishte shumë murgj. Murg u bë edhe Erasmi, por, siç shkruan një autor, ai ishte “xhelati i punës”. Truri i tij nuk e ndërpreu kurrë studimin, mendja e tij stërmundimin. Ai nuk bëri kurrë gjumë të thellë, siç ndoll në tërë atë që truri nuk i lë kurrë të qetë. Ai nuk u shkëput nga njohuritë e reja, pa të cilat e mbërthente mërzia, të cilën ai e konsideronte armike të egër të punës studimore. Kërusja e shpinës mbi libra mbeti tek ai si një nga kënaqësitë e tij më të thella. Pa një kënaqësi të tillë e vështirë se do të arrinte të 67 vjetët dhe se do të bëhej një nga dijetarët më të mëdhenj të kohës së tij. Ai hante tepër pak. Për këtë ai do të shkruante me ironi se kishte kokën e një katoliku dhe stomakun e një protestanti.

Më 25 qershor 1492, me ndihmën e peshkopit të qytetit verior të Francës Kambre, Henrikut të Bergenit, u dorëzua prift. Në këtë qytet qëndroi si sekretar i tij pesë vjet, pastaj ndoqi studimet në Paris, në Kolegjin Montegy, ku në ato kohë të zymta, për shkak të papastërtive të shumta,

mortaja kishte bërë fole.

Në Paris shkroi tri vepra, njëra prej të cilave, “Antibarbarët”, ngrinte lart kultin e letërsisë duke polemizuar kundër teologjisë skolastike. Ndërsa në Luven të Belgjikës themeloi kolegjin ku mësohej në tri gjuhë, hebraishte, greqishte, dhe, latinishte, në kundërshtim me teologët dogmatikë, për të cilët të mësojë gjuhën hebraike ishte njëlloj si të ktheheshe në çifut, ndërsa atë të lashtë greke të kthehesh në heretik. Gjuhen amtare Erasmi e perdorte rrallë, ndërsa frengjishten, anglishten dhe italishten i njihte pak, gjermanishten nuk e njihte.

Mundi të shpëtonte prej murtajës dhe më 1498 arriti në Londër. Këtu zuri miqësi me Tomas Morin, atëhere kancelar i Henrikut VII dhe më vonë i trashëgimtarit të tij, Henrikut VIII.

Në kryeqytetin e Anglisë u takua edhe me Xhon Koletin (1467-1519), njëri nga pararendësit e reformës protestante, me dekanin e katedrës së Shën Pavlit, kapelanin e mbretit të mëvonshëm Henrikut VIII. Thuhet se Koleti ndikoi shumë që Erasmi të merrej me studimin e kritikës teologjike. Në veprën e tij “Biseda familjare” e quajti atë “njeriu me cilësi të rralla”, ndërsa në një letër dërguar Robert Fisherit shkruante: “Kur dëgjoj Koletin më duket se dëgjoj Platonin”.

Erasmi mësoi shumë në Angli, por shëndetlig siç ishte, nuk mundi ta duronte për një kohë të gjatë atmosferën tërë mjegull të atij vendi. Sidoqoftë, Koleti ndikoi tepër në evolucionin e mendimit të Erasmit. Kur u largua nga Anglia, shkoi në disa qytete evropiane, ku ai punoi për të mbajtur shpirtin gjallë.

Gjatë leximeve këmbëngulëse mbante me kujdes shënime, i bindur se dikur do t’i nevojiteshin. Ai arriti në përfundimin se vetëm nga tekstet e vjetra të Krishterimit mund të mësohet; nuk mjafton të mesosh, thoshte ai, duhet mbi të gjitha të arsyetosh. Megjithatë mendimet e humanistit nuk ishin vetëm ato të Aristotelit e të Platonit, por edhe ato të Mikelanxhelos e Kristofor Kolombit.

Nga Anglia e Polonia humanizmi u përhap në Europë duke u shpallur luftë të pamëshirshme institucioneve fetare të sklerotizuara.

Kur u kthye në Angli më 1505, mblodhi pjesën e parë të letrave të tij

të shumta (mbi 3-mijë me 1200 personalitete të ndryshme, midis të cilëve mbretër, papë, princa dhe shkrimtarë). Atje e zgjodhën bashelje të teologjisë në universitetin e Kembrixhit. Me 1506 kaloi në Itali, vizitoi Romën, Venedikun, Padovën, Sienën, Torinon, ku i dhanë diplomën në teologji në emër të universitetit të atjeshëm; Bolonjën, ku e pritën me nderime të mëdha; u njoh me kardinalin Xhovani Mediçi, papën e ardhshëm me emrin Leone X, i cili veprimtarimë e vet e zhvilloi në shekujt XV-XVI. Në Itali Erasmi e përsosi më shumë greqishten me ndihmën e disa dijetarëve me origjinë nga Bizanti. Atje u njoh hollësisht me Platonin, Plutarkun, Pausanian grekë; me Terencin e Senekën, romakë. Sovranët e asaj kohe përpiqeshin ta joshnin, por ai u shmangej duke u përgjigjur: “Shkrimtarëve u kujtohen qilimët e Flandres, këta bëhen terheqës vetëm kur i sheh nga larg”.

Erasmi punonte duke udhëtuar dhe udhëtonte duke punuar. Kishte vendosur të mos e pësonte nga shkelmat e monarkëve prepotentë, sidomos pasi mësoi me pikëllim se mikut të tij Tomas Morit Henriku VIII, mbret i Anglisë, i kishte prerë kokën vetëm pse e kishte kundërshtuar në një mendim. Ky mbret që ditën e parë të sundimit, kishte shpallur se do të ishte zemërgjerë e se do t'i mbronte shkencat e artet si asnjë sundimtar tjetër në botë deri atëherë. Por me vrasjen e Morit këto fjalë rezultuan krejt të harruara, Maunts Xhoi i shkruante Erasmit për Henrikun VIII: “Mbreti ynë nuk i është perkushtuar aspak arit, as gurëve të çmuar, por virtytit dhe famës së vërtetë, moralit të lartë, “Për Erasmin më të çmuar se miqësia në botë nuk kishte; ajo ishte e domosdoshme sa dhe ajri, uji e zjarri. Ai e quante miqësinë një kult të vërtetë dhe për miqtë e tij të ngushtë do të mbetej mik i përrjetshëm. Por Henriku VIII nuk u tregua i tillë sepse ishte despotik.

Para se ta pësonte nga hanxhari satrapik, Erasmi i shkruante Tomas Morit: “Ju keni qënë një nga ata që më jeni shfaqur më shpesh në kujtesën time. Kur kamë qenë larg jush më janë kujtuar çastet e lumtura që kam kaluar pranë jush, çaste që kanë qenë më të ëmbla në jetën time”. Sipas Erasmit, natyra nuk kishte dhënë asgjë më të lartë se karakteri i Tomas Morit, në shtëpinë e të cilit ai kishte shkruar një satirë, që Xhon Miltoni,

më 1628, e gjente "në duart e çdo njeriu" në Kembrixh. Kur dikush i kishte thënë se ai ngjante aq shumë me Morin, si të ishin binjakë, ai i ishte përgjigjur: "Ne nuk ngjajmë aspak dhe për asgjë, megjithatë unë në Angli nuk kam mik më të mirë se ai". Ndryshimin në karakter apo temperament Erasmi nuk e shikonte si shkak grindjesh e urrejtjesh, por si domosdoshmëri për të mesuar në mënyrë të ndërsjelltë. Ai shquhej për tolerancë e shpirtmadhësi, duke punuar sikur nuk do të vdiste kurrë. Në prozën e tij shpallte të vërtetën duke e pohuar atë pa frikë. Duke vepruar në këtë mënyrë tregohej revolucionar i mënçur kundër konformizmit, dogmatizmit e pedantizmit.

Kur u kthye për të tretën herë në Londër, gjatë viteve 1506- 1509 e botoi të plotë veprën "Fjalë të urta" (një pjesë e saj ishte botuar për herë të parë më 1500) dhe "Manualin e kalorësit të krishterë". Në këtë të fundit shkruante me bindje se kisha katolike dhe doktrina e saj kishin nevojë për një reformë, e cila të bazohej në dashurinë midis njerëzve sipas shembullit të vetë Krishtit, në bindjen e brendshme e jo në ceremonitë, as edhe në citatet e shumta që të mërznin. Të krishterit i duhen parë puna, sjelljet dhe veprat dhe jo forma e jashtme. Dhe ai u tregua shumë profetik. Ky mendim është çelësi i doktrinës së Erasmit, i përvetësimit të saj. "Fjalët e urta" janë proverba, një tog thëniesh popullore, anekdotash, të nxjerra nga veprat e autorëve të lashtë dhe të pajisura me komente. Ato kanë luajtur një rol të madh në popullarizimin e edukatës humaniste.

Në Londër ai shkroi një nga veprat më të shquara të tij, "Lëvdata e marrëzisë", brenda tetë ditëve, në shtëpinë e Tomas Morit, vepër që vetëm në Francë u botua shtatë herë brenda disa muajve. Lexuesi do të vërë re se në atë shekull në Evropën Perëndimore kishte shumë më tepër liri botimi sesa shpesh në kohët e reja. Në këtë vepër është bërë shkrirja e lavdërimit dhe e kritikës njëkohësisht, në të pasqyrohen të gjitha marrëdhëniet shoqërore e personale midis njerëzve në botën e atëhershme mesjetare. Ajo sot mbetet vepra më e lexuar e autorit, megjithëse ky nuk e quante atë shumë të spikatur. Në këtë vepër mbretërit, princat, peshkopët e papët paraqiten skllëvër të marrëzisë, ndërsa vetë

autori nuk pranonte të ishte skllav i kurkujt.

Kultura e lashtë greke dhe ajo romake e tërhiqnin shumë Erasmin. Në kulturën greke ai shihte pastërtinë e mendimit, fisnikëri e hijeshi. Në gjuhën greke ishte shkruar Dhiata e Re, ndërsa, siç kemi theksuar, gjuha latine ishte ajo e të menduarit, e të folurit dhe e të shkruarit. Erasmi ishte fetar katolik por njëkohësisht edhe studiues. Pasioni i tij, në bazë të një studimi të çliruar nga çdo prirje dogmatike, ishte të gjente burimet e vërteta në krishterimin e hershëm, në ungjijtë, dhe jo në gojëdhënat, mesazhet apo urdhërat e papëve të ndryshëm, të cilët, megjithëse e shpallin veten skllavër të Zotit, në të vërtetë ishin sundimtarë të plotfuqishëm. Ata e kishin kapërcyer masën, e kishin harruar njeriun, vullnetin e lirë e kishin kthyer në dhunë, fuqinë shpirtërore në egërsi dhe guximin në krim. Por klerikët e lartë dhe teologët e kohës pikërisht një studim të tillë nuk e dëshironin e, pra, as nuk e lejonin, sepse druheshin se mos djallëzitet e makinacionet e tyre demaskoheshin. Ata vepronin sipas parullës djallëzore: "Kur s'ka studim, s'ka as dyshim", sepse dyshimi për ta të shpinte në herezi.

Erasmi e urrente skolastikën e doktorëve të rremë, teologët shterpë. Për të Sokrati ishte filozofi më i shëndetshëm, sepse ai filozofinë nga qielli e zbriste mbi tokë. Atij i pëlqente shumë reflektimi i thellë, të çilën e quante ushtrimin më të mirë të të menduarit dhe të kujtesës. Mos përto të pyesësh, shpallte ai fort, nëse dyshon për diçka, mos nguro të korrigjohosh veten nëse vëren se ke qënë i gënjyer. Koha që ti nuk ja kushton studimit, është e humbur e kështu edhe krishterimin do ta zhytësh edhe më keqë në llucë.

Erasmi do ta mësonte me themel gjuhën e lashtë greke sepse ishte gjuha e shenjtë e filozofëve dhe e poezisë. Pa gjuhën klasike greke nuk mund të përvetësohej thellë latinishtja. Megjithatë duhet thënë se duke e quajtur të domosdoshme njohjen mirë të gjuhëve të lashta, ai nënvlerësonte ato kombëtare. Dhe duhet theksuar këtu se përpara tij Danteja, duke u mbështetur në dialektin e Firencës, kishte shkruajtur kryeveprën e tij në italisht.

Erasmi vinte në dukje se njerëzit më të ulët nuk e donin humanistin,

gjerman Reinklin sepse ky ishte shprehur kundër diegjes së librave në hebraishte, kundër përndjekjes së hebrenjve, për mbrojtjen e tyre. E kanë gabim ata, deklaronte ai, që thonë se i krishter i mirë është ai që urren hebrenjtë. Përkundrazi, jo vetëm Erasmi, por edhe humanistët Reinklin e Hutten pohonin se të dy Dhjetat, e vjetra dhe e reja, duhen studiuar, natyrisht në mënyrë kritike, që t'ua hiqej atyre gualli metalik. Ndërkohë teologët e sektit domenikan e të tjerë përhapnin zëra se të gjithë ata që do të merreshin me studime të tilla nuk mund të ishin veçse heretikë e do t'i nënshtroheshin gjyqit të tmerrshëm gjatë jetës dhe pas vdekjes. Por Erasmi nuk u tut. Pas një pune këmbëngulëse, ai mundi të përkthente Dhjatën e Re në latinisht dhe ta botonte së bashku me disa vepra të shkrimtarëve të vjetër të krishterë.

Vumë në dukje se në veprën “Lëvdata e Marrëzisë” pasqyrohet njohja e thellë e krishterimit të hershëm, por edhe guximi për t'ua hequr maskën bartësve të obskuratizmit, sepse ndryshe, sipas Erasmit, jeta e njeriut nuk do të fitonte kurrë përmasat mendore morale që i takonin. Liria, dashuria, toleranca janë pjesë e qënies njerëzore dhe të të gjithë shoqërisë. Jeta është një dhe e pazëvendësueshme, e krijuar nga Perëndia; dhe pikërisht për këtë ajo është shumë e bukur. Në bisedën “Epikuriani”, ai pohon se Epikuriani më i madh është vetë Krishti, sepse thelbi i doktrinës së tij është gëzimi dhe jo dëshpërimi e as trishtimi. Natyrisht, ai kishte parasysh gëzimet e vërteta, jo ato materiale, siç ndodhte zakonisht me kastën e lartë të shoqërisë, e cila mernte për bazë në veprimet e saj plot teprime jo Epikurin e vërtetë, por atë të shtrëmbëruar krejt, i cili kurrë nuk kishte ekzistuar. Epikuri ishte njeriu i të varfërve. Dhe në të vërtetë Erasmi gëzohej kur shikonte se veorat e tij lexoheshin nga nxënësit e varfër. Kështu, kur ndodhej në qytetin Orlean të Francës, ai takoi një njeri të akuzuar si heretik nga një ndihmëspeshkop. E bija e heretikut ishte e dëshpëruar shumë, gjë që e pikëlloi Erasmin i cili, ne ndihmën e një mikut të tij, arriti ta shpëtonte fatkeqin.

Erasmi, që i dhënë pas së vërtetës shkencore. Kjo ishte edhe arsyeja që atij i pëlqente më shumë Dhiata e Jeronimit sesa ajo e Augustinit: i pari shquhej si njohës më i mirë i urtësisë së shenjtë dhe i asaj laike,

prandaj ai mund të lexohej prej të gjithëve, pavarësisht se do të kuptohej prej të paktëve. Megjithatë, pak më vonë ai do të korrigjonte këtë gabim të kuptueshëm lehtë.

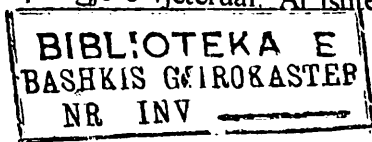
Erasmie dëshmoi me vepra se me të vërtetë ishte shpirtmadh e thellësisht popullor dhe humanizmi i tij ishte një glorifikim i njeriut nga njeriu. Të prishësh qetësinë tënde për të provuar vërtetësinë themelore të sendeve ishte për Erasmin parimi bazë për një shkencëtar të ndershëm, që i kish vënë vetes detyrë për ta transformuar sado pak botën që e rrethon. Qëndrimi si servil ndaj problemeve të mëdha të shkencës, sipas tij, as që mund të mendohej. Duke luftuar për një jetë më të mirë, njeriu bëhet paqësor; dhe kjo arrihet vetëm kur ky të ketë përqafuar të gjithë kulturën e vërtetë njerëzore të botës. Prandaj dashuria e ndërsjelltë është parimi i vetëm i Dhiatës së Re. Por kjo nuk do të thotë, për Erasmin, se duhet patjetër të gjithë të shkojnë në kishë, të nderin qirinjë, të këndojnë lutje, por të bëjnë mirë, të sillen me të vërtet si të krishterë, në kundërshtim me teologët e atëhershëm, që i ndanin flalët nga veprat. Ja ç'thotë ai në "Lëvdatën e Marrëzisë". "Sa për teologët, ndoshta do të bëja mirë të mos thoshja asgjë: nuk është maturi të ngacmoh diçka që bie erë të qelbur... Teologët e kanë vështirë të shpjegojnë formimin e personalitetit të Krishtit; ata zgjohen menjëherë sapo të flitet për çështje të rëndësishme, si: a ka patur rregull në lindjen e gjeneratës hyjnore? Perëndia a mund të bëhej grua, djall, kungull, gur, siç është bërë njeriu? Nëse do të bëhej kungull, në ç'mënyrë ky kungull do të kishte predikuar, do të kishte bërë mbrekulli, do të ishte kryqëzuar?... A do të lejohet të pihet e të hahet pas ringjalljes?... Ç'parashikim i mbrekullueshëm i këtyre njerëzve të mirë që ëndërrojnë të shpëtojnë nga uria dhe etja". Funkionarët e lartë merren vetëm me kultin e pushtetit të tyre. Pushteti kishtar, duke u shkrirë me atë zyrtar laik, ka mbjellë vetëm konfuzion, anarki. Madje kishë ka zënë vendin e Krishtit, duke e përçmuar atë. Kjo kishë ka dështuar. Në duart e këtyre kodoshëve, nënvizon Erasmi, shteti është shndëruar në një mjet në duart e djallit dhe pushteti i Papës nuk është veçse një uzurpim. Pra, Erasmi, duke mbetur fetar i bindur, kërkon përtëritjen, rilindjen e fesë së Krishterë e të kulturës së lashtë.

Erasmi botoi edhe veprën shumë të rëndësishme "Bisedat familjare", në të cilën paraqet pasqyrën realiste të jetës në Evropën mesjetare. Në Angli, kryepeshkopi i Kentebërisë e emëroi Erasmin profesor të teologjisë dhe të greqishtes. Në vitin 1514 ai kalon në Bazel të Zvicrës, ku u prit si "drita e botës njerëzore" dhe "stolia e botës gjermane". Në këtë qytet, një vit më vonë, botoi një tekst për qeveritarët e rinj, sidomos për perandorin e mëvonshëm gjerman Karli V. Në fillim të vitit 1516 shkon në Vendet e Ulta si këshilltar i këtij të fundit. Në këtë kohë duka Karl u shpall mbret i Spanjës pas vdekjes së Ferdinandit. Ndryshe, siç vumë re më lart, ai quhet Karl V, perandor i një perandorie të madhe, ku nuk perëndonte kurrë dielli, sepse, përveç një pjese të mirë të Evropës Perëndimore, përfshinte edhe pronat spanjolle në Amerikën e Jugut.

Erasmi urrehej dhe ndiqej nga kundërshtarët e tij si ithtar i kulturës së lashtë greke dhe hebraike. Armiqtë e tij ishin të gatshëm ta shpallnin heretik, por ai u largua shpejt kur vuri re se Duka, nxënës i tij, nuk kishte ndërmend ta mbronte. Duhet pohuar se Erasmit i pëlqenin shumë udhëtimet në vendet e huaja, sepse kështu i zgjerohej horizonti. Njohja me jetën e popujve të tjerë, sipas tij, të detyron të mendosh, sepse ka edhe njerëz më të mirë, më të zhvilluar se ti; dhe zakonet e tyre duhet t'i mësosh, t'i njohësh, sepse mund të jenë edhe më të pëlqyeshme nga të tuat. Kjo pikpamje e re në kohën e tij, kohë e zbulimeve të reja gjeografike, kur kishte filluar urrejtja për "racat e ulta", ishte me të vërtetë për tu admiruar.

Më 1516, Erasmi botoi latinisht Dhiatën e Re dhe vuri re se "Vulgata e dëgjuar" (versioni latinisht librave të shenjtë, hartuar nga Jeronimi i lartpërmendur ilir nga Dalmacia në përdorim të Kishës Katolike, i cili u shpall më vonë autentik nga Sinodhi i Trentos, nuk ishte plotësisht një ne origjinalin. Erasmi, për të neutralizuar teologët dogmatikë armiq të tij, ia dhuroi librin Papës, i cili e pranoi. Sektet e shumta fetare katolike u tërbuan, duke pëshpëritur andej këndeje për Erasmin, se "një heretik kapardisej në fronin e Shen Pjetrit". Në të vërtetë ai nuk ishte heretik, por përpiquej t'ia përshtaste fenë e krishterë botës së re, duke i pastruar dinjitarët e saj dhe vet fenë nga çdo gjë e vjetëruar. Ai ishte për një

54352

reformë të thellë të saj. Teologët injorantë filluan ta kritikojnë “Dhiatën e Re” nga pikpamja e gjuhës, por pa të drejtë. Autori u përgjigj se ata nuk i njihnin gjuhët e huaja, bile as vetë latinishten, prandaj nuk mund t’i njihnin krijimet e mësuesve të lashtë krishtarë; ata ishin të dhënë aq shumë pas gjykimeve skolastike, saqë pëlqenin më shumë të deformonin shkrimin e shenjtë në favor të skolastikës sesa të korrigjonin mendimet njerëzore në përshtatje me rregullat gramatikore.

Erasmi ishte tip i përsosur i një studiusi, me një kulturë të gjerë letrare, që i kishte vënë vetes detyrë ta pastronte shoqërinë mesjetare nga skoriet dhe shkencën e kulturën e kohës t’i çlironte nga papagjykimet mesjetare. Erasmit i pëlqente të përmëndte herë pas here se njerëzit e kulturuar të lashtësisë i quanin poetët dhe artistët mjelma, duke shtuar se të parët kanë bardhësinë e pendëve të tyre, ndërsa të dytët e kanë zemrën të bardhë si bora. Me dashje ose jo, Erasmi harronte se të njëjtën bardhësi ai e kishte në mënçurinë dhe në shpirtin e vet.

Si katolik i mirë, Erasmi e veçoi karakterin edukativ të fesë nga synimet e ulta të fundrinave të saj. Feja e vërtetë e fisnikëron njeriun vetëm nëpërmjet tolerancës, thotë ai. Jashtë kësaj ajo bëhet mjet në duart e satrapit xhelat dhe të kryepriutit demagog, për të penguar çdo gjurmë përparimi. Sidoqoftë, Dhjata e Re e përkthyer latinisht prej Erasmit do të shfrytëzohej prej Martin Luterit për përkthimin e saj në gjermanisht, perkthim që do të ishte i njëjtë si hedhja e zjarrit në një fuçi baruti dhe shpërthimi i menjëhershëm i saj.

Më 1524 Erasmi shkroi e botoi kundër Luterit pamfletin “Mbi vullnetin e lirë”. Ai i akuzonte gjithë teologët e Kishës së vjetër e të re (protestante) si armiq të shkencës. Por në qoftë se që të dy, Erasmi e Luteri, ishin inatçinj, i pari pendohej shpejt, ndërsa i dyti kurrë. Po të kapërcenim tre shekuj dhe të kalonim në shekullin XVII e të bënim një krahasim, Erasmin do ta krahasonim me Volterin, dhe Luterin me Rusonin, të cilët u prishën shpejt njëri me tjetrin. Më hollësisht për dy kolosët e parë, Erasmin, dhe Luterin, dhe për marrëdhëniet e tyre ideologjike, do të flasim në vëndin e duhur, por është fakt se veprimtaria letrare e Erasmit kontribuoi shumë në vënien e minave autoritetit kishtar katolik dhe në shpërthimin e reformës

protestante. Erasmi e pranoi tezën e Luterit se oborri kishtar romak ishte kthyer në një qendër intrigash dhe i dënoi indulgjencat. Për të gjitha këto armiqtë e tij doktorë teologë vazhdonin ta akuzonin se në veprimtarinë e tij si shkrimtar kundër kishës katolike, nuk kishte bërë tjetër veçse kishte ngrohur vezët e Luterit, pra kishte pjellë lëvizjen e tij ideologjike, duke përgatitur bazat teorike të saj. Nga ana tjetër, duhet nënvizuar se ai e urrente ghakderdhjen, e quante mjet që përçante e nuk bashkonte. Kjo ishte dhe arsyeja kryesore që do të prishej me Luterin.

Edhe për veprën e tij “Biseda Familjare” Erasmi nuk u pëmdoq më pak. Fanatikët katolikë të Sorbonës e paditën atë se kishte shkelur me të dy këmbët moralin kishtar dhe atë të kuvëndeve të murgjive. Por ai shpëtoi prej armiqve të shkencës sepse jetonte në Bazel, por tërbimi i doktorëve të kishës goditi pa asnjë mëshirë përkthyesin e tij, Lui Berken, i cili pas dy vjetësh, u dogj në turmën e zjarrit. Por kundër veprës lufta do të vazhdonte. Më 1558, pas vdekjes së Erasmit, ajo u radhit ndër librat e ndaluar ¹⁾. Koha do të na mësonte se librat mund të përdroreshin si karton, madje mund t’i çonin autorët e tyre edhe në kalvar. Që atëherë kishte qenë provuar shkoqur- dhe koha e re do të dëshmonte me forcë - se dhuna ishte ultima ratio e monarkëve absolutë, të kurorzuar ose jo, fetare a laikë. Vetë Erasmi kishte thirrur:”Do të dëshiroja më mirë që dikush të gabonte në disa pika sesa të ngrija kundër tij shpatën për të drejtën me kaq zhurmë në botë”.

Pas betejës së Mohaçes në Hungari mbi Danub, më 1526, kur Luigji II, mbret i hungarezëve, u thye prej sulltanit osman, Sulejmani II, Erasmi arriti në përfundimin se evropianët duhej domosdo të bashkoheshin kundër osmanëve, sepse lufta e tyre ishte e drejtë, po për këtë duhej të gjenin forcat për ta bashkuar vetë Evropën njëherë e mirë si edhe kishën katolike. Dy vjet më parë ai u kishte kërkuar katër “të mëdhenjve” të kohës- Karlit V, Ferdinandit V, Henrikut VIII dhe Ferdinandit të Habsburgëve, që t’i ndërpritnin luftrat në Evropë. Por nga këto dëshira asnjë nuk u

1. Latinisht: Index librorum prohibitorum.

plotësua në atë kohë, bile as edhe në shekujt e mëvonshëm. Në qoftë se dëshira e Erasmit dhe e shumë të tjerëve do të realizohej, humanisti i madh do të prehej i qetë. Ai kishte menduar se kishte arritur shekulli i artë, kur arsyeja do të sundonte mbi forcat e errëta politike, pa e kuptuar se sundimtarët "arsyen" ua nënshtrojnë veprimeve të ulta pushtetmbajtëse. Këtë e kishte kuptuar mirë Nikolla Makiaveli duke e pasqyruar në veprën e tij "Princi", të cilën Erasmi e njihte mirë. Por ai nuk arriti që, nëpërmjet shpluhurosjes rrënjësore të teologjisë, të arrinte marrëveshjen universale, ndërsa koncepti i tij fetar, sipas të cilit "bota e krishterë" përbën një atdhe të vetëm", mbeti krejt i parealizueshëm. Filozofët e teologët vazhdonin t'i ngatërronin më keq çështjet edhe tani më aq të ngatëruara, të errësonin edhe më shumë ato që ishte errësuar prej traditës së verbër.

Në shkrimet e Erasmit ka mjaft pikëpamje e teza pedagogjike, në mbështetjen e të cilave ai i vërsulet pedagogjisë feudale skolastike, shprehet kundër formalizmit e dogmatizmit në dhënien e mësimit, kundër dënimeve të rënda fizike dhe disiplinës së egër në shkollë. Ai bënte thirrje që mësimi të jepen në mënyrë të qartë dhe të bëhej i lehtë për nxënësit, t'u përshtatej programeve mesimore dhe temperamenteve; që tekstet të shkruheshin qartë, jo me fjali të pakuptueshme. Tekstet e sotme, vërente ai, janë hartuar nga sinodhët kishtarë sipas shprehjes popullore "Sa kokë aq mendime". Ndërsa në të vërtetë ato duheshin shkruar pa frazeologji të shumta, me qëllim që të ishin të asimilueshme dhe të dobishme. Në shkollat e atëhershme nxënësi ishte i detyruar ta mësonte tekstin përmëndësh, gjë që durim kërkonte dhe kujtesë të madhe. Kështu që nxënësin me kujtesë të dobët e priste puna në bujqësi, ruajtja e derrave, ose zanati i poçarit. Në shkollat mësoheshin "Të shtatë artet e bukura", ose "të lira", që ndaheshin në dy cikle: në trivium dhe në kuadrivium. Në të parin bënin pjesë gramatika, retorika dhe dialektika. Gramatika përmblihte kursin e plotë të gjuhës latinishte, ndërsa retorika ishte arti i oratorisë, që në Greqinë dhe Romën e lashtë kishte arritur nivel të lartë. Dialektika ishte shkenca mbi mendimin njerëzor, mbi ligjet, mundësitë dhe kufijtë e tij. Në kuadrivium bënin pjesë aritmetika, astronomia, muzika dhe gjeometria, të cilat për nxënësin ishin të vështira, aq sa shpesh këta

thoshin se triviumi, në krahasim me këto dy lëndë, nuk ishin veçse një shaka. Për aritmetikën, në kohën e Erasmit, njerëzit kishin një mendim aq të lartë sa që Kasiodori ²⁾ shprehej: “Njerëzit që nuk njohin aritmetikën janë më të këqinj se kafsha”.

Në këto kushte, sipas Erasmit, fëmija duhej formuar në mënyrë të pandërprerë dhe në mënyrë progresive, që nga lindja deri në moshën e pjekur, madje dhe më tej, prej një mësuesi të kualifikuar. Kështu nxënësi do ta shtjellonte në maksimum vetë veprimtarinë e vet. Dhe këtu është me vend të thuhet se , Erasmi kishte qënë nxënës njëkohësisht edhe mësues. Ai e kishte parë, ndoshta edhe jetuar, sjelljen brutale të mësuesve ndaj nxënësve, të cilët trajtoheshin jo si njerëz, por si kafshë. Në shkollat tona, shkruante ai, mësuesit edukojnë qe për zgjedhë, gomarë për t'i ngarkuar dhe jo njerëz të virtytshëm. Ai besonte se njeriu prej natyre është i mirë dhe dëshiron të pajiset me një edukatë fisnike: librat jo vetëm i mësojnë nxënësit, por dhe i edukojnë. Këtë mendim kishin patur para tij Plutarku, Seneka, murgu Agustin. Kështu shkruhej edhe në vetë biblën. Mendim ky shumë i përparuar për atë kohë dhe që do të merte përhapje të gjerë shumë vonë, në periudhën e iluminizmit, në rradhë të parë ne veprën e Rusoit “Emili”.

Erasmi dëshironte që fëmijët të edukoheshin me moral të krishterë, jo për t'u bërë luftëtarë të armatosur për të vrrarë të tjerë, por militantë shpirtërorë të Krishtit, që të mendonin e vepronin si ky, të sakrifikoheshin për njerëzimin si ai. Ushtari i krishterë në jetë duhet të veprojë sipas predikimeve të Krishtit: “Një paqe e padrejtë është më e mirë se lufta më e drejtë”, shkruante ai. Arsimi ka për detyrë ta ngrejë njeriun e kësaj bote mbi vetveten, por pa u tërhequr aspak prej saj, gjë që nuk mund të bëhet veçse nepermjet predikimeve të Krishtit. Ky është vetë shpirtmadhësia, thjeshtësia, durimi, pastërtia, domethënë i tërë Ungjilli. Është më mirë të dish e të duash shumë sesa të dish shumë dhe të mos

2. Kasidor (Flavius, Magnus Aurelius), Burrë shteti dhe shkrimtar romak (480-575). Udhëhoqi një lloj akademie murgjsh.

duash aspak. Shkolla e Zotit nuk dëgjon zhurmën e nxënësve, por zemrën plot mirësi. Dhe kjo nuk qëndron në frekuentimin e kishave e as në gjuhëzimin përpara statujave të shenjtoreve apo në ndezjen e qirinjve, dhe as në përsëritjen e lutjeve të përditshme. Nxënësit duhet ta dinë se Perëndia nuk ka aspak nevojë për tërë këto. Ajo nuk miraton kultin e rremë të jashtëm, por atë të drejtë e të ndershëm të brendshëm. Mos qënka më e rëndësishme që të shkosh e të falesh në Jeruzalm, ndërsa shpirti të banojë në Sodomë? Perëndia është më se e bindur se vdekja e shpirtit është shumë më e tmerrshme nga ajo e trupit. Prandaj të krishterët, ndër të parët të rinjtë, duhet ta studiojnë fort ndërgjegjen e tyre. Ti lutesh që të bëhesh i pasur, por nuk di ta shfrytëzosh këtë pasuri, kështu që ti lutesh për humbjen tënde. Ti lutesh që të kesh shëndet të mirë, ndërsa abuzon; a nuk e kupton ti që lutjen nuk e lidh me veprimin tënd dhe prandaj mashtron Perëndinë duke u treguar i pa besë ndaj saj? Kur ty të janë verbuar sytë e zemrës, kur nuk e shikon më dritën e së vërtetës, kur nuk e dëgjon më zërin e Perëndisë në brendinë e qënies tënde, kur ndjenja qiellore të mungon, a beson se shpirti yt akoma jeton kur shikon pa u shqetësuar vëllanë tënd të krishterë të trajtuar në mënyrë të padenjë dhe nuk vepron? Mos kujton ti se shpirti yt ka mbetur i pastër? Jo, ai është i tëri i vdekur, sepse i mungon fryma e jetës e dhënë nga vetë Perëndia. Atje ku është kjo, është edhe dashuria. Vetë Krishti i quajti farisenjtë “varre të zbrazura”, sepse shpirti i tyre kishte vdekur.

Siç shihet, Erasmi denoncon me forcë përkushtimin hipokrit. Sipas tij, pa të rinj të edukuar në këtë rrugë nuk mund të ketë reformë të krishterë. Kjo është përmbajtja e veprës “Manuali i ushtarit të krishterë”, që përfaqëson thelbin e edukimit të njëriut të lirë të mbështetur në besimin e mësuesit dhe në vetë natyrën e nxënësit

Në traktatin “Mbi edukatën e lirë”(1529) Erasmi shkruan: “Njerëzimi po çlirohet pak nga pak nga gjendja natyrore, e cila është ajo e fëmijës apo e njëriut të egër”. Kjo ishte edhe arsyeja që ai i luftoi të gjitha teoritë e formulat me të cilat përpiqeshin t’u mpinin mendjet njerëzve nëpërmjet rregullave të ngurta të gramatikës, legjendave të shenjtoreve, përsëritjeve të mërzitshme përmëndësh. Ai ngulte këmbë se edukata e mirë është

më e rëndësishme se të qënët me origjinë familjare aristokrate. Ai dënon rëndë imoralitetin, duke e parë atë si një fenomen shoqëror jashtëzakonisht të dëmshëm. Prostituta, shkruan ai në “Bisedat familjare”, është më heretike nga të gjithë heretikët e tjerë. Imoralitetin duhet ta dënojë shoqëria dhe jo mendimin e lirë.

Erasmi ka një meritë të madhe në mendimin filozofik, që la përshtypje të thellë në botën intelektuale të asaj kohe. Sipas tij, e vërteta nuk është e dhënë një herë e përgjithmonë. Secila epokë ka për detyrë ta zbulojë e ta përtëritë atë, si bijë të periudhës së vet; fuqia e autoritetit apo e autoritarizmit nuk vlen, ajo duhet zëvendësuar me kontratën shoqërore, ose me konsensusin e përgjithshëm. Keto mendime janë shprehur në shekujt XV-XVI, po për një kohë të gjatë kanë mbetur të haruara në disa vënde dhe që po i kujtojmë vetëm tani.

Ndikimi i Erasmit që shumë i madh tek rilindësit dhe iluministët, në fillim sidomos, si tek Montenji, Dekarti, Lajbnici, pastaj edhe tek të tjerët. Nga natyra dhe mendimet e tij ishte në kundërshtim të plotë me mesjetën; nga fryma ishte nga mësuesit e kohës së re. Ai dalloi të vërtetën nga gënjeshtra, të mirën nga e keqja, shkencën nga dogmatizmi e fanatizmi. Duke u bazuar në këtë të vërtetë, ai punonte me pasion për t’i edukuar të rinjtë që të silleshin mirë.

Në Janar të vitit 1509 Erasmi bëri një vizitë në Torino, banorët e të cilit i lavdëroi për karakterin e tyre gazmor. Atje e shpallën doktor në teologji, por ai e ndiente veten më krenar për mënçurinë e tij sesa për titujt, për të cilët ai do të fliste me neveri.

Në Shkurt të vitit 1509 Erasmi gjendet në Romë, që dikur në fillim kishte qënë kryeqytet i Italisë dhe më vonë i Perandorisë Romake, para ndaries së saj më dysh në vitin 1395. Për Erasmin Italia ishte atdheu i letërsisë së lashtë, zemra e Kishës së krishtere katolike, vatra e humanizmit të ri. Roma e kohës së Erasmit ishte trashëgimtarja e saj pagane dhe e Rilindjes Italiane. Megjithatë në Romë ai fillon ta vëjë në lojë papën Jul II, i cili “lufton, triumfon, fiton. Ai është një Jul Qezar i dytë”. Me zëmërim Erasmi vuri re se në Romë studimi ecte mbrapsht, ndërsa lufta me armë ecte përpara; njeriu nuk ishte asgjë, ose më mirë ishte kthyer në ujë për

njeriun. Ai mohon sovranitetin e Papës së Romës e trashëgiminë e Shën-Pjetrit, lufton kundër lluksit të shëmtuar në ceremonitë dhe në të veshurin, falsitetin e fjalimeve. Ai e quan skandal për krishterimin përdorimin nga kleri i lartë, të trupave ushtarake dhe të gardës, të shërbëtorëve dhe parazitëve. Ai arrin në përfundimin se funksionarët kishtarë kanë të tjera qëllime dhe nuk e njohin shërbimin e vërtetë moral e hyjnor. Ai nuk do të stepet para demaskimit të tyre, duke shpallur me zë të lartë: “Askujt nuk do t’i bëj lëshim”. Ai u zhgënjye nga Roma, siç do të ndodhte pas tij edhe me Luterin. Prandaj është vështirë të pajtohesh me studiuesin e shquar Uill Durant, i cili në veprën “Historia e qytetërimit”, në tridhjetë vëllime, thotë në vëllimin e 20-të se ndërsa “Luteri u skandalizua nga vizita në Romë, Erasmi e vizitoi atë, jetoi atje dhe u kënaqë deri në ekstazë”. Erasmi u tregua njeri me kurajo të madhe civile duke shpallur me zë të lartë se të bërit synet (sirkonqizion) është i shëndetshëm për njerëzit. Ai ishte i bindur se kjo i shërbente gjithë njerëzimit pavarësisht nga besimi fetar.

Duhet të shtojmë edhe diçka tjetër, qoftë edhe kalimthi. Sipas dëshmisë së tij, ai nuk bëri kurrë dashuri me ndonjë femër, vajzë apo grua. “Unë kurrë nuk kamë qenë skllav i Venusit. Nuk kam patur kurrë kohë midis kaq punëve mendore. Në qoftë se dikur kam qenë i joshur pas saj, ka kohë që jam çliruar nga ajo tirane”, shkruante ai. Përkushtimi i punës për përhapjen e diturisë dhe të dashurisë njerëzore e kishte larguar nga ndnjenja e ëmbël e natyrshme.

MARRËZIA BËN LIGJIN NË SHOQËRI

Veprën “Lëvdata e Marrëzisë” Erasmi e shkroi me qëllim të caktuar. Arsyet janë të vet kohës kur jetonte. Qëllimi ka qënë të zbulonte dhe të dënonte veset e shoqërisë së atëhershme, kryesisht ato të shtresave të larta feudale, laike e klerike, që nga mbretërit tek papët e të tjerë. Erasmi ishte i bindur se një botë e re duhet të rilindte në vënd të së vjetrës, e xhveshur nga veset ekzistuese, pëmdryshe çdo gjë me kohë do të shembej njëherë e mirë. Atij i dukej se “kiameti” po trokiste dhe ai duhej të kryente detyrën për ta mbrojtur. Kjo nuk do të thotë se besonte se vetëm ai do ta shmangte atë kiamet.

Erasmi nuk ka qënë i pari në letërsi që ka ironizuar veset njerëzore: të tjerët i kishin paraprirë kohë më parë me punën e tyre. Homeri ishte zbavitur duke shkruar veprën “Batrahomiomahia”, luftën e minjve kundër bretkosave; Virgjili kishte shkruar poemë mbi mizën e vogël, “Metamorfozat”, ku paraqiten legjendat mbi shndërimet çudibërëse të gjindjes njerëzore në gurë, bimë apo kafshë, madje edhe Jul Qezari shndërrohej në yll; Polikrati ka shkruar veprën “Lëvdatae Bysinsit”³⁾; Glaukoni, vëllai i Platonit, hartoi lëvdatën e padrejtësisë; Lukiani, Volteri i botës klasike, që ndikoi jo pak tek Erasmi, shkroi veprën mbi mizat dhe parazitët. Siç duket, jo vetëm shakaja por edhe tallja ka qënë lejuar në çdo kohë, me kusht që kjo e fundit të mos shkaktonte inat e tërbim, që çonin në duel.

Erasmi në veprën “Lëvdata e Marrëzisë” pohon pa asnjë ndrojtje se

3. Personazh mitologjik greko-egjiptian, mbret i egër që u bënte kurban perëndive të gjithë të huajt që vinin në Egjipt.

ka njerëz që preken aq shumë saqë pëlqejnë më shumë fyerjet kundër Krishtit sesa shakanë më të vogël për papët apo për gjithë të mëdhenjtë, sidomos kur ajo prek drejtpërsëdrejt interesat e tyre. Në letrën që i shkruante Tomas Morit, ai nënvizonte se pëlqente më shumë të metat qesharake të njerëzve sesa veset e tyre të turpshme. Për librin “Lëvdata e Marrëzisë” që përbëhej prej 200 faqesh, këtu do të jepen idetë më themelore të tij.

Që në fillim autori vë në dukje se njerëzit dhe vetë perënditë nuk rrojnë pa gëzime e veprime. Dhe këto ua shpërndan marrëzia, e cila i përngjan agimit të mëngjesit, që i bën ftyrat e njerëzve më të lumtura. Autori nis me sulme kundër pedagogjisë skolasitike dhe mësuesve pedantë, të cilët ua ngarkojnë kokën me lloj-lloj marrëzish fëmijëve, të cilët pikërisht për këto diskutojnë më me ngulm se gratë e rëndomta. Marrëzia qesh me ta , gëzohet, sepse vëren meritën e vet. Nga ana tjetër, ajo shikon disa njerëz të ashtuquajtur të mëdhenj që nuk pranojnë të vihen në lojë prej saj, por meqënëse nuk mund të bëjnë pa lajka, marrin me qira hokatarë, poetë panegjeristë, të cilët i ledhatojnë me paturpësi, u tregojmë atyre lloj-lloj gënjeshtërash. Kjo ndodh, mendon ai, sepse ata nuk janë vërtet të mëdhenj, por e quajnë veten të tillë; ata janë meskinë, që lejojnë lloj-lloj shërbëtorësh të tallen me ta. Këta të vetquajtur heronj kapërdisen si palloi, ngrënë kreshtën e tyre kur horrat që kanë pranë i krahasojnë me perënditë, ose kur i quajnë modele të përsosura të të gjitha veset me gjithese e dinë fare mire se jane zhytur ne të gjitha veset. Ka disa nga ata që e kanë katandisur veten deri në atë pikë saqë kur i shikojnë se s’ka kush i lajkaton, fillojnë e lëvdojnë veten.

Marrëzia e paraqit veten me fjalët më të bukura. Unë nuk jam nga ato, thotë ajo, që fsheh të vërtetat, unë i them ashtu siç janë, troç; çdo ndjenjë që vihet re në ballin tim, është në zemrën time. Madje Marrëzia gjendet aq shumë kudo sa asnjë nuk orvatet ta fshehë, as edhe ata që kërkojnë, të mbërthyer nga epshti , përqaftime e kurora dafine me aromat e këndshme nga perëndesha e dëfrimeve me trup të dhjamosur. Të gjitha këto, që Marrëzia ka vënë në dukje, janë shërbëtoret e saj, nëpërmjet të cilave ajo nënshtron gjithçka në univers; nëpërmjet tyre ajo qeveris botën.

“Këtu e kam origjinën unë, kjo është edukata dhe shoqëria ime”. Prandaj çdo njeri, sado i urtë që të jetë, po të kërkojë dëfrime gjatë një gjenerate të tërë, “vetëm ndihmën time duhet të kërkoje, vetëm mua duhet të më drejtohet”. Nga Marrëzia kanë lindur filozofët e rremë, të cilët vulgu i quan murgj; prej andej vijnë mbretërit të veshur me purpur, klerikët e Zotit dhe papët, që janë baballarët tanë shumë të shtrenjtë; andej e kanë origjinën edhe shumica e poetëve, që Olimpi nuk është në gjendje t’i ushqejë. Mos harroni i këshillon Marrëzia njerëzit, se jeta nuk vlenë pa kënaqësitë, vetë fibrozët stoikë i pëlqejnë ato, nuk i urrejnë, sado të shtiren, sado ti shajnë dëfrimet para njerëzve, ata përpiqen t’i largojnë të tjerët, që t’i gëzojnë vetë sa më lirisht. Dhe qejfet nuk janë veçse vetë Marrëzia. Sofokliu ka thënë se “jeta më e këndshme është ajo që kalon pa asnjë lloj urtësie”. Pse fëmijët i duan të tëra? Sepse janë të papjekur, gjë që do të thotë se kanë çaste marrëzie. Mermi një njeri të urtë, predikon Marrëzia, dhe do të shikoni se ai nga fytyra është i fishkët, gëzimin e ka të shuar, forcat i pakësohen deri sa i arrin pleqëria, e cila është ngarkesë dhe mërzë për të. Është Marrëzia që pleqtë i bën të rinj. Të bësh llogje, të thuash dëngla, a nuk do të thotë të jesh fëmijë?. Vetëm sepse s’ka arsye, kjo moshë na dëfren. Shprehja popullore “E urrej atë fëmijë që është pjekur para kohe”, është e drejtë. Nuk është rasti që pleqtë dëshirojnë shumë të shoqërohen me fëmijë dhe këta me pleqtë, sepse vetë perënditë pëlqejnë që t’i bashkojnë të ngjashmit. “Ah! sikur njerëzit, pasi të hiqnin dorë plotësisht nga urtësia, ta kalonin në marrëzi tërë kohën e jetës së tyre, ata nuk do të njihnin andrallat e pleqërisë dhe hiret do të përhapnin çdo çast tek ata gëzimin dhe lumturinë”.

Filozofët e vërtetë plaken para kohe, ndërsa të marrët janë gjithmon të dhjamosur, “Ata kanë në fytyrën e tyre pamjen e shkëlqyer të shëndetit sikur të ishin derrkucë të Akamanisë”. Vetëm kur të marrët kërkojnë vete të bëhen të mënçur, e ndiejnë menjëherë pleqërinë. Marrëzia i mban njerëzit të rinj, u jep atyre të mirat, u largon pleqërinë. Jo vetëm kaq, por edhe perënditë i detyrohen shumë Marrëzisë. Pikërisht sepse Bakusi ishte gjithnjë i marrë, i dehur, e kalonte jetën midis lodrave, kërcimeve e festave dhe nuk e njihte fare mënçurinë. Të gjithë duan t’i ngajjnë kësaj

perëndie. Kupidoni prandaj është bandill, sepse gjithnjë thote marrëzira Edhe Venusi është si unë, edhe ajo qesh si e lojtur mëndsh. Në qoftë se i mënçuri i prish qetësinë nje të marrosuri, ky e shtyp, e braktis rrugës, e lë pa strehë, asnjë nuk e pranon në oborr sepse "Lajkataria skile, një nga besniket e mia, urdhëron si sovrane dhe mënçuria pajtohet me Moman⁴⁾, aq sa ujku, me qingjin. Kështu që nuk ka mbi tokë gëzim, lumturi, kënaqësi, që të mos e kete zanafillen tek Marrëzia". Sipas filozofisë të stoicizmit, te jesh i urte do të thote të të drejtojë arsyeja, te jesh i marre do të thotë te terhiqesh nga pasionet.

Marrëzia nuk trembet as nga vetë Zeusi, madje këtë e vë edhe në lojë. Zeusi, për të zbutur hallet e jetës, u ka dhënë njerëzve më shumë epshe se arsye. Zeusi ka krijuar kundër arsyes dy tiranë shumë të egër e brutalë: inatin, që mbretëron në pjesën e sipërme të trupit të njeriut, pra në zemer, e cila është burimi i jetes, dhe epshin, perandoria e së ciles shkrihet pambarim. Kundër këtyre dy armiqve, arsyeja ka ligjet dhe ndershmërinë, ndërsa armiqt e arsyes tallen me kete të ashtuquajtur mbretëreshë. "Ata e fyejnë dhe bëjnë më shumë zhurmë se ajo, derisa, e lodhur nga nje qendrese e pandalshme, dorëzohet e pranon gjithçka që ata dëshirojnë. Zeusi prandaj e gatoi gruan, sepse ajo, duke jetuar me burrin, e qetëson dhe e zbut këtë nëpërmjet marrëzive, humorit therës dhe të ashpër.

Pastaj Erasmi kalon në veset e gruas aristokrate të kohës së tij. Ka gra, shkruan ai, të cilat e quajnë veten të ditura, mirëpo ç'ndodh? Me ta hequr veten si të tilla, ato fillojnë e bëjnë marrëzi të reja, sepse kur natyra ua ka dhënë ndonjë ves, në qoftë se do të përpiqen ta fshehin, ose ta paraqesin si virtyt, nuk bëjnë tjetër veçse i shtojnë vetes një marrëzi të re. Një proverb grek thotë: "Majmuni është gjithnjë majmun, qoftë edhe atëherë kur është veshur me purpur". Kështu gruaja është gjithnjë grua, sado të përpiqet të mbulohet. Gratë mund t'i vënë prangat çdo tirani. Burrat nga jashtë janë më të vradë, sepse janë prindër, ndërsa gratë të vetmin qëllim që kanë është ai t'u pëlqejnë burrave. Burri bëhet krejt i

4. Momas në mitologji është perëndia e talljes dhe e marrëzisë

marrë kur lidhet shumë pas gruas. Ka njerëz që janë pas drekave dhe darkave, edhe këta janë të marrë, si edhe unë vetë Marrëzia.

Marrëzia është aq e domosdoshme për jetën sa edhe vetë uji, zjarri dhe ajri, ajo është për njeriun çka është dielli për natyrën; ajo është kaq e këndshme dhe e ndershme sa filozofët e kanë vendosur në numrin e të mirave të mëdha. Miqve duhet t'ua vësh në dukje mangësitë që kanë, sepse të vdekshmit lindin me të meta, të mendosh ndryshe është një marrëzi. Miqtë u ngjajnë hejbeve⁵⁾ të Zeusit.

Ka njerëz që shpesh e marrin të shëmtuarën për të bukur, jeta është e mbushur me lajka e dinakëri. Të gjitha këto janë miket e Marrëzisë. Njerëzit do të martoheshin tepër rrallë po të kishin parasysh të metat e njëri-tjetrit. Është Marrëzia që e bën gruan t'i pëlqejë burrit dhe ky t'i pëlqejë gruas. Vetëm Marrëzia i pëlqen divorcet. Shpesh me burrat tallen duke i quajtur me fjalët: "Ja burrit të cilit i vë grua ja brirë". Ndërsa burri i shkretë ja thanë me uthjet e tij lotët e pabesë gruas, kjo vazhdon të jetë e pabesë. Dhe shlyqyr me kaq, pasi xhelozia do të vihej në dijeni dhe kush e di sa shpërthime tragjike do të kishim. Kështu, pra, pa Marrëzinë asgjë e këndshme dhe e qëndrueshme nuk mund të bëhet.

Dalin pyetje të tjera: Ç`e do bukurinë nje njeri në qoftë se e mban atë për vete? Ç`e do rininë në qoftë se ajo është e infektuar prej melankolisë? Njeriu duhet të jetë i bindur se vetem për hir të marrëzisë ka bërë diçka të bukur dhe të këndshme. Ai duhet ta dijë se unë, Marrezia, ja kam dhënë edhe sedrën, pa të cilën nuk ka zjarr ne veprën e nje oratori, asgjë të re ne tingujt e nje muzikanti, pa të poeti s'është poet dhe mjeku mjek. "Të jesh i kënaqur me çka je, me ate që ke, nuk është kjo pjesa më e madhe e lumturisë? Pikërisht është sedra ime që jep tërë këto të mira; ajo e ben secilin të jetë i kënaqur me fytyrën e vet, mendjen e vet, pasurinë e vet, zakonet dhe atdheun e vet". Pikërisht sedra e bën irlandezin ta quajë veten më të lumtur se italianin, trakasin nga athinasi, skitin nga banori i çdo ishulli të vendeve të pasura. Sedra është dhurata më e çmuar

5. Fabula e Ezopit, sipas së cilës Zoti i ka dhënë çdo njeriu nga një palë hejbe, në xhepin e parë të të cilave ka vënë të metat e të tjerëve, kurse në të dytin ka vënë tonat

që natyra i ka dhene njeriut.

Më tej Marrëzia kalon tek luftrat e shumta midis feudalëve të mëdhenj e të vegjël, që shkretojnë vendin dhe me anarkinë e plotë që mbjellin, e varfërojnë atë në kulm. Cilët janë ata që luftojnë? Të çmendurit, parazitët, hajdutet, të poshtërit, vrasësit, fshatarët, budallenjtë, varfanjakët, domethënë të gjithë ata që perbejne fundërrinën e popullit. Kjo e fundit i merr të gjitha dafinat e fitores, të cilat nuk janë bërë aspak për filizofët. Marrëzia, e cila s'ka fund, merret edhe me Sokratin, me vdekjen e tij. Sokrati, vëren ajo, bëri mirë që e kundërshtoi epitetin e më të diturit duke thënë se ky epitet i pëlqen vetem perendisë; ose kur tha se filozofi nuk duhet te merret me qeverisjen e vendit, se do te vepronte mire t'u më sonte të tjereve që te beheshin njerez. Pikërisht dituria e detyroi Sokratin të pinte helmin. Këtë nuk do ta bënte po te merrej me lloj lloj tregëtish dhe më kot e kishte nxënësi i Sokratis, Platoni, kur pohonte me zë të lartë se shtetet do të ishin të lumtura në qoftë se qeveritarët e lartë do të ishin filozofët e vërtetë. Të diturit nuk janë gjithnjë të lumtur sepse Marrëzia nuk i lë të qetë. Dihet se Ciceroni, që ishte aq i ditur, kishte nje djalë të shthurur, ndërsa fëmijët e Sokratis i ngjanin më shumë nënës së tyre, pra ishin të marrë. Mermi një filozof dhe çojeni në një festë: do të shihni se qetësia e tij melankolike apo pyetjet që do të bënte, do ta prishnin çdo çast gëzimin e të ftuarve; detyrojeni të kerceje dhe do te vereni menjehere lehtesinë e nje gamileje; çojeni në një shoqëri ku bisedimet janë gjallëruar dhe do të shikoni se me ta parë do te mbretërojë qetësia. Detyrojeni një filozof të merret me tregti e do te shihni që do të kthehet në budalla; ai është shumë jasht kohës, sa nuk është i dobishëm as për vete, as për atdheun, sepse në këtë botë gjithçka është marrëzi.

Lajka luan rol e madh në jete. Ajo i ka bërë njerzit të braktisin fshatrat dhe të bashkohen ne qytete, ku rrojnë më keq, siç ndodhi me plebejtë e Romës të cilët u qetësuan ⁶⁾ me një përrallë fëmijësh si ajo e stomaku.

6. Agripa Menenius, konsull romak në vitin 502 para e.s. Kur plebejtë, u tërhoqën në malin e shenjtë ai u bëri thirrje për pajtim, duke u treguar përrallë "Gjymtyrët dhe stomaku.

Pikërisht me marrëzi të tillë leviz një kafshë e madhe dhe e fuqishme që quhet popull. Lajkatimi dhe lavdia e rreme qene ato që e shtynë Deciusin ⁷⁾ të sakrifikohej për atdheun e vet dhe Kurtiusi ⁸⁾ të hidhej në hon. Ndërsa të urtet e vertete as e çajnë kokën për to. A nuk është etja për lavdi që i ka nxitur njerzit të shpikin dhe t'ia transmetojnë brezit të ardhshëm të gjitha ato arte dhe shkenca që i quajnë si diçka të mrekullueshme? Ndërsa dijetari i shkretë, me sytë gjithnjë të ngulur në librat e vjetër, mëson disa gjëra të kota ⁹⁾ kurse i marri mëson se si të jete me të vërtetë i matur. Homeri, megjithëse ishte i verbër, e shikonte fare mirë verbërinë e tij kur thoshte: "I marri mëson të jete i dehur në kurriz të vet". Marrezia çlirohet nga turpi e frika dhe nuk merr parasyshtë maturinë. Dihet se shpesh e bardha me te zezen, e shemtuara me te bukurën, mjerimi me bollëkun lavdia me poshtërsinë, injoranca me shkencën janë bashkë: njerzit e marrin dobësinë për forcë, poshtërsinë për shpirtamadhësi, trishtimin për gëzim, dështimin për fitore, urrejtjen për miqësi: në fund të fundit ju do t'i shikoni të gjitha gjerat të ndryshojnë çdo çast sipas fytyres që do t'ju paraqitet. Por ka edhe më keq. Ka nga ata që e marrin një mbret për të pasur e të fuqishëm dhe ky, në qoftë se nuk është i kënaqur me atë që ka, në të vërtetë a nuk është i varfër? Në qoftë se është njeri me vese, a nuk është me i poshtri i gjithë skllëverve? Aktorëve po t'u heqesh masken, a nuk do të paraqiten me fytyrën e vertete? Gjithçka do të ndryshonte: gruaja do të behej burrë, i riu plak, mbretërit, heronjtë, perënditë do të zhdukeshin menjëherë dhe në vend të tyre do të shikonim disa mjerane.

Marrëzia, që pothuajse e merr fjalën kudo, vazhdon t'u tregojë

7. Decius Jubeliu, tribun ushtarak romak, që mbrojti qytetin Regium kundër Pirros në vitin 282 para e.s. Kur pa se qyteti ishte shumë i pasur vendosi ta mbante për vete dhe të mos ja dorëzonte senatit. Por ushtria e këtij e rimori dhe Deciusi vrau veten.

8. Markus Kurtius, kalorës romak i cili në shekullin e IV para e.s. sakrifikoji jetën e vet pasi në tokën e Forumit ishte hapur një hon i rrezikshëm dhe priftërinjtë i thanëse ai do të mbyllej nëse dikush do të hidhej brenda e të mbytej, gjë që ai e bëri duke shpëtuar të tjerët.

9. Ironia është e qartë

njerëzve se ç'është jeta. Kjo është një lloj komedie e pandërprerë. ku njerzit, të veshur kudo ndryshe luajnë rolet e tyre përdërisa pronari i teatrit, pasi i ka detyruar disa here te ndryshojnë veshjen e tyre dhe të duken herë si mbretër me purpurr e here me rekat e skilleverve e të mjerimit, i detyron më në fund ta lenë teatrin. Në të vërtete kjo botë nuk është veçse një hile kalimtare dhe kjo është komedia që luhet çdo ditë.

Marrëzia fillon të fshikullojë me kamzhik të gjithë ata që e quajnë veten arbitër dhe zotrinj. Në qoftë se një i urte, thekson ajo, do të thërriste: "Ky që ju vështroni si perendine tuaj dhe zotërinë tuaj, nuk e meriton as emrin njeri, ai nuk qendron mbi kafshët sepse ka epshet e tyre brutale, është skllavi më i ulët, sepse u nënshtrohet vullnetarisht kaq zotërinjve të neveritshëm". Në qoftë se ai do t'i thoshte ndonjë njeriu që renkon për babanë e vdekur: "Gëzohu! Babai yt ka filluar të jetojë sepse jeta në këte botë nuk është veçse një lloj vdekjeje"; në qoftë se do t'i thoshte një fisniku kryelartë për titujt e tij: "Ti nuk je veçse një njeri i rëndomtë dhe një doç, sepse ty të mungon çdo virtyt, pa të cilin nuk ka asnjë fisnikëri të vërtete, dhe, më në fund, në qoftë se ai do te fliste ne këte mënyrë për të gjitha anet e jetes, thuami ju lutem, çfarë do të fitonte ai me të gjitha ato fjalime të bukura? Kudo atë do ta shikoni si një njeri të çmendur. Nga ana tjetër, nuk është mirë që të jesh i matur, sepse është marrezi te jesh i ditur, dhe s'ka maturi më të dëmshme se ajo që nuk i përshtatet kohës e rrethanave dhe do te dëshironte që komedia të mos ishte komedi. Pini ose largohuni këtej? -u thoshin shpesh grekët të ftuarve të tyre. Dhe kishin të drejtë. Maturi të vërtete ka se ne jemi njerëz, por duhet të jemi aq të ditur sa na lejon natyra jonë. Duhet duruar me dëshirë marrezitë e shumicës, sepse janë të modës dhe vetë jetes.

Marrezia vazhdon. Ajo ve re se ndryshimi midis një të marri dhe një të urti është se i pari i nënshtrohet epsheve të veta, ndërsa i urti arsyes. Prandaj edhe ithtarët e stoicizmit ua kanë ndaluar të diturve të gjitha pasionet, sikur këto të ishin sëmundje ngjitesë. Mirëpo ç'ndodh në jetë? Janë pasionet ato që e shtyjnë njeriun të bëhet i urtë apo i ditur. Pikërisht ato e shtynë të përmbushë të gjitha detyrat si njeri i virtytshëm dhe e frymëzojnë për të bërë të mirën. Seneka më kot thotë se i dituri duhet të

jete i xhveshur nga pasionet, sepse, në fund të fundit, janë ato që behen udhëheqëse për ata që ecin drejt diturisë. I dituri pa pasione nuk është njeri, por qenie imagjinare; pa pasione ai do të ishte më i ftohtë se vetë mermeri. I ashtuquajhuri i ditur mendon se vetem ai është i pasur, i fortë, i lirë, por këte vetem ai e beson, sepse në të vertete ai nuk ka asnje mik; ai përbuz edhe vete perënditë dhe gjithçka në botë bëhet objekt i kritikave e i talljeve të tij. Kjo është kafsha që idhtarët e stoicizmit e shohin si shembullin e përsosjes dhe urtësisë. Këtë lloj njeriu asnjë nuk e do, as si burrë, as si shërbëtor; atë gjithnjë do ta kesh barrë mbi vete. Bile do të ishte më mirë të keshë për burrë një të marrë se një njeri të tillë.

Marrëzicia bën fjalë edhe për kontradiktat e jetës njerzore. Vetë jeta duhet marrë ashtu siç është. Jeta e njeriut mbi tokë, pohon ajo, është shumë e vështirë. Varfëria, burgjet, poshtersite, turpi, vuajtjet, kurthet, tradhtitë, proceset gjyqësore, dhembjet, djallezitë janë aq shumë sa edhe kokëzrat e rërës që mbulojnë brigjet e detit. Megjithate, ne kete jete kane dale nerez te tille qe jane sakkrifikuar për të tjerët, si Diogjeni ¹⁰ , Ksenokrati ¹¹ , Katonet ¹² , Kasi, Brutët; dhe këta janë bërë të pavdekshëm. Jeta është e dhembshur edhe për pleqtë, qe me gjithese flasin me veshtiresi, nuk kanë dhembë, flokët i kanë të bardhë ose janë fare tullace, e duan aq shumë jeten sa qe bejne gjithshka mundin për tu dukur të rinj. Sa për ata pleq të kërrusur që kur janë në buzë te varrit martohen pa pajë me nje vajzë të re e cila s' do të jete veçse gruaja e të tjerëve, kjo është bërë diçka aq e zakonshme sa që konsiderohet, si të thush, nje lavdi. Jo vetem kaq, por edhe gratë e raskapitura nga pleqëria thonë: "Asgjë më të embel se jeta nuk ka". Këto kategori grash kërkojnë

10. Diogjeni Ciniku filozof grek (413-327 para e.s.). Përbuzte pasurinë e madhe dhe veset.

11. Ksenokrati - filozof grek (400-314 para e.s.) Nxënës i Platonit, doktrinën e të cilit u përpoq ta pajtonte me atë të Pitagorës.

12. Katoni, i quajhuri i Vjetri, ose Censori (234-149 para e.s.) Burrë shteti romak. I dyti është Katoni i Utikës (95-46 para e.s.) burrë shteti romak, vrau veten në Utikë. Jetoj dhe vdiq si stoik.

gjithnje ndonjë Faon ¹³⁾ te ri. Ato kalojnë para pasqyrës dhe kërkojnë të fshehin me të gjitha mënyrat cenet që vitet i kanë bërë natyrës njerzore; ato pijnë e kërcejnë me vajza të reja. Si edhe këto, u shkruajnë letra dashnorëve të tyre. E tërë bota tallet me to. Këta lloj njerzish janë të çnderuar përpara syve të botes, por ç'rendesi ka kur çnderimi është një nga të këqijat që ata nuk e ndejnë aspak, por e ndejnë rrallëherë? E keqja për ta është vetem kur guri u bie mbi kokë, sepse turpi, poshtërimi, çnderimi, sharjet dëmtojnë vetem ata që i ndejnë. Nuk ka rëndësi që i gjithë populli të fërshellen nga pas përderisa ti nuk ndjen aspak, ose kur edhe ti vete duartroket.

Filozofët thonë se po te jesh i marrosur është fatkeqsi. Jo, miq, përgjigjet Marrëzia, përkundrazi, është të jesh njeri, sepse ky jeton në bazë të bindjes që ka, edukatës e natyrës se vet dhe gjithshka që është e natyrshme nuk mund të jetë fatkeqe, përndryshe do të thoshim se njeriu është për të qarë hallin përderisa nuk fluturon si zogjtë, nuk ecen me kater kembe si kateërkembeshi, nuk e ka kokën të armatosur si demat. Mund të thoshim edhe se një kalë i bukur është fatkeq se nuk di gramatikën sepse nuk ha e pi si ti dhe se fati i nje demi është i keq sepse nuk qënka i aftë për të mësuar qoftë edhe njërin nga ushtrimet e akademise se shkencave. Njeriu nuk mund të quhet fatkeq sepse është i marrë. Po ashtu edhe kali që nuk merret me gramatikë. Sepse marrëzia nuk mund të shqitet prej natyrës së vet. Perëndia ua ka bërë të mundur njerëzve shkencën vetëm për t'i dëmtuar, siç provohet edhe nga mbreti për të cilin flet Platoni, që dënonte shpikjen e alfabetit. Shkencat janë shpikur prej djallit, sepse ato janë në kundërshtim me mendimet e vjetra dhe me interesat e sundimtaëve të këqinj.

Marrëzia nuk beson se ka patur një përparim njerzor; ajo është e bindur se gjithçka e vjetër është më e mirë se e reja. Për të shekulli i artë (i cili nuk ka ekzistuar kurre -KX) nuk njihite asnjë shkencë, njerzit nuk kishin nevojë për to, sepse ndiqnin verbërisht instiktin e tyre. Ç'u duhet

13. Personazh i mitologjisë greke që çoi në kontinent perëndeshën Afërdita.

atyre gramatika përderisa kishin një gjuhë të vetme dhe kjo mjaftonte për t'u marrë vesh me njëri-tjetrin. Ata s'kishin nevojë për dialekte, sepse s'kishin mendime të kundërta e as diskutime të kota; atyre nuk u duhej retorika sepse s'kishin procese gjyqsore për të bërë, s'kishin nevojë të mendoheshin për të hartuar ligje të urta e të matura, për të denuar krimet dhe veset përderisa zakonet ishin të pastra; s'kishin nevojë të merreshin me të fshehtat e Perendive, sepse të duash, të njohësh çfarë ka përtej qiellit është krejt jashtë arsyes dhe mungesë logjike. Pastërtia e shekullit të artë u prish kur u shpikën shkencat dhe artet. Bestytnitë e kaldeasve dhe koha e lirë e grekëve bënte që të shpikën një shumicë të madhe syresh, të cilat çuan në vuajtje e persekutime, sepse vetë gramatika, e cila është edhe nga më të lehtat mjaftonte për të torturuar një njeri për gjithë jetën. Nga të gjitha shkencat vetëm mjekësia ishte e mirë; të plogëtit vdesin nga uria, ata që merren me fizikë sfiliten, njerzit tallen me astrologët dhe i përbuzin ata që merren me dialektikë. Por edhe mjekësia nuk është veçse një lajkë, që ben për vete jo vetem publikun por edhe vete princat. Edhe mjekësia i ngjan jo pak retorikës.

Marrëzija fillon e merr neper kembe edhe vete drejtësinë e kohës. Filozofët, ngul këmbë ajo, njerzit që merren me drejtësi i quajnë gomarë, por e kanë gabim, sepse pikërisht ata i rregullojnë si t'u pëlqejnë çështjet e mëdha e të vogla të kësaj bote. Këta injorantë i shtojnë të ardhurat e tyre, ndërsa teologu, që është në dijeni të të gjitha fshehtësive hyjnore, ushqehet me një pjatë zezavate dhe është i detyruar t'i bëjë një luftë të vazhdueshme krimbit që e bren. Të lumtur janë vetëm ata që ndjekin natyrën e tyre. Kjo është armikja e gjithçkaje, që fsheh e pengon; produktet e saj më të përsosura janë ato që arti nuk ka mundur ti korruptojë, si p.sh. bletët, të cilat, megjithëse nuk i kanë pesë shqisat si njeriu, me arkitekturën e tyre ia kalojnë këtij të fundit. Republika e tyre a nuk është njëmijë herë më e pëlqyer se ajo që filozofët tuaj kanë sajuar? Merrni kalin. Edhe ai vuan si njeriu sepse është shumë i dhënë pas tij. Atij i ngarkohet çdo barrë; shkopi e godit çdo herë dhe përveç kësaj, ngordh në luftë.

Jeta e mizave dhe e zogjve është një mijë herë më e kënaqëshme, por

vetëm kur zogjtë nuk i kap njeriu e t'i futë në kafaz, nuk i mëson të flasin si ai dhe të humbasin qenien e tyre morale.

Sa për njeriun , ai është më fatkeqi i të gjithë qenieve të gjalla, sepse nuk është i zoti i fatit të vet por, i mbyllur në një rreth, ia kanë paralizuar aftësitë. Për t'u nderuar janë injorantët e budallenjtë sesa dijetarët e gjenitë. Homeri është në nje mendje me mua kur i quan të gjithë njerzit mjeranë , kur Odisenë, të cilin e sjell si shëmbull urtësie, epitet që nuk ua ka atribuar Ajaksëve e Akilëve, e quan të pafat. Pra, është e vërtetë , vazdon Marrëzia gjithnjë me ironi, se sa më shumë që njerzit janë të dhënë pas diturisë, aq më tepër i largohen lumturisë. Ata janë njerëz dhe duan të behen Perëndi, studiojnë shkencë pas shkencë, art pas arti dhe pastaj përdorin çdo lloj makinacionesh për t'i shpallur luftë natyres.

Por të marrët dhe budallenjtë janë më të lumturit edhe pse nuk kane frike nga vdekja. Dhe kjo nuk është pak. Ata nuk e njohin pendesën, as keqardhjen, nuk shqetësohen për ligësitë që bëjnë, s'kanë as turp as ndrojtje, as ambicie, as xhelozie e dashuri. Dituria vetëm fatkeqësi sjell. Të marrët janë të kënaqur jo vetëm sepse luajnë, këndojnë e gëzojnë, por edhe tallen me ata që i rrethojnë. Prandaj edhe njerëzit i duan të marrët, i lejojnë të thonë e të bëjnë gjithçka.

Marrezia nuk i lë të qetë mbretërit, më të medhenjtë e të cileve kane kënaqësi të madhe kur jetojnë bashkë me të marrët, hanë e pinë me ta. Mbretërit i duan të marrët shumë më tepër se filozofët, të cilët shtiren sikur i mbajnë pranë, sepse filozofët u thonë vetëm mendime që nuk u vijnë përshtat, u thonë të vërteta që u vrasin veshin, ndërsa të marrët i kënaqin, i argëtojnë. Ata janë fatkeqë, pasi nuk kanë njerëz që t'ua thonë të vërtetën, ata i dëgjojnë të marrët edhe kur këta bëjnë sikur i shajnë.

Edhe gratë i dëgjojnë të marrët, prandaj këta të fundit shkojnë në parajsë, ndërsa i dituri e kalon kohën në punë, mbetet i vobekët, i dobët, plaket e vdes shpejt. Jo më kot Platoni e ka quajtur pasuri të madhe të jetës marrezinë e poetëve, të profetëve dhe të dashnorëve.

Ka dy lloje marrezish. Marrezitë e para u ngjajnë luftërave dhe pasojave të tyre, si etja e pashuar për para, dashuria e pamoralëshme, atëvrasje, imoraliteti. Por ka edhe një marrezi që i bën njerëzit të lumtur,

marrezi që e kam edhe vetë. Kjo lloj marrëzie është një farë iluzioni i këndëshëm, që të pushton shpirtin, të bën të harrosh gjithë mundimet, shqetësimet e hidhërimet e jetës dhe të zhyt në një lumë kënaqësish. Të tilla marrezi janë shfaqje teatrale, ku qeshin e duartrokasin; na duket sikur dëgjojmë komedi të bukura, megjithëse bëjnë sikur i dëgjojmë: ose na duket se e ndiejmë një sinfoni, megjithëse nuk e kuptojmë: ose shikojmë një njeri fare të varfër që hiqet sikur është i pasur e i fuqishëm sa edhe Kresi¹⁴). Ka edhe të marrë që qeshin me njeri-tjetrin, madje gajasen. Nganjëherë njerëzit bëjnë marrezi kur gratë e tyre i quajnë më të ndershme nga vetë Penelopi dhe jetojnë me këtë gabim sepse bashkëshortja vazhdon të bëjë dashuri me të tjerë. Si rregull të gjithë burrat e ndershëm kënaqen me besnikërinë e tyre.

“Marrëzia” nuk e ndërpret talljen dhe ironinë e saj. Të marrët, vazhdon ajo, janë edhe njerëzit e oborrit mbretëror që merren me gjuetinë e kafshëve të egra; ata e kanë kënaqësinë të madhe kur dëgjojnë britmat e shëmtuara të qenëve, kur nuhatin erën e plehut të tyre: ai u duket si musht. Ata kanë kënaqësi të madhe të shqyejnë një kafshë të egër, sidomos të hanë mishin e saj. Ky është një nder që ato e shikojnë si një titull nga më të nderuarit të familjes së tyre. Këta gjahtarë bëhen aq të egër sa dhe vetë kafshët e egra, por, nga ana tjetër mbeten të bindur se bëjnë një jetë me të vërtetë prej mbreti.

Me marrëzi të shumta janë pasuruar edhe alkimistët, të cilët kërkojnë të ndryshojnë natyrën e gjërave. Duke punuar më kot, ata varfërohen jashtë mase, aq sa s’kanë mundësi të ndërtojnë qoftë edhe një furrë të vogël. Dhe kur nuk arrijnë asgjë, ata pëshpëritin: “Kur sulmojnë gjëra të mëdha mjafton të kemi guxim”. Sa për kumarxhinjtë, nuk di se ku ta futin mjeshtërinë e vet. pamja e tyre është krejt e marrosur dhe qesharake, atyre u rreh fort zemra kur dëgjojnë zhurmën e zareve. Ata që shpëtojnë nga mbytyja dhe nuk i humbasin të tëra “zakonisht kthehen në djaj”. Kur janë pleq me syze bëhen si të tërbuar dhe krejt të padurueshëm.

14. Mbret i Lidisë (560-546 para e.s.), i cili burimin e pasurisë së madhe e gjente te shfrytëzimi i rërave armbajtëse të Paktolës.

Të marrët janë edhe ata që tregojnë përralla të ndryshme, mrekulli e çudira dhe populli i dëgjon, sidomos ato që kanë të bëjnë me shpirta të vdekurish, fantazma etj. Këto jo vetëm nuk i mërztin njerëzit, por kanë edhe një të mirë, “shërbejnë për të nxjerre gjellët e kusive të priftërinjëve dhe të murgjëve”. Ka edhe të marrë të tillë që besojnë se po patën mbrojtjen e shenjtorve do të kenë gjithçka dhe se nuk do t’u ndodhe asgjë gjatë ditës nëse në mëngjes do t’u falen statujave apo ikonave të shenjtorëve të shumtë të krishterë. Ka të tjerë, pastaj, që besojnë se do të bëhen të pasur ose do të fitojnë luftën nëse do të ndezin qirinj në kishë. Të tjerët u besojnë indulgjencave, amuletave, magji ve se gjoja do të bëjnë një jetë të mirë, do të kenë një pleqëri të mbarë, nder dhe kënaqësi, një vend në qiell pranë Jezu Krishtit dhe, më në fund, do të gezojnë kënaqësitë e parajsës. Nepërmjet indulgjencave njerëzit besojnë se në botën tjetër do të shpëtojnë nga fëlliqësitë e jetës si pabesitë, grindjet, vrasjet, tradhëtitë, gënjeshttrat, por megjithatë ata i rifillojnë. A ka njerëz më të marrë e më të lumtur se ata që besojnë se duke recituar disa vargje psalmash patjetër do të shkojnë në Parajsë? Dhe këto besohen jo vetëm prej popullit, por edhe prej klerikëve e teologëve. Këto supersticione shfrytëzohen mirë prej klerikëve. Nuk duhet harruar as ata, që me zakonet dhe prijet e llumit më të ulët të shoqërisë, nuk pushojnë së lavdëruari titujt e tyre të kotë aristokratikë. Njëri bëhet pasardhësi i Brutit, tjetri i mbretit Artur ¹⁵). Ata ekspozojnë kudo statujat ose portretet e stërgjyshërve të tyre, mbajnë në gojë emra dhe mbiemra të vjetër dhe m gjithë fjalimet e tyre, nuk janë veçse njerëz të trashë, si vetë statujat, dhe shpesh vlejnë më pak se figurat që paraqesin.

Të marrë janë edhe ata që quhen gjeninj. Njëri e quan veten Euklid sepse ja ka dalë të bëjë vija nëpërmjet kompasit, tjetri mendon se këndon aq mirë sa Hermogjeni ¹⁶), megjithëse nuk ka më shumë prije për

15. Artur ose Artus, mbret legjendar i Uellsit (Angli) (shek. VI i e.s) me aventurat e të cilit janë mbushur romanet "Cikli i Arturit" ose "Cikli Britanik" i Tryezës së Rrumbullakët.

16. Hermogjeni. Siç duket është fjala për filozofin grek t"shek II para e. s., autorin e veprës "Retorika"

muzikë se gomari dhe zëri i tij është aq i neveritshëm sa ai i gjelit. Ka edhe nga ata që lëvdohen para shërbëtorëve të tyre për betejat që kanë zhvilluar kundër atletëve më të përmendur. Ka komedianë, muzikantë, oratorë që e quajnë veten gjeninj, sa më pak talent kanë aq më shumë mendjemadhësi. kotësi dhe arogancë tregojnë. “Kjo sedër mirëbërëse ka për motër lajkatarinë, e cila i ngjan së parës si dy pika uji”. “Marrëzia” u heq një kamxhik të fortë akademikëve, të cilët merren me kotësira dhe nuk arrijnë asgjë. Ajo thekson se në botë gjithçka është aq e errët dhe aq e ndryshueshme sa është e pamundur të dish diçka të sigurtë, siç e kanë propaganduar akademikët miq tanë të mirë, të cilët nga të gjithë filozofët e tjerë janë fare pa cipë. Po të kishim mundësi të mësonim diçka të mirë prej tyre, kjo do të bëhej në kurriz të lumturisë, për të cilën njeriu lufton aq shumë. Erasmi hedh poshtë me neveri titujt e rremë shkencorë. “Kam lënë menjanë titujt solemne, të cilët nuk janë vetëm të fryrë, por edhe të rëndë e të mërzitshëm”, thekson ai.

Njeriu është ndërtuar në mënyrë të tillë që fiksacionet i bëjnë më shumë përshtypje se e vërteta. A nuk e dini sa i vogël është numri i të diturve? Ndoshta me shumë mundim do të gjeni qoftë edhe një. Është e vërtetë se ka shumë shekuj që Greqia lëvdohet se ka dhënë shtatë të ditur, por po të donim t’i vinim në provë një nga një me rigozitet, vështirë se do të gjenim tek çdo njeri gjysmën apo qoftë edhe një të tretën e diturisë. Vetëm unë, kjo “Marrëzia” që po shikoni e që u dhuron njerëzve gjithë të mirat që perënditë ua shpërndajnë vetëm miqve të tyre, nuk kam nevojë të më ngrihen kulte e të më bëhen kurbane, sepse nuk më duhen ato. Unë shoh ditë për ditë se njerëzit frymen e vet e kanë mishëruar në zakonet e tyre dhe e shprehin atë në sjelljen e perditshme.

“Marrezia” nuk kursen as hyjnitë as shenjtorët. Pak janë, vëren ajo, hyjnitë, pa përjashtuar as edhe shënjtoret e krishterë, të cilëve njerëzit ua kushtojnë kultin e tyre me çiltërsi. Një grumbull njerzish e adhurojnë Virgjëreshën, qofte edhe në mes të ditës, me një qiri të vogël të ndezur. Por pak janë ata që imitojnë pastërtinë, modestinë dhe dashurinë e saj për dukuritë shpirtërore dhe hyjnore. Ky do të ishte kulti i vërtetë, që do t’u pëlqente shumë njerëzve. Mirpo njerëzit e trashë adhurojnë statujat në

vend të shenjtorëve, duke adhuruar jo zotin por shërbëtorin. Ka ndonjë që vdes nga dashuria për një femer dhe pasioni për të i rritet kur shikon se ajo nuk e do; ndërsa ka nga ata që martohen me pajën në vend që të martohen me vajzën. Ka edhe parazitë që lumturinë e shohin jo në punë por në gjumë, ka koprace që nuk gjejnë asgjë të këndshme veç të jetuarit si të rreckosur, që të pasurojnë trashëgimtarët e vet.

“Marrëzia” urren në rradhë të parë tregëtarët për pangopësinë e tyre. Shtresa më e madhe dhe më e perbuzur e njerëzve, thekson ajo, është ajo e tregëtarëve, e cila gjithnjë merret me dashurinë për fitime, duke i përdorur ato për të kënaqur epshet më të ulta. Genjeshtra, vjedhja, mashtrimi ua mbushin tërë jetën e megjithatë, besojnë se ari i tyre do të bëjë që ata të jenë mbi gjithë të tjerët. Dhe ka me miliona lajkatarë që nuk skuqen kur u japin atyre titujt më të nderuar për të vënë në dorë pak pasuri, të fituar me mënyra aq të ulta. Disa bëjnë gjyqe duke pasuruar gjykatësit, të cilët i zvarritin, dhe avokatët, që i gënjejnë.

Kudo njerzit u ngjajnë mizave që grinden, rrihen, ngrenë kurthe, grabitin njëri tjetrin dhe lindin vetëm për të vdekur. Jetën e shkurtojnë nëpërmjet luftës dhe murtajës; pedantët u mësojnë të tjerëve gramatikën, duke ushtruar kështu një mjeshtëri të trishtuar; atyre u duket se janë në shkollë, por në fakt janë në burgje, plaken në punë midis fëmijve; shurdhohen sepse thërresin shumë ndërsa papastërtia i dobëson dhe i than. Megjithatë këta e mbajnë veten sikur janë mbi të tjerët sepse i rrahin fëmijët me kamxhik. Ata i ngjajnë gomarit të fabulës, i cili e mendon veten të fortë si luani sepse ishte veshur me lëkurën e tij; ata bien ere nga të palarët, megjithëatë u duket se bien erë trëndafil; mjeshtëria e tyre, që nuk është veçse një skllavëri e mjerë, për ta është një perandori aq e lavdishme sa që e quajnë më të fuqishme nga ajo e Falarit ¹⁷⁾ ose e Dionisit ¹⁸⁾, tiranit të Sirakuzës. Mendimi që kanë ata për erudicionin i bën shumë të

17. Falaris - tiran i Agrigentit (Siçili) (570 -554 para e.s). Thuhet se i digjte viktimat e tij duke i vendosur në një dem prej kallaji.

18. Dionisi - tirani i Siçilisë (430-365 para e.s) Sundimtar absolut. Luftoi kundër kartagjenasve

lumtur . u lodhin kokën femijëve me nje tog hajdutërisht qesharake. Megjithatë, me ç`përbuzje, ç`urrejtje, i shikojnë ata Palemonet ¹⁸⁾, Donatet ¹⁹⁾ dhe gjithë të tjerët të profesionit të tyre dhe që kanë me të vertete merita. Kur ata gjejnë ndonjë dorëshkrim të mykur, bëjnë ndonje zbulim të emrit të nënës së Ankizit, ose ndonjë emer që nuk e njeh masa e njerëzve, dhe për këto “zbulime” levdohen shumë dhe u duket sikur kanë aritur lavdinë. E mbajnë veten për Shipionë, që sa po ka përfunduar luftën në Afrikë, ose për Darin pas pushtimit të Babilonisë. Bëhen shumë qesharake kur dy nga këta pedantë admirojnë njëri-tjetrin si dy gomarë që fërkohen. Në qofte se ndonjeri prej tyre bën ndonjë gabim gramatikor, sa zhurmë bëhet! Pedanti, i cili nga të gjitha kafshët është me siguri më e mira, me ndihmen time arrin në një shkallë të tillë lumturie saqe nuk do ta ndryshonte fatin e tij me atë të mbretit më të madh të botës.

Më tutje “Marrëzia” fillon me poetët e oratorët. Poetët i lajkatojnë të marret me perralla qesharake dhe për këtë e quajnë veten të pavdekshëm; ata kanë një sedër të marrë. E njeita gjë ndodh edhe me oratorët. Ndërsa ata që merren me hartimin e librave nuk bëjnë tjetër veçse ndonje ndryshim duke hequr, korrigjuar apo duke u konsultuar; ata punojnë 9 deri 30 vjet për ta nxjerrë në dritë nje punim të vetin. Dhe cila është kënaqësia e tyre më e madhe? Fakti se kanë tepër pak lexues; ata janë të marrë që lëvdojnë të ngjashmit e tyre, injorantë që admirojnë injorantët. Ndërsa njerzit e drejtësise hartojnë me dhjetra ligje pa u shqetësuar për çështjet që trajtojnë. Të tillë janë edhe të ashtuquajturit dialektikë dhe sofistë, njerëz që bejnë shumë më tepër zhurmë se të gjithë kuzanët e Dodonës.

Me të njëjtën neveri “Marrëzia” tallet edhe me te ashtuquajturit filozofë. Këta, thotë ajo, janë të respektuar për shkak të mjekrës dhe xhybesë; ata lëvdohen si njerëz që janë të vetmit të ditur në rruzullin toksorë, duke i parë të tjerët si qenie të kota që lëvizin mbi sipërfaqen e globit. Prova më e qartë për të kuptuar se ata nuk kanë asnjë njohuri të saktë, është se

17. Palemoni Kuintus Remius-gramatikan i shek. I të e.s. Shkroi një gramatikë që mori famë.

18. Donati Eliusi - gramatikan latin i shek. IV të e.s.

midis tyre bëjnë debate për mendime të ndryshme. nga të cilat nuk merret vesh asgjë. Duke mos ditur absolutisht asgjë, ata lëvdohen se i dinë të gjitha. Ata përhapin errësirën mbi gjërat më të qarta, duke ua bërë krejt të pakuptueshme injorantëve që i dëgjojnë. Ka edhe njerëz që lëvdohen se janë në gjendje të parashikojnë të ardhmen e çdo njeriu nëpërmjet yjeve dhe që u premtojnë gjëra që as magjistari më i madh nuk do t'ua premtonte. Sa të marrë të lumtur kur takojnë rrugës njerëz mjaft budallenj për t'ua besuar!

“Marrezia” me teologet e ka shume keq. Sa per teologet, veren ajo, do te beja mire qe te mos thosha asgje. Nuk eshte maturi te prekesh e as te trazosh gjithcka bie ere te keqe. Ata nuk kuptojne ç`do te thote shaka dhe marrin inat per asgje. Per shkak te sedres se tyre, e kane çuar veten deri ne qiell, e quajne perendi te vogel dhe nga Olimpi i tyre kimerik u hedhin nje veshtrim plot meshire njerezve te tjere, te cilet para syve te tyre nuk jane veçse zvarranike. Sapo t`i ngacmohet per ndonje çeshtje, ata zgjohen e dridhen menjehere. Per shembull, a`ka patur ndonjehere qenie hyjnore para se te lindte Krishti? A ka mundesi t`i pergjigjeni kesaj pyetje: Ati Perendi a e urren djalin e vet, a mund te behej si grua, djall, gomar, kungull, siç u be njeri? Po te ishte bere kungull, a do te kishte mundesi te predikonte e te bente mrekillira, te kryqezohet? Teologet thone se s`ka krim me te madh se te amosh nje kepuce te nje fukaraje dite e diel; ose te shuhej i gjithe universi sesa te genjesh, qofte edhe pak. Per ju, njerez, do te ishte me mire te delnit nga nje labirint se sa t`u shpetonit rrjeteve te Nominalisteve, Tomisteve, Albertisteve, Okamisteve, Skotisteve dhe te gjitha sekteve te tjera. Ata kane nje erudicion aq te madh, nje burim aq pjellor sendesh te veshtira, sa edhe vete apostujt, po te ishin detyruar te hynin ne diskutim me ta, do te kishin nevojte per nje mendje krejt te ndryshme nga ajo qe kane. Duhet pohuar se debatet teologjike te kohes se apostujve, ne krahasim me keto te sotmet, nuk ishin asgje, sepse i shikojme mesuesit tane te nderuar t`ia kapercenje ne hollësira sofistit Krisip¹⁹⁾, llafazanit me te holle te kohes se lashte.

19. Krisipi-filozof grek nga Soli (Kiliki) (280-205 p.e.s. njeri nga përfaqësuesit e stoicizmit.

Teologet i shpjegojne mendimet e apostujve sipas tekave te veta. Apostujt i luftuan kundersharet e tyre duke shenjtuar jeten e vet dhe nepernjete mrekullive te tyre se sa nepernjete argumenteve. Teologet kane nje kenaqesi te madhe kur shikojne se Shkrimi i shenjte ndryshon here pas here formen sipas deshirave te tyre. Me sa kembengulje teologet kerkojne qe te pranohen vendimet e tyre, sikur ato te ishin ligjet e Solonit! Per mendimet e kundershareve te vet, teologet thone me ze te larte: Ky propozim eshte skandaloz; ky eshte teper i guximshem; ky bie ere herezi; ky tingellon keq. Koka e gjithe ketyre doktoleve te medhenj eshte aq plot me dengla sa qe une besoj me te vertete se ajo e Jupiterit nuk ishte mbushur aq shume kur do te nxirrte Minerven, te cilen e kishte zene ne trurin e vet dhe per ta nxjerre iu desh te perdorte sepaten e Vullkanit.

Pas teologeve u vjen rradha murgjve, te cilet bejne sikur jane fetare, por ne te vertete jane me pak se te tjeret. Ata jane ne gjendje te mjere sepse kalimtarete i shikojne si ndjellakeqe, mjafton vetem takimi i rastesishem me ta qe te mendohet per nje lajm te keq. Megjithate ata e quajne veten njerez te jashtezakonshem. Murgjit nuk dine te lexojne dhe kete e quajne lavdi; ne kishte ata pellasin me psallmet e tyre dhe besojne se Zoti i degjon; ka nga ata qe kerkojne lemoshe me nje arrogance te papare; ata gjenden kudo dhe kudo lypin, marrin lemoshen qe u takon te vobegteve te vertete. Te tille jane keta personalitete te medha qe per papastertine, injorancen, koketrashesine dhe paturpesine e tyre pretendojne te na shpjegojne jeten e apostujve. Ata e urrejne njeri-tjetrin, nuk jane te bashkuar, por te perçarë, quhen Kordiliere, Minore, Jakobine e te tjere. Krishti nesor mund te thote se ka bere vetem nje ligj, ate te miresise, ndersa keta bejne lloj-lloj ligjesh dhe ne djall vafshin me gjithe to. Keta cerbere te ulet nuk pushojne se lehuri gjersa nuk u kemi dhene diçka. Ata e fillojne predikimin me nje hyrje te gjate, ndersa ne Greqi dhe ne Rome, Demosteni dhe Ciceroni qortoheshin kur e fillonin fjalen me diçka qe s'kishte te bente me problemin qe shtrohej. Doktoret tane mendojne e besojne se po bejne kryevepra, ndersa degjuesit pyesin: "Ku drejt do te dalin"? Ata permendin ndonje citat nga ungjilli te cilin e shpjegojne shpejt e shpejt dhe mendojne se pa ate asgje nuk mund te dale e qarte dhe

murgjit injorante i quajne “doktole solemne”. “teper te holle”. “doktole te shenje”. Megjithate ka njerez qe i marrin per Cicerone e Demostene. sidomos tregetaret dhe grate. Per grate eshte e rendesishme qe te rrefehen dhe murgjit i mesojne te fshehtat e tyre. prandaj edhe u pelqejne. Murgjit ushtrojne tirani mbi popullin nepermjet besimeve te kota. ceremonive qesharake dhe britmave te panderprera.

Per “Marrezinë” mbreterit nuk jane aspak me te mençur dhe me pak te ligj nga te tjeret. Kush eshte ai qe mendon se kurora meritoka te blehet nepermjet tradhtise dhe vrasjes se babait? Po sikur te mesojne se ç’peshe te rende do te mbante ai qe do te deshironte te permbushte gjithë detyrat e nje sundimtari te mire! Ne te vertete, nje njeri qe i ka vene vetes detyre te qeverise nje popull, ka hequr dore prej interesave te veta per t’ia kushtuar gjithë jeten Republikës. I zene panderprerje me pune per lumturine e popullit te vet, ai duhet te tregoje respekt te madh per ligjet; ai qe bashkon ne personin e vet fuqine legislative dhe ate ekzekutive duhet te pergjigjet per ndershmerine e ministrave e te nepunesve te tij; ai duhet t’i ngjaje nje ylli qe sjell fat, ndikimet e te cilit te perhapin lumturine mbi toke, ndersa ai i ngjan nje komete te kobshme. qe mbjell kudo shkaterim e vdekje. Te metat e njerezve te veçante duken pak, por ato te udheheqesit te nje shteti duken menjehere. Qejfet, lajkat, lluksi dhe me mijera te ketij lloji te lidhura me kushtet e jetes se mbreterve. i largojne keta nga detyrat. Ja, pra ç’kurajo duhet te kete ai qe ka vendosur t’i qendroje besnik detyres. Po te sillen e po te veprojne mire sundimtaret do ta gezojne jeten; po te bejne te kunderten, po u zhyten ne lluks, po te shkojne perdite per gjueti, do te bejne dem. Ata do ta lajkatojne popullin, por nga ana tjetër do ta zhveshin. Ne qofte se sundimtari esht armik i lirise dhe i se vertetes, i shkencave dhe i kultures, i dhene pas epsheve, ai nuk do te mendoje kurre per shpetimin e Republikës, sado kurora e gure te çmuar te mbaje. Ai duhet te shquhet midis te tjereve per karakterin e tij heroik.

“Marrezia” i njeh mire edhe oborraret e sundimtareve apo te mbreterve. Per ta ajo ka nje perbuzje e neveri te veçante. Njerezit e oborreve ne shumicen e rasteve jane me te ultit, me te poshtrit, me

zvarranikët, më budallenjtë e gjithë skilleverve; megjithatë ata e heqin veten si nga me të mrekullueshmet; ata janë të degjeneruar, dinë vetëm të hanë shumë, të flenë deri në mes të ditës, të luajnë kumar, të hedhin llotari, të dëfrehen me bufonët e tyre e me prostitutat . Kjo jetë nuk ka asnje kuptim, sepse është e mbushur me kotësira.

Për “Marrëzinë” papët dhe peshkopët nuk janë më të mirë, madje ua kalojnë njerëzve të oborrit. Veshjet dhe spektri që mbajnë përfaqësojnë karakterin e papëlqyer dhe duhet të jenë njerëz shembullore, por ndodh krejt e kundërta. Peshkopët e ditëve tona, thekson “Marrëzia”, nuk janë aq budallenj sa duken; ata mendojnë të kullosin vetë sa më mirë duke ua lënë Jesu Krishtit, dinjitareve të kishes dhe murgjve lemoshetare kujdesin që të kullosin kopenë e tyre, duke harruar me qëllim që fjala peshkop do të thote punë, dashamiresi, kujdes. Ata kujtohen vetem kur duan të mberthejnë paranë. Kardinalet e kanë detyrë të jenë njerëz të drejtë ndaj të vobegteve, të dobishëm, të mesojnë të tjeret, t’u japin kurajo, t’i korrigjojnë, të qetesojnë terbimin e lufterave, t’u bejnë balle princerve të keqinj, t’i sakrifikojnë me dëshirë pasurite e tyre, madje dhe jeten, për të mirën e kishes, por ata bejnë të kundërtën, përndryshe nuk mund të beheshin kardinale. Edhe papët nuk bejnë jeten e Krishtit. Ata nuk janë të vobekte si aii, nuk njohin doktrinën e tij, vuajtjet, ungjijte dhe perbuzjen për të keqijat e kesaj bote; po të ishte ndryshe nuk do të perdornin hekurin, helmin e gjithfare llojesh dhunë. Ata janë shume të pasur, u pelqejnë shume nderimet, pushteti, udhëtimi me mjete të rehatshme, kuajt, rojtaret, që kushtojnë aq shume sa po të mos i deshte oborri i Romës, populli nuk do të katandisej se vdekuri urie.

Jeta e papeve shquhet për bollekun e defrimet, ata jetojnë pa telashe e shqetesime; atyre u atribuojnë epitetet “I nderuari”, “Shenjteri”, “I bekuari”. Në kohët e vjetra, papët shpjegonin Shkrimin e Shenjte si pedante, qanin si gra apo si të mjere, jetonin në varferi. Dikur këta i detyronin mbreterit që t’u puthnin pantoflat, shkonin në kryq dhe kryqëzoheshin vete por sot këto veprime për ta quhen të padenja. Kur sot ata nuk i pranojnë këto, janë të armatosur, mallkojnë cilindro, në rrathë të pare të krishteret, gjoja se i shpëtojnë nga djalli sepse gjoja dashkan të

rrembejnë pasurine e Shen Pjetrit, tokat, qytetet, principatat dhe per t'i mbrojtur gjithë keto perdorin hekurin dhe zjarrin. Ata harrojnë se shkaterrojnë doktrinen e Krishtit me kete sjellje të pahijshme dhe me kete jete të shthurur. Per të predikuar Ungjillin, Krishti u bente thirrje dishepujve të tij që të linin menjane cdo gje luksoze dhe të mermin shpaten, jo shpaten e vrasesve, por ate shpirtore, per të zhdukur të gjitha të keqijat njerezore dhe të mbreteronte vetem meshira. Por kleriket e larte bejnë krejt të kunderten.

"Marrezia" denon luften, e cila u pershtatet me shume kafsheve të egra sesa njerezve. Sipas poeteve, Furite e kane vjelle luften mbi toke; ajo është aq e keqe sa shkakton amarkine me të shemtuar; lufta s'ka si të mos jete e padrejte, kur si rregull ate e nxisin vete vrasesit me të paskrupullt; aq eger sa është krejt ne kundertshtim me predikimet e Jesu Krishtit. Megjithate zevendesit e Perendise s'bejen asgje per t'i prere rrugen kesaj murtaje. Si mund t'i futesh thiken dikujt pas shpine dhe nga ana tjetër, të pohosh se je pasuesi i Krishtit? Peshkopet dhe sundimtaret sillen si satrape të vertete. Të çudit kurajoja e madhe me të cilen luftojnë me aq egersi per të marre të dhjeten! Madje kerkojnë edhe me shume se nje të dhjeten sepse keshtu e do feja e krishtere! harrojnë se ata i detyrohen shume popullit që punon, ndersa pasi e zhveshin, mjaftohen me leximin e asaj që nuk e kuptojnë as vete.

"Marrëzia" tregon edhe rolin e fatit në jetën e njerëzve, sidomos të budallenjve. Fati i dallon njerëzit e guximshëm dhe gjithë ata që thonë se Çezari, pasi kaloi Rubikonin, tha: "Zaret u hodhën". Urtësia i bën njerëzit të drojtur, budallenjtë jetojnë në bollëk, qeverisin perandori të tëra, ndërsa njerëzit e urtë e të diturit janë të varfër, durojnë dhëmbjen dhe urinë, përbuzen. Ai që bëhet shërbëtor i sovranëve s'ka nevojë për dituri. Gomarët mund të bëhen pronarë pasurish të mëdha, por kurrë të ditur, njerëzit e fuqishëm mbi gjithçka vënë paranë, ndërsa të diturit janë shpirtmëdhenj. Vetë "Iliada" s'është tjetër veçse tregimi i marrëzive dhe i mërive të popujve dhe të mbretërve. Ciceroni ka thënë se toka është e mbushur me të marrë, kurse Solomoni: "Marrëzia është për të marrin burim besimi", duke pohuar se pa marrëzi s'ka asgjë të pëlqyer në jetë.

Po Solomoni ka thënë "Sa më shumë njohuri marrin aq më të trishtueshmë e ndiejmë veten dhe një njeri që ka shumë mend, ka edhe shkaqe pakënaqësie". Dhe po ai: "Trishtim ka në oborrin e të diturve, gëzim ka në zemrën e të marrëve". Sipas ungjillit, nëpunësit e lartë venë të fundit në kishë. Aristoteli, perëndia e madhe e teologëve²⁰⁾, ka thënë se njeriu që e fsheh marrëzinë vlen më shumë se ai që fsheh diturinë, por e ka gabim. Shën Pali thoshte: "Marrëzia e Perëndisë vlen më mirë se gjithë dituria e njerëzve"²¹⁾. Prandaj dhe në oborrët e sundimtarëve preferohen injorantët dhe jo të mënçurit e të maturit; këta shihen si të dyshimtë e të rrezikshëm. Kjo ishte arsyeja që Cezari nuk kish besim tek Bruti e të Kasi²²⁾ dhe nuk i trembej aspak Antonit qejfli. Neroni nuk mund të duronte Senekën dhe Dionis Tirani i Siçilisë e gjeti Platonin krejt të padëshirueshëm²³⁾. Krishti sulmon skribët, farisejtë dhe doktorët e ligjit, "Mjerë ju, skribë dhe farisenjë!", thotë ai. Dhe kjo është e barabartë si të thoshte "Mjerë ju, të diturit e tokës!"²⁴⁾ dhe ky shpëtimtar hyjnor, që i trajtonte kështu të diturit, kënaqej duke luajtur me fëmijët, gratë dhe predikuesit. Krishti kishte aq frikë nga djallëzia dhe të djallëzuarit sa që për të hyrë në Jeruzalem i hipi gomarit, kafshë kjo me cilësi që janë shumë larg nga ato të dhelprës dinake. Kur zbriti në tokë shpëtimtari i shenjtë u vesh si pëllumb dhe jo si shqiponjë apo si skifter. Edhe në shumë vende të Biblës bëhet fjalë me respekt për kaprojtë dhe qengjat. Është e vërtetë se Aristoteli përdorte epitelin "kokë dele" për budallenjtë, por Krishti e quante veten bari delesh dhe qingjsh. Në "Apokalips" Krishti paraqitet në formën e qingjit.

Krishti dhe Shën-Pali nuk e pëlqenin shkencën, kurse Shën-Bernardi²⁵⁾ malin ku qëndronte Luciteri²⁶⁾ e quan Mali i shkencës.

20. Me ironi. Teologët mesjetarë e quanin veten pasues besnikë të Aristotelit.

21. Në kuptimin që fjalët e Perëndisë janë më të urtat.

22. Këta të dy ishin republikanë dhe për ruajtjen e Republikës Romake.

23. Për shkak se disa mendime ia kundërshtonte.

24. Të diturit e rremë

25. Shën Bernardi Klervose (1090-1153), një nga përfaqësuesit kryesorë të krishtërit në Evropën Perëndimore.

26. Në këtë rast, djalli.

Në Dhiatën e vjetër flitet se fajtorët i kërkonin ndjesë mbretit David ne emer të marrezise dhe të injorancës. Krishti në kryq tha: “Falini se nuk dinë ç’bëjnë”, domethënë nuk është ligësia, por marrëzia që i detyrojnë të veprojnë. Themeluesit e krishterimit ishin njerëz me thjeshtësi të jashtëzakonshme.

Të marret e vertete dhurojnë para me bollek, i durojnë sharjet, bejnë sikur genjehen; ata nuk i shikojnë me sy të mire qejfet dhe mbajnë kreshme; e perbuzin jeten dhe nuk tremben nga vdekja. Pra, ata duken sikur kane hequr dore nga çdo logjike e zakonshme. Njerezit e prekur prej kesaj marrezie e parashikojnë të ardhmen e tyre, i njohin gjuhët dhe shkencat pa i mesuar; ne personin e tyre ata misherojnë diçka me të vertete hyjnore ²⁷⁾.

Të diturit jane ne nje shpelle të mberthyer ne pranga dhe nuk shikojnë veçse erresiren; njeri prej tyre shpeton dhe del jashte, shikon gjera reale dhe porsa kthehet u thote shokeve të tij: “Sa fatkeq jeni! Ketu nuk shikoni veçse hije të kota dhe e keni shume gabim ne qofte se besoni se nuk ekziston asgje tjeter. Jashte kesaj shpelle ka gjera reale dhe une sapo i pashe”. Keta e marrin per të marre, tallen me të dhe e debojnë, ndersa disa perpiqen të mbledhin pasuri per të kenaqur epshtet e tyre, të tjeret sillen krejt ndryshe. Keta jane të devotshmit, të cilet, siç thuhet ne ungjill, i kane të tera, megjithese duken sikur nuk kane asgje, ata kane prona të shumta vetem kur mendojnë per të tjeret.

Me keto mendimet e fundit, të shprehura nga “Marrezia”, Erasmi shpreh raportin midis dijetarit të vertete dhe udheheqësit të levizjeve popullore, i cili mendon vetem se si bota e vjeter dhe veset e saj të zevendesohen me virtytet njerezore. Vetem atehere njerezit do të jene të pasur shpirtërisht dhe të virtytshem njekohesisht. Pasurite e medha dhe pronaret e tyre jane të mallkuar nga ungjilli si shfrytezues të pashpirt, ndersa të pervuajturit jane të bekuarit. Keta, me jeten e tyre të thjeshte, nga jashte jane të varfer, por ne boten e tyre shpirtërore jane

27. Në krishtërimin e hershëm jetesa në mënyrë të thjeshtë quhej fisnike në krahasim me atë të mbështetur në shfrytëzim.

pasaniket e vertete. Keto mendime ishin krejt të paarritshme ne kohën e Erasmit, për të cilin pa një moral të ri jeta e njeriut s'ka asnjë vlerë.

Ne marrezine Erasmi verën se të gjitha vetite e shpirtit varen nga organet e trupit, por disa prej tyre, si ndijimet, të parit, të prekurit, të shijuarit, të nuhaturit, janë të lidhura ngushtë me materien, ndërsa disa veti të tjera si kujtesa, intelekti, vullneti, duken sikur janë me pak. Vetëm të fundit janë pasqyre e njeriut shpirtmadh, plot devotshmeri, tek i cili sundon vetëm e mira. Por kjo këthese e madhe ka nevojë për njëzë të devotshëm; dhe janë pasuesit besnikë të Krishtit me fjalë e me vepra, të krishterët autentike. Ky i krishterë i devotshëm i shoqërisë nuk e do babain e vet, nënvizon Erasmi, sepse është i ati, por sepse është i mirë, i drejtë e i ndërshtëm, sepse mbi gjithçka dashuron njeriun dhe njëzëzimin. Jashtë këtij ideali nuk shikon lumturi mbi tokë. Për të tjerët ai që predikon gjithë keto nuk është veçse i marre, kurse për Erasmin ai është i marre i llojit të veçantë, që thotë shpesh gjëra të mira. Ky i marre i humanistit tone të madh është një lloj si ai dashnori që dashuron me zjarr dhe nuk jeton me për veten e tij, por jeton me synime të larta dhe sa me shumë kalon koha aq me tepër largohet nga vetja për t'u lidhur ngushtë me veprën ku synon. Atehere e ndien gjithmone veten të gezuar e të lumtur. Në këtë rast ai nuk është me në vetë, vetëm pasi mbaron qëllimin e tij të lartë e merr veten. Prandaj Erasmi do të thoshte se sa më e persosur është dashuria, aq më e madhe është marrezia apo lumturia. Vetëm atehere kënaqësite shpirtërore i kapercajnë ato të trupit. Dëshira më e madhe e të devotshmeve është të jetojnë përjetesisht në mes të shpërthimeve të këndshme të asaj marrezie. Pra, kjo ishte një "marrëzi" krejt e ndryshme nga ajo e përditshme në jetën njerzore.

Në veprën "Levdata e Marrezisë" ai kërkon bashkimin e zemrave me lirinë dhe dashurinë. Nga kjo pikepamje, kjo veper meriton të mbetet kryevepra ndermjet të gjithë botimeve të Erasmit.

RILINDJA E NJE FEJE E SHOQËRIE TË RE

Vepren "Biseda Familjare" Erasmi e shkroi më 1518. Ajo është një satire e mprehte e kohës, e cila ve ne loje të gjitha të metat e shoqërisë feudale skolastike që kishte filluar të merrte të tatëpjeten. Aty nuk kursehen mbretërit, princat, kalorësit, e tërë veprimtaria e tyre shoqërore ne dëm të popujve: luftërat, grabitjet, zhvatjet, ryshfetet, taksat e rënda, vuajtjet e përditshme të njerzve; papët, kardinalët, kryepeshkopët, klerikët e zakonshëm, murgjit e shumtë, teologet me dogma, injorantët dhe feja e rreme e tyre; mashtrimet dhe intrigat, parazitizmi, që e degjenerojnë shoqërinë, e shfytërojnë njeriun, e kthejnë atë ne kafshë, pa marrë parasysh se ai është krijesa më bujare e natyrës. Nga ana tjetër, me forcë të jashtëzakonshme krijuese, Erasmi ngre lart fenë e vertetë të krishterë, i mbron me forcë burimet e saj të lashta, në radhe të parë Dhjatën e Re. Ajo u bën thirrje të krishterëve të mos merren me vendimet e fjalimet e ndryshme të disa papëve dhe sinodeve, por të përvetësojnë parimet e medha të krishterimit të hershëm, burimet e tij më të pastra. Ai ka bindjen se vetëm ne bazë të këtyre parimeve mund të ketë përparim shoqëror, jetë të gëzuar, në mos të lumtur, të qetë dhe gjithnjë ne mbarëvajtje. Për Erasmin, para se njeriu të mendoje per jeten e përtejme, duhet ta gezojë atë mbi tokë, ne baze të lirise, drejtësise dhe barazise. Shtypja e njeriut dhe tërë pasojat e saj nuk kanë të bejnë me krishterimin, por me errësirën, me djallin. Jeta e atyre që shtypin të tjeret nuk është ajo e Krishtit, që vdiq për të shpetuar njerëzimin, por e satanait. Vetem duke e gëzuar me nder dhe mirësi jetën mbi tokë, njeriu mund të shpresojë të bashkohet me Perendine. Në kete veper është vetë Erasmi. me humanizmin e tij të gjallë që ndihet ne çdo tregim, me punen e tij të palodhur, me karakterin e tij të fuqishem, me dashurine e zjarrte për njeriun e përvuajtur. Kjo veper është nga me të thellat e krijimtarise erasminiane. Është kjo arsyeja që ne parathënien e saj ai e paralajmeron lexuesin se megjithëqë shkruan per çeshtjen fetare, veprat e tij kontrollohen rreptë nga censura krishtare. Sipas Erasmit, të rinjte mund të mesojnë

shume nepermjet bisedave filozofike. “Sokrati e ka zbritur filozofine nga qielli ne tokë,-shkruan ai- ndërsa une e kam futur ate ne bisedimet në gostitë, sepse është e domosdoshme që të krishteret, kur të pushojnë, ta ushqejnë shpirtin me pak filozofi”. Nuk është pamja e as veshja e jashtme që duhen çmuar ne jetën e njerzve por ajo e brendëshme. Gjykimi nga pamja e jashteme është e perhapur shume në radhet e popujve gjermane, fenomen që Erasmi e quan murtaje.

Kjo vepër është botuar disa herë qysh ateherë e gjer me sot, por vetem më 1933 punimi u botua i plote. Stili është pak a shumë ai i vepres “Lëvdata e Marrëzise”, por merr nje gjalleri me të madhe ne saje të bukurise së dialogueve tërë erudicion që ishte perhapur gjate Rilindjes evropiane, njeri nga perfaqsesit më ne ze të se ciles ishte Erasmi, me ndershmerine, guximin dhe trimërine e tij. Deviza e tij themelore ishte: “Njeriun shikoje nga punet dhe jo nga fjalet, nga sjellja e përditshme dhe jo nga mburrjet dhe veshja e jashtme”. Kjo veper do të pritej me këmbet e para nga reaksioni i kohes, por autori i shquar nuk u tut. Pas vdekjes së tij kjo vepër, më 1558, u radhit nga administrata e Vatikanit ne regjistrin e librave të ndaluar, por ishte tepër vonë. Ajo e kishte bërë punen e saj. E tërë permbajtja flet per nje rilindje të nje feje e shoqërie të re.

Ne kete veper autori nuk përdor ndonje metode paraqitjeje të veçante, ai nuk i ndan problemet e mëdha që e shqetesojnë, të cilat trajtohen pa radhe e rregull dhe, ndoshta kështu ishte më mirë. Është e vertete se ka nje fare paraqitje të problemeve, por keto i nguliten lexuesit më fortë kur rikujtohen here pas here. Lexuesi nuk shpermdahet , ai e ndjek vepren me interes, prandaj nuk ka asnje rezik që të çorientohet. Keto ide paraqiten në forme të permbledhur. Të metat për të cilat flet Erasmi jane ndier dhe do të ndihen për nje kohe të gjatë kudo.

Vepra “Bisedat familiare”, u botuan edhe ne Moske me 1969 me titullin “Razgovori za Prosto”. Bisedat janë:

1. PREMTIMI I NXITUAR.
2. NE KERKIM TË FAMULLISE.
3. RREFIMI I USHTARIT.
4. POROSITE SHTEPIAKE.

5. KESHILLAT E MESUESIT.
6. ZBAVITJE KALAMAJSH.
7. BESIMI FEMIJËROR.
8. GJUETIA .
9. PARA SHKOLLES.
10. TAVOLINE BESIMTARESH.
11. MBI JOAN REIKLININ, HEROIN E PABARABARTE,
PËRFSHIRË NE RADHËN E SHEJTOREVE.
12. ADHURUESI DHE VAJZA.
13. VAJZA QË KUNDERSHTON MARTESEN.
14. MALLKUESJA E MARTESES OSE JETA
BASHKESHORTORE.
15. USHTARI DHE MURGU.
16. PSEUDOHEJI DHE FILETINI.
17. MBYTJA E ANIJES.
18. HANET.
19. DJALOSHI DHE GRUAJA E PERDALE.
20. STUDIMI I BESIMIT FETAR.
21. BISEDA E PLEQËVE.
22. TË PASURIT E VARFER.
23. ABATI DHE GRUAJA E ARSIMUAR.
24. EPITALAM ²⁸⁾ PER PJETER EGIDIN.
25. PERGJERIMI I DJALLIT OSE LUGATI.
26. ALKIMIA.
27. PRONARI I KUAJVE.
28. PTOHOLOGJIA. ²⁹⁾
29. BISEDE LLAFAZANESH.
30. LEHONA.
31. SHTEGTIMI.

28. Poemë lirike e hartuar me rastin e martesës

29. Bisedë murgjsh.

32. IHTOFAGJIA (PESHKNGRENIA).
33. VARRIMI
34. JEHONA.
35. TAVOLINA LARAMANE.
36. MBI SENDET DHE EMERTIMET.
37. KURANI.
38. SINODI I GRAMATIKANEVE.
39. AGAMOS GAMOS³⁰⁾ OSE MARTESA E PABARABARTE.
40. QIKLOPI OSE EVANGJELIOFORI
41. PA LIDHJE ME FESTEN E DIONISIT OSE GJEPURAT.
42. KALORSI PA KALE OSE E VETQUAJTUR A FISNIKRI.
43. ASTRAGALIZMOS OSE LOJA ME KOCKE.
44. SENATIKU OSE MBLEDHJA E GRAVE.
45. AGIMI.
46. TAVOLINA ESELL.
47. ARTI I TË MBAJTURIT MEND.
48. PREDIKIMI OSE DEMARDI.
49. FILODOKSI OSE LAVDIMANI.
50. USHQIMI I VARFER.
51. VARRIMI SERAFINIK.
52. MIQËSIA .
53. PROBLEMI.
54. EPIKURIANË.

Shqetësimet e veta autori i fillon nga shtegtimet fetare. Siç duket , që ne atë kohe ka filluar të qarkulloje ne Evropën Perendimore mendimi se i krishteri i mire duhet medoemos të njihet me burimet e krishterimit të hershem e për këtë është i detyruar të vizitojë Jeruzalemin, si myslimani Meken, dhe rilindesi ose humanisti që kërkon të njihet me kulturën e lashtë greke. Shtegtimet fetare shoqëroheshin me shpenzime e vuajtje të mëdha. Monumentet e Jeruzalemit, shkruan Erasmi, janë falsifikuar

30. "Martesë ose jo martesë".

per të joshur mendjelehtët; udhëtimet janë padobi dhe të papastra, por i paraqesin të bukura për të genjyer vehten e të tjerët. Megjithatë per Erasmin është me mire të besh udhëtim ne Jeruzalem sesa të luash kumar; nuk është zgjuarsi as të shkosh ne Rome as edhe ne Kostandinopojë. sepse janë udhëtime të gjata dhe ka njerëz që vdesin rruges, aq më keq kur mbushin thasë me indulgjenca të shkruara latinisht që asnjëri nuk i mer vesh, por që janë të paracaktuara gjoja per t' u mbrojtur nga hajdutet. Në Rome, vizitorët e largët nuk duhet të bisedojnë njeri me tjetrin, sepse ka shume spiune. Veset njerëzore, që pengojnë zhvillimin e shoqërise duhen korigjuar, ato nuk duhet "të zhduken" nëpërmjet indulgjenca. Shtegëtimet janë kthyer ne nje zgjebe, që po të kapi veshtire se të lëshon. Njeriu kur martohet është i lumtur vetëm nje herë, kur pasurohet e gezon tërë jeten; Adami ne parajse do të mërzitej po të mos gjente Evën për grua, por me pasuri të madhe Eva mund të gjendet kudo.

Në periudhën kur jetonte Erasmi, luftërat midis feudalëve të mëdhenj e shteteve ishin një dukuri e përditshme. Në luftë, thekson ai, shkojnë për të rrëmbyer dhe ushtarët nuk tregojnë asnjë trimëri, ata ia mbathin vrapit ose thyejnë ndonjë këmbë. E drejta për të luftuar është padrejtësia më e madhe; njerëzit luftojnë jo për dashurinë e atdheut po për plaçkë. Megjithatë, predikuesit klerikë bërtasin se lufta është e drejtë. Gjithsecili duhet të rrojë me profesionin e vet; nuk është profesion i mirë të djegësh shtëpi, të grabitësh tempuj, të përdhunosh murgeshat, të vrasësh të pafajshmit. Paguajnë kasapët për të therur bagëtinë ndërsa vetë therin njerëzit dhe shumë prej atyre që shkojnë në luftë janë parazitë. Ata janë përtacë dhe i bëjnë lutje zotit në vend që t' i shtrohen punës; kur bëjnë tre hapa u duket sikur bëjnë tre milje.

Herëpashere Erasmi kthehet tek mësuesi dhe detyrat e tij; si i kryen ai ato, si lufton dogmatizmin dhe injorancën e vet pedagogjike. Mësuesi e porosit nxënësin që perpara qeveritarit të qytetit, priftit, doktorit teolog nuk duhet të harrojë të heqë kapelen, të gjuhëzohet përpara tempullit fetar dhe figurës së Krishtit; të hajë në tavolinë i fundit dhe fare pak, të mos pijë, të mos qeshë, por të hiqet sikur nuk kupton. Autori ngul këmbë se askush nuk ka të drejte ta poshtëroje tjetrin dhe të lëvdohet. Nxenesi

duhet të respektoje të varfrit, t'i pershendetë ata njelloj si dhe të pasurit, të kerkoje ndjese për nje gabim, të mos humbase kohen kot, por të merret me librin. Mësuesi duhet ta lejoje nxenesin të luaje, sepse edhe ai ka luajtur kur ka qenë fëmijë; ndaj vetes ka qenë dorëlëshuar, kurse ndaj nxënësit bëhet koprac. Mësuesi duhet të nisët nga sa mësonte Kuintiliani ³¹), i cili pohonte se loja ia freskon mendjen nxënësit. Duhet së pari, të fitosh, pastaj të flasësh për fitoren; në lojë nuk duhet mashtruar, nxënësi të jetë i çiltër; njeriu mëson duke u ushtruar; mjeshtër nuk lind asnjë, duhet të futesh në ujë që të mësosh të notosh. Nxënësi nuk duhet të nderojë ikonat, por vetë zojin dhe shkrimet e shenjta. Nuk duhet të ketë frikë nga Perëndia, por ta dashurojë atë, siç do babanë e mirë; të mos e zëmërojë tjetrin, t'i bëjë mirë njeriut; të mos i përgjigjet të keqes me të keqe dhe të ketë durim. Nuk duhet t'u falet shumë shenjtove sepse kjo nuk është dashuri e vërtetë, por servilizëm. Koha duhet kursyer, dhe që ta kursesh atë duhet të mësohesh që në fillim.

Erasmi i këshillon të tjerët që të lexojnë sepse pa studim rilindja e fese dhe e shoqërisë nuk mund të kuptohet. Lexo shumë, këshillon ai, mos vepro si klerikët që nuk lexojnë e prandaj nuk duhen dëgjuar; duhet hequr dorë nga rrëfimi i priftit, sepse këtij nuk duhet t'i besohen të fshehtat e zemrës; duhet shoqëruar me njerëz të mirë, sepse vetëm kështu familja ose edhe vetë të rriturit bëhen të virtytshëm. Nxënësi nuk duhet t'i ndahet punës, t'i largohet papunësisë siç i largohet murtajës; duhet të jetë i sjellshëm me të gjithë dhe i afërueshëm me disa; vendimet e rëndësishme për jetën duhen marrë me pjekuri, të mos bëhet prift pa u menduar mirë. Në qofte se nuk ka mundësi, të behet mjek, të behet edhe teolog, por të mos marre huqet e tij; të merret me profesionin e drejtesise, por ta ushtroje me drejtesi; të lexoje mësimet fetare të apostujve; të respektoje ata që nuk shkëputen prej shkrimit të shejte si me fjale ashtu edhe me vepra. Nxenesi duhet të jete korrekt me mësuesin, nuk duhet të vije me vonese në shkollë; edhe nese ndodh ndonjëhere kështu, mësuesi s'ka të drejte ta

31. Kuintilian, -Markus Fabius (50 para e.s., 9 pas e.s.) avokat dhe profesor romak, autor i veprës "Mbi formimin e oratorit".

rrahe. Mesuesi duhet ta edukojë nxenesin që të mos ketë frike sepse kjo veç të tjerave i dobeson kujtesën; shkollari pa pene dhe bojë është si ushtari pa shpate e mburoje.

Sipas Erasmit, kleriket dhe murgjit, për të patur përfitime materiale, pëlqejnë qendrat e populluara, sidomos qytetet e mëdha; ata nuk i ngjajnë as Pitagores, e as Platonit, por atyre lypsarëve që thonë se “ku ka shumë njerëz ka edhe fitim”. Natyrisht ka edhe përjashtime; Sokrati, psh, ishte filozof, por pëlqente me shumë qytetin se fshatin sepse atje u mesonte sa më shumë njerëzve. Por njeriu nuk duhet t’i ndahet natyrës e cila nuk është pa goje, ajo flet shume për ata që dinë ta kundrojnë dhe ta kuptojnë. Vëtë pranvera me dukurite e saj dëshmon shume për mercurine e Perëndise krijuese dhe duhet dashuruar e respektuar, sepse na pastron nga veset dhe pasionet. Zoti na i jep të gjitha, ndjenjen e adhurimit e të dashurisë; mos u beso kameleoneve, sepse të helmojnë. Mos i shëmbelle tiranit të lig, i cili thotë: “Le të më urrejnë po të me kene frike”. Imito milingonat, që me punen e tyre mbledhin arin e vërtete. Njeriu duhet t’i ngjaje delfinit, që lufton krokodilin; t’i lajë duart sepse kjo do të thote të zhdukë çdo urrejtje, ligesi e paturpësi; është mire për trupin kur gjella përtypet me shpirt të kthjellët; gëzimi i vërtete lind krejt i paster dhe nuk errësohet, fjalet me të gezuara janë ato që degjohen me vemendje dhe jo ato që të turperojnë, që fyejnë ndergjegjen e perëndne vet. Mos u merr me kurbane, sepse drejtësia i pelqen me mire Zotit vete; mëso pak por sakt, që çka mëson ta pertypesh, që ta bësh pjese të vetes tënde.

Ata që merren me teologji - këta Erasmi i urren- nuk kuptojnë dhe, pra, ska si t’i përvetesojnë ato që lexojnë, ndersa mbreti, po të kundërshtohet tërbohohet më teper. Zoti mbretin hipokrit e dënon rënde. Per popullin fajet e mbretëve jane e keqja më e madhe, por edhe vendimi i Zotit nuk mund të shmanget. Të keqin kur është i fuqishem, duhet të mos e pranosh ne pushtet, por nëse e pranon, frenoje e nepermjet senatit, autoriteteve dhe qytetareve, për ta ndaluar që të kthehet ne tiran; por më mire do të ishte që t’ia zbutësh shpirtin që ne vogeli me menytrat e pershtateshme, pa u bërë akoma sovran. Natyrisht që ndihmojnë edhe lutjet e keshillat, ato të bëhen ne kohen e duhur. Nje mjet i mire është t’i

lutesh Zotit që mbreti të ushqehet me mendime të mira si nje udheheqës i krishtere; përndryshe do ta pësojë nga vete Zoti. Egoizmi, arroganca, grabitja, urrejtja, xhelozia, të gjitha veset, nuk jane të perendise, pavarisht se behen shumë lutje false dhe mbahet kreshmë. Sipas stiocizmit është e dobishme ajo që është e ndereshme; gjithshka mund të jete e lejueshme, por jo gjithshka është e dobishme. Korrupsioni duhet goditur kudo dhe vazhdimisht. Epshi, ves i keq, të mos lejohet të përpije gjithçka, duhet qene i permbajtur, përndryshe shkon drejt degjenerimit.

Asgje e lidhur me zakonet e mira nuk mund të quhet e papaster apo heretike. Domosdo vendi i parë i takon Shkrimit të Shejte, por ka edhe fjale të urta të lashtesise, të shprehura nga të mençurit pagane. Këtyre njeriu duhet t'u besojë, sepse kane dale nga mendje të ndritura nen pushtetin e nje perëndie mirebërëse. Të tilla jane veprat e Ciceronit "Mbi pleqërine", "Mbi miqësinë" dhe "Bisedat e Tuskulanit" etj. Këto jo vetëm duhen lexuar por edhe duhen admiruar. Është ndryshe kur lexojme veprat e disa autorevete të sotëm mbi shtetin, mbi ekonomine, apo mbi zakonet njerzore dhe themi: " O Zot, sa të dobta jane perpara shkrimtareve të vjeter aq sa edhe vete ata nuk kuptojnë çfarë shkruajnë!".

Une jam gati-shkruan Erasmi, të sakrifikoj gjithçka nga keto shkrime të dobta sesa nje leter të Ciceronit apo të Plutarkut, jo sepse dua t'i dënoj shkrimtaret e rinj, por sepse gjate leximit të të vjetërve e ndjej vehten me mire, ndersa ata që e quajnë vehten të pa arritshem, me bejnë indiferent, sepse prej tyre nuk perfiton asgjë. Me sa duket Erasmit i pëlqente shume vepra "Mbi pleqërine" e Ciceronit. Ja disa mendime që ky vinte ne gojen e Katonit: "Nëqoftë se ndonje nga perendite do të me propozonte të bëhem perseri foshnje dhe të qaj në djep, unë do ta kundërshtoja prere; nuk do të dëshiroja tani, kur aratisja pothuajse ka perfunduar, ta filloja gjithshka nga e para. Ç'të mira ka kjo jete, ose më mire, ç'mundime ka në të! Edhe sikur të mos kishte mundime, do të vinte pashmangërisht mërzia dhe vjelurit. Unë nuk pajtohem me shumë të tjerë duke përfshire edhe shkencëtarët, që të vajtojnë jetën time dhe nuk më vjen keq që jetova: Kam bërë nje jete të tille dhe nuk mendoj se kam lindur më kot. Nga kjo jete po largohem si nga hoteli dhe jo si nga shtëpia ime. Natyra

na solli këtu jo per të jetuar, por për nje ndalese të përkohshme. Qoftë e bukur ajo ditë kur do të nisem per në mbledhjen e shpirttrave të lavdishem, pasi të ndahem nga kjo turme e ndyre”.

Ky adhurim i Erasmit për Ciceronin tregon se ai adhuronte gjithë kulturën e lashtë greko-romake, të cilën të paditurit e kishes se atehershme të krishtere e luftonin me egersi. A mund të krahasohet kjo, bisede e Ciceronit e vene ne gojen e Katon Plakut, me shkrimet apo me mendimet e murgjive të kohës së Erasimit? Katonit nuk i vinte keq se kishte jetuar, sepse nuk kishte luftuar për pasuri, u kishte lenë brezave kujtime të zhveshura nga çdo egoizem, vepra plot ndershmëri dhe vullnet të mire. Janë të lumtur për humanistin tone të madh të gjithë ata që e presin vdekjen me forcë të tillë shpirtërore. I krishteri i rreme nuk vdes ne kete menyre, sepse tërë jetën e mendojnë dyshimet, vdes i dëshperuar sepse ka menduar për ceremonite fetare, ka qene supersticioz dhe aspak i çlter, i paditur dhe i paaftë.

Erasmi ishte kundër ceremonive të shumta në shërbimet fetare, sepse ata që merren me to janë egoistë, mashtrues, tërë jetën bëjnë vetem keq, sepse prej natyre janë të ligj. Njerezit, ngul këmbë Erasimi, që shpenzojnë shume për të ndertuar dhe zbukuruar kisha e manastire, bëjnë gabime të rënda, sepse nuk shohin se-sa njerez vuajnë nga të ftohtit, mundohen dhe raskapiten. Kjo do të thote t'i prishesh paratë kot. Por më të keqij janë ata pasanike që duan t'i thur rin lavdi vetes, në vend që të lehtësojnë jetën e të vuajturit. Ata nuk veprojnë si Krishti; manastiret tërë llukse nuk janë veçse shemti të verteta; si qënka e mundur që murgjit, që jetojnë me lemoshe, të ndertojnë pallate luksoze! Veprat e Plutarkut përmbajnë shume edukate, shume mendime të vyera, megjithëse nuk janë shkruar prej nje krishteri. Njeriu duhet të sakrifikojë vetem për të tjeret po ta lype arsyeja dhe kurre të mos i torturoje ata. “Për shkak të pasurisë une kurrë nuk do të ndahesha nga njerzit si ju”, pohon Erasmi.

Këto mendime vërtetojnë se Erasmi ishte i jashtëzakonshëm, i pashoq për kohën e vet, plot pasione fisnike për përparimin e shoqërisë. Për Erasmin, e përsërisim, kultura e lashtë është pasuri njerëzore sa edhe vetë krishterimi, ato janë të pandarë nga njera-tjetra. Ai ishte njeri me të

gjitha tiparet e humanistit dhe të rilindësit. Ishte njeriu vetë që përpiquej, me mundësitë e tij, për transformimin rrënjësor të fese dhe të shoqërisë njerzore.

Universiteti i Sorbones në Paris dhe i Luvenit në Belgjikë ishin ndër qendrat më të prapambetura të kohës. Thelbi i propagandës së tyre ishte: "Gjithshkaje të re i duhet larguar". Përfaqësuesit teologë të tyre, ngul kembe Erasmi, nuk dëshirojnë t'i këmbëjnë sandalet e vjetra dhe pantallonat me vrime; nuk duan të hanë asgjë tjetër përveç vezëve të prishura dhe të pine verë të thartuar. Çdo gjë e vjetër për ta është e leverdishme, kurse çdo gjë e re e shëmtuar. Erasmi e perkrahu humanistin gjerman Reinklin; ai u shpreh për të me fjalët: "Feniks i shkences se tri gjuhëve". Reinklini njihte mirë ebraishten, gjermanishten e vjetër dhe latinishten. Perëndia e kishte pajisur atë, sipas Erasmit, me të gjithë të mirat. Të medhenj të vertetë janë ata që vete Krishti apo apostujt i kanë bërë shenjtore, jo papët e Romës. Ato që dikur bëri satanai kundër Jesu Krishtit nepermjet teologeve e farisejve, po këto ai po bën edhe tani. Reinklini po shijon frutet e veprës së tij dhe detyra e njeriut të ndershëm është t'i nderojë kujtimin dhe t'i ngrejë lart emrin. Çdo njeri që ka mundësi të shpetojë dike, por nuk e bën, është vrasës; shpirti nuk është në trup, por edhe atje ku ai dëshiron të jetë, përfaqëson dashurine, e cila nuk është e verbër, por e kthjellët nese lind nga gjykimi i shëndoshë. Bufi fluturon vetëm për budallenjtë. Duhet ta duash shpirtin, hijeshia e të cilit do të jetë gjithmone me e pranuar.

Erasmi i ka kushtuar vëmendje të veçantë martesës si një bashkim i shenjtë; prej saj mund të rrjedhin gjera të bukura, në rradhë të parë edukata njerzore. Për një martesë të mbarë është e domosdoshme harmonia e karaktereve; dy të martuar nuk e shikojnë ndryshe njeri-tjetrin veçse në miqësi intime. Vajza nuk duhet të humbase rininë e vet, ajo duhet të dashurojë e të martohet shpejt; martesë nuk është fre kur ajo bëhet me vullnet të lirë, po kur është e detyruar. Madje edhe kleriket mund të martohen. Më mirë një klerik i martuar sesa të kete mantenuete.

Në kohën e vet Erasmi ishte i mendimit se një grua e mirë duhet të jetë domosdo ekonomiqare. Sipas tij, kursimi është në natyrën e saj, ndërsa

puna e burrit jashte shtepise është burimi i jetesës. Fëmijet shkaktojnë shqetesime, por edhe gëzime, duke ua shperblyer kështu mundin prindërve të tyre. Nëqoftë se dy të martuar nuk lindin fëmijë, nuk ka ndonje rendesi të madhe, për ta dashuria është themelore. Ata që jetojnë në paqe jane me të lumtur. Nëqoftë se njeriu nuk është ne gjendje të durojë e t'i kapërceje fatkeqësitë e jetes, të cilat jane të përbashketa, si për njerëzit e rendomte ashtu edhe për mbretërit, më mire të mos rrojë. Telashet e jetes burri duhet t'i mbajë vete mbi shpatulla dhe të mos e ngarkoje gruan me to. Gëzimi do të jete per të dy. Po të ndodhe ndonje fatkeqësi, lidhja e ngushte e bashkëshortëve do t'ua lehtësoje hidherimin.

Themeli i bashkësisë njerzore është natyra, në qoftë se gjithçka behet ne harmoni me ligjet e saj. Disa prindërve hidhërimin ua shkaktojnë më shumë prishja e fëmijeve se sa vdekja e tyre. Prindët, në qoftë se deshirojnë të kene femije të rregullt, duhet të jenë vetë të tillë, prandaj është mire që per edukumin e tyre të kujdesen që kur vijnë në jetë. Siç e thame pak më lartë, është më se e arsyshme që shëmbullin me të mire për fëmijet duhet ta japin vetë prindët e tyre, detyrë kjo e rëndë por shumë e nevojshme që prindët duhet të perpiqen ta kryejnë.

Është mirë që martesë e femijeve të behet me miratimin e prindërve. Në kohët e lashta asgjë nuk behej pa pyetur prinderit, sepse këshilla e mirë nuk i nenshtrohej pasionit, por arsyes. Kjo ishte vendimtare, pasi pasioni kalon shpejt, kurse arsyeja nuk të lejon të genjehesh. Edhe dyshimet midis burrit dhe gruas duhet të zhduken. Erasmi e lejon divorcin kur bashkjetesa midis tyre bëhet e padurueshme, gje që ndikon keq tek fëmijet.

Erasmi e vazhdon arsyetimin e tij për këte problem të mprehte. Pranvera, thekson ai, është rinia e botes; njeriu nuk mund të jete i gëzuar ne qoftë se ajo nuk është e tillë. Trupi i shëndoshë dhe arsyeja tregojnë shendet dhe karakter të fortë. Nuk është e drejte që prindët ta lejojnë vajzen e tyre të behet murgeshë, sepse njerëzit e veshur me të zeza nuk janë të pastër. Ata janë të pa arsyeshem, behen të trashë kur plaken, dhe mendjen e kanë tek vera; murgjit janë burra vetem nga mjekra, ata nuk kanë asnjë logjikë. Po të mos kishin veshjen e zeze, do t'i kishin veshet si

të gomarit; ata janë të paditur dhe brutale. Edhe shtëpia e murgeshes nuk është aq e pastër dhe e bukur sa duhet. Krishti dhe Pavli na këshillojnë t' u bindemi prindërve e jo murgjve, të cilët të kthejnë në skllëver.

Mëshira e krishtere e ka çrrënjësuar skllavërinë e vjetër, asaj vetem gjurmët i duken, ndërsa skllaveria e re e shpirtit lulezon në manastiret. Farisenjtë thonë se është meritë e madhe të hysh vullnetarisht në atë skllavëri, ndërsa Pavli ngul kembe se ai që dëshiron të mbetet patjetër i lire, s'ka pse të behet skllav. Skllavëria bëhet edhe më e shëmtuar kur skllavi u shërben disa zotrinjve budallenj dhe të pa ndershëm; derisa kërkon të behesh i mirë për Perëndinë, bëhu kur pagëzohesh dhe kungohesh, jo kur ndryshon rrobat. Kur njeriu është i lire bën ç'të doje, falet e lutet kur do. Por nga të gjitha këto njeriu privohet kur qëndron i mbyllur si murg në manastir. Vetë Krishti shikon pastërtinë e shpirtit dhe jo rrobat e zeza. Ku e gjete ti të drejtën t'i heqësh vetes lirine, të shpallesh skllav dhe të mbyllesh në manastir? Feja e krishtere i ka rrenjet tek ligjet e natyres, tek shkrimi i shenjtë, tek ungjijtë dhe apostujt. Këta i ka dhëne vete Zoti dhe jo manastiri. Të largohesh nga prindet dhe të strehohesh gjetke, nuk është e ndershme dhe e drejte. Gruan e martuar nuk e zbukuron veshja por pastërtia e shpirtit dhe modestia.

Gruaja është e mire vetëm në qoftë se i pelqen burrit të saj; është burre i keq ai që është koprac me bashkshorten e vet dhe gjetke shpenzon pa llogari, duke pirë, duke luajtur kumar dhe duke kurvëruar. Është më mire të flesh me nje derr se sa me nje burrë të tillë. Burrin e rregullt gruaja s'ka pse e pret me kembet e para, ajo duhet ta dashurojë ate si Krishti kishen; ajo duhet të beje leshime; grindjet e shumta i zgjidh divorci, por ky është i palejueshem dhe shtrëngata mund të pushoje vetem me leshime. Armiqësia vjen shpejt kurse pajtimi vonë. Njerzit zbutin elefantin, luanin e kafshë të tjera të egra, prandaj edhe gruaja i dhurojë burrit hijeshine që ta zbutë. Në shtrat gruaja duhet të ketë burrin dhe jo egersiren, ata duhet ta ndihmojnë njëri-tjatin.

Të gjitha këto Erasmi i pohon në tregimin "Adhuruesi dhe Virgjëresha". Siç vërehet, ai tregohet shumë i reptë. Duket sikur të gjithë murgjit ai i fut në nje thes, kurse në të vërtetë ai sulmon atë pjesë të tyre

që rrezikonte shthurjen e fesë së krishtere, çka Erasmi, si fetar i vërtetë, nuk mund ta lejonte. Si humanist, në lulëzimin e krishterimit të hershem, të kultures e të shkences, ai shikonte shpëtimin e njerëzimit, i cili, sipas tij, po merrte të tatpjetën. Erasmit i vinte keq që Krishti mbetej ne harresë dhe në raste shqetësimesh kujtoheshin vetëm themeluesit e urdhrave të murgjëve.

Një nga dukuritë kryesore midis të shumtave, që flitnin për prishjen e zakoneve, për Erasmin ishte përhapja e prostitucionit ne Evropën Perëndimore. Në lashtësi, verën ai, nuk kishte shume ndryshime midis të varfërve dhe të pasurve, pronarit dhe shërbëtorit, por tani kjo barazi është zhdukur për shkak të tiranisë. Njerzit-dhe ai ka parasyshtë ne rradhe të parë ata të shtresave të larta- janë dhene pas pijes, kengës, kërcimeve, bërtitjeve jashtë mase, duke menduar se vetëm kështu mund të jenë të gëzuar. Nga ana tjetër papastërtia për Erasmin ishte përhapur kudo. Njerzit hanin djathë të prishur, flinin mbi dërrasa, ishin dhene pas prostitucionit, i cili ishte përhapur shumë dhe kryesisht viktimat ishin të varfërit për të fituar buken e gojes. Gruaja e përdalë kishte një farë vlere se ishte e bukur dhe institucionet e larta të kishes i benin njerzit më të këqinj nga sa kishin qenë. Kudo flitet për heretikë, por nuk po vihet re se gruaja e përdalë për shoqërinë është më heretikja e heretikeve. Kështu që përfaqësuesit e kishes genjejnë, thoshte Erasmi, kurse apostulli Pavël nuk dinte të mashtronte. Njerzit e thjeshtë e të ndershëm i shërojnë të tjerët dhe jo kleriket e prishur, njerzit e çiltër shërojnë edhe vetë prostitutat duke i larguar nga poshtimi i tyre i ndyrë.

Erasmi, në tregimin “Kerkimi i besimit”, flet edhe për mendimet e tij filozofike. Ai ngre zërin kundër klerikeve të rremë dhe shpall se vetëm zoti i shëron njerëzit si mjeku të sëmurin. Perëndia është mendja e përjetshme, nuk ka patur fillim as nuk do të ketë mbarim. Ajo nuk kapërcehet prej askujt nga urtësia dhe mirësia. Me vullnetin e tij të plotfuqishëm, Zoti ka krijuar të gjitha sendet, të dukshme e të padukshme, me urtesine e tij të mrekullueshme, ai rregullon e drejton universin, me mirësine e tij ka ushqyer dhe ruajtur gjithshka, gjeninë njerëzore e ka shpëtuar dhe rilindur pa asnjë ndrydhje e persekutim. Duke e quajtur

Perendinë të tërëfuqishme, njeriu i nenshtrohet asaj tërësisht, sepse ajo, në krahasim me njeriun është madheshtore. Ky mendim i Erasmit afrohet me deizmin, sipas të cilit Zoti është nje artist që e ka krijuar gjithçka me art, që nuk dihet se ku është: njeriu duhet t'i besojë dhe t'i nenshtrohet, të bëhet intim me të. Nga ana tjetër ky nuk është një deizem i plote, por nje hap i fuqishem në përhapjen e deizimit në shekujt pas Erasmit, sipas të cilit njeriu i beson pa asnje ngurim gjithçkaje që shkrimi i shenjtë thote për të. Njëkohësisht i beson edhe Krishtit, sepse ky, i dërguar prej Zotit, mbjell gjithçka të drejtë e të qartë: gjithçka njeriu i detyrohet mëshires dhe sakrificës se tij pa interes dhe s'ka asnje krim të rëndë që ai të mos falë, në qoftë se mëkatari pendohet me të vertetë; dhe s'ka asnje dhurate që të mos japë në qoftë se e kërkon me besim të plotë. Unë hedh poshtë, vëren Erasmi, çdo djall e magji të tij; mbi Perëndinë nuk ka as ëngjëj, as prindër as fëmijë, as bashkëshortë, as qeveritarë, as pasuri, as nderime, as kënaqësi. Jam gati të jap jetën për Perëndinë në qoftë se ajo më urdhëron. Unë nuk dyshoj se gjithçka që ajo ka krijuar nuk humbet kurrë. Unë nuk nderoj asnjë, nuk kam frikë prej askujt, përveç Zotit dhe në qoftë se dua diçka tjetër, këtë e bëj për hir të tij. Dënimi me kryqëzim ishte i zgjatur dhe i egër, pohon Erasmi, por Krishti e zgjodhi atë për të provuar se vuajti për të shpëtuar njerëzit e gjallë. Njerziti e lig vdesin pergjithsisht me trup e shpirt, por Zoti jo. Ne Rome (në Kurine e Papes-K.X) nuk i besojnë këto gjëra kaq kthjellët. Dhe për Erasmin kjo është e dhembshme sepse ai perpiqet ta ndreqi njeriun, ndërsa në Rome ky prishet, thekson ai ne tragimin e përmendur. Ideja është e qartë: çdo fe apo ideologji lind e bukur, por më vonë vetë njerziti e shemtojnë atë, pikërisht ata që shkojnë pas veseve dhe epsheve. Por Erasmi ka besimin e fuqishem se nëpërmjet edukimit do të arrije që njeriu të bëhet i virtytshëm.

Kur do të flitet për Luterin, lexuesi do të vërejtë që këto mendime të Erasmit janë shume të afërta me ato të reformatorit të madh gjerman.

Për Erasmin Perëndia duhet të ndihmohet nga njerëzit e mirë. Në qoftë se këta do të humbasin diçka duke dhuruar, do të fitojnë duke punuar, sidomos qetësinë shpirtërore. Domsodo, njeriu duhet të përpiqet të jetojë mirë, por me kusht që këtë ta dëshirojë edhe për të tjeret, të bëjë

çdo gje të mundur që t'i nderoje të gjithë të ndershmit. Ai kurre nuk duhet të mburret për detyrën e lartë që kryen, sepse fitimi i njerit nuk është pasojë e humbjes së tjetrit; në qoftë se dikush e pëson, ai e qeteson me ndjesën dhe shërbimet, ose bën sikur nuk e vëren dhe pret sa të kalojë njëfarë kohe. Në qoftë se lind një grindje, njeriu duhet të sakrifikojë me mirë pasurinë sesa miqësinë. Njeriu i ndershëm nuk u buzëqesh të gjithëve, kur është e domosdoshme ai hesht. Dhe kjo vetëm ndreq. Ai nuk i nxit për grindjet, por i shtyn njerzit për pajtim, kështu ndihmon në zhdukjen e urrejtjes midis qytetareve. Ai përpiqet ta ndihmojë tjetrin në fatkeqsi. Kjo është arsya që ai nuk plaket lehtë, sepse e ka ndergjegjen të pastër. Në këtë rast ai pajtohet me Zotin. Atë nuk e shqetëson vdekja sepse e di që një herë ajo do të vijë dhe po ta mbajë mendjen atje, s'do të bëjë tjetër veçse do ta shpejtojë. Ai bën një jetë të qete, nuk ha e pi shume, për të mos shkuar tek mjeku për mjekim, punon, lexon dhe hyn në kontakt me natyrën, me ajrin e pastër, përndryshe pleqëria shpejtohet.

Në kohën e Erasmit tregtia kishte ecur përpara në Evropën Perëndimore për vete kushtet e brendshme të zhvillimit dhe të zbulimeve të mëdha gjeografike. Tregtia atij i pëlqente, sepse njeriu, duke e ushtruar atë, shikon vende e njihet me popuj të tjerë dhe fiton përvoje. Atij nuk i pëlqente aspak që njerzit të bëheshin murgj, sepse kështu i pllakoste plogështia dhe vetmia. Klerikët e lartë jetonin në një lluks të neveritshëm, kishin mardhenie të shumta me gra të këqija. Ata ishin edhe armiq të shkencës e llafazanë.

Të ben pershtypje mendimi i Erasmit për rolin edukativ të mardhenieve midis popujve duke i njohur ata. Dhe është krejt e llogjikshme që, si humanist, të arrinte në këtë përfundim. Përderisa individë të veçantë duhet të ndimojnë njeri-tjetrin për përsosjen e tyre, si pjesë e shoqërisë, edhe popujt, nëpërmjet marrëdhënieve të mira dhe njohjes së ndërsjelltë, duhet të afrohen shumë me njeri-tjetrin. Lidhur me këtë duhet pasur parasysh se në kohën e Erasmit klasat e larta evropiane kishin kohë që nuk i shikonin si të barabartë popujt e vendeve të zbuluar rishtas të Afrikës, Amerikës dhe Azisë me ata evropiane. Në të parët kishte filluar të lindte skllavëria. Me mendimin e mësipërm Erasmi na jep të kuptojmë se ishte

kundër politikës raciale, përderisa të gjithë njerëzit, pa dallim feje e ngjyre, ishin krijuar prej Zotit dhe ishin të barabartë para tij. Këtu duhet patur parasysh edhe se mendimi mbi domosdoshmërinë e njohjes së popujve midis tyre do të mirëpritej nga të gjithë njerëzit e shkencës e të kulturës të kohës së tij dhe të mëvonshëm. Mendimi se popujt nuk mund të jetojnë pa liri e të veçuar nga njeri-tjetri dhe as të shkojnë në rrugën e qytetërimit, filloi të përhapej gjerësisht, sidomos në mesjetën e vonshme.

Në sjelljen e murgjive pothuajse në të gjitha veprat e tij Erasmi shikon një nga rrënjët e fatkeqësisë së fesë së krishtere dhe të vetë shoqërisë. Në tregimin "Të pasurit e varfër" ai shkruan se murgjit vetëm brejnë dhe nuk paguajnë; ata janë një përzierje ujqsh, dhelprash, derrash, luanësh, kuajsh. Njeriu nuk duhet parë kurrë nga fjalët, por nga veprat. Shumë shkencëtarë me vesh gomari, thotë ai, hiqen të ditur për faktin se mbajnë kapele, peliçe. Kështu edhe idioti më i madh është ai që nëpërmjet veshjes e jo punës përpiqet të tregojë diturinë që nuk e ka. Murgjit duhet të vishen njëlloj si edhe njerëzit e tjerë. Ka të sëmurë të cilët janë të bindur se nuk do të shënohen kurrë, në qoftë se nuk vishen me rason e murgut dominikan, ndërsa të tjerët nuk dëshirojnë të varrosen pa u veshur si françeskanë. Këta janë supersticiozë dhe ata që i kanë bindur nuk janë veçse budallenj dhe gënjeshtarë. Në mbretërinë e zogjve nuk ka aq veshje sesa të murgjit dhe zogjtë bëjnë mire, sepse për ndryshe do të dëmtonin vetë natyren. Njeriu nuk ka nevojë të vishet si murg, mjafton të jetë fetar i ndershem; nuk ka nevojë për ligje të sajuara kur ka ligjet e ungujillit; murgjit, po të jenë të ndershem janë të mirseardhur, sepse vetem atëherë janë pasuesit e vërtete të Krishtit.

Erasmi here pas here godit aristokracinë e kohës, që jetonte me punën e të tjerëve, por edhe mendimet prapanike të saj. Nuk është e vërtetë, pohon ai me fisnikëri, që vetem aristokratët kane të drejte të jetojnë me mirë. Këtë e kanë të gjithë dhe, pavarësisht nga besimi i tyre, kur njerëzit jetojnë me djersën e tyre, është e pamundur të jenë të ligj. Mirpo aristokratet kishtarë, siç janë abatët, bëjnë ndryshe, ata janë sa të ashper aq dhe të trashe, sepse mendojnë vetëm për gjumë, gostira, liri për të bere ç'të duan, të kenë para dhe të bëjnë qejfe. Mirpo për një jetë të

qete keto nuk mjaftojnë. Njeriu duhet të merret me dituri dhe bëhet i ditur vetem atëhere kur është i pasur shpirtërisht, ndërsa pasurite materiale dhe nderimet e rreme nuk e bëjnë të lumtur. Por abatëve nuk u pelqen të ndjekin rrugën e librave; atyre nuk u pëlqejnë murgjit e ditur e as duan t'i shohin të tille, sepse atëhere keta nuk do t'u binden. Abati aristokrat nuk dëshiron kurre të jeshë më i mënçur se ai; lutjet e shumta, me vend e pa vend, gjuetia, kuajt, shërbimi në oborrin mbretëror nuk e lejojnë atë të merret me dituri. Në qelitë e abacive dhe të murgjve nuk gjen asnje liber. Abati nuk dëshiron që të tjeret të njohin gjuhen latine dhe të lexojnë, sepse behen të rrezikshem për të duke u vënë në kontakt me mendimet e njerzve të medhenj të lashtësise.

Duke vazhduar të flas për gruan, Erasmi tregon respekt të madh për të dhe rolin e saj në jetë. Ai pohon se edhe kjo ka të drejtë të merret me dituri, sepse është njeri. Pa diturinë e gruas, vazhdon ai, fëmijet nuk mund të edukohen si duhet, kuse abatët thonë se librat dhe dituritë ua marrin grave ato pak mend që kanë. Gruaja nuk duhet të përdore mendjen e vet për lutje, as për gostira a magji, po për dituri. Nepermjet diturise si gruaja ashtu edhe burri bëhen më të dashur për njeri-tjetrin. Abatët ngulin këmbë se shkenca për gruan është si samari i gomarit për demin. Miqtë e abatëve në universitetin e Luvenit, teologet, gërhasin si dërrat e pellasin si gomarët. Këta njerëz e quajnë veten dijetarë të ndershem dhe filozofë, por nuk janë të tillë. Sa për pasaniket e medhenj, një pjesë të pasurisë duhet ta përdorin për ngritjen e kolegjeve, ku të mësohen tri gjuhët e lashta. Pra, për Erasmin, burimet e kulturës së lashtë duhen përhapur sa më tepër.

Për Erasmin njeriu vërtetë i ditur është ai që ka përvetsuar përmbajtjen e kulturës përparimtare njerzore, pavarisht se ajo për injorantët mund të shpjerë në herezi. Ajo të fisnikron, pa këtë njeriu nuk mund të bëjë një jetë të pasur shpirtërore. Njerzit e kulturës së lashtë punonin dhe kerkonin pa ngurim; ata nuk u ngjanin aspak alkimistëve, të cilët bënin çmos për t'i kthyer metalet ne ar nepermjet lutjeve dhe dashurise qiellore. Alkimistët janë gënjeshtarë, vetëm puna krijuese është dobiprurëse. Mirpo puna vërtet fisnike nuk është as për mbretërit, të cilët quhen të lumtur sepse

mund të kene gjithçka dëshirojnë. Kurse në të vërtete vetem puntori, qoftë edhe më i varfri, me punën e tij mund të krijojë lumturinë e duhur. Mbretërit i rrjepin popujt me taksa, prandaj nuk janë të qetë as në kohe paqe as në kohë lufte. Të gjithë duhet të merren me punë të lodhshme konkrete, sepse kjo edhe të edukon.

Erasmi e përjetonte me shqetësim të madh anarkinë feudale në Evropën Perëndimore. Po ashtu dhe lufrat e shumta që bëheshin midis shteteve të mëdha të kohës për të sunduar. Ai ishte për një monarki të bazuar në ligje. Atij nuk i pëlqente monarkia absolute, pra as monarku absolut. Një monark i tillë si Henriku VIII, që i preu kokën kryeministrit të vet Tomas Morit, nuk mund të mbretëronte kurrë në të mirë të popullit. Shumë shumë ai mund të reformonte kishën, nga e cila do të përfitonte edhe vetë. Kjo është arsyeja që shteti duhet të ketë ligje të drejta dhe qeveritarë të vërtetë. “Na jep ligjet, o mbret”, bën thirrje ai. Ligjvënësit janë të mendimit, nënvizon ai, se ligji mund të jetë vetëm i drejtë, për ndryshe s’mund të jetë ligj. Ligji duhet të dënojë ata që duhen dënuar, përndryshe ngjall urrejtje në shoqëri. Mbreti merr të njëjtin ajër si të gjithë, prandaj, në qoftë se nuk respekton ligjet, kthehet në tiran. Siç është trupi i shëndetshëm për shpirtin, për shtetin është qeveritari i mirë; ai i keq nuk është qeveritar ashtu si dhe shpirti i prishur në trupin e njeriut nuk është shpirt. Monarkët absolutë që qeverisin pa respektuar ligjet nuk rrethohen nga njerëz të ndershëm. Mbretërve absolutë nuk mund t’u bëhet asnjë vërejtje sepse ata veprojnë vetëm siç u pëlqen. Ata joshen vetëm nëpërmjet dhuratave të majme e megjithatë, mbeten kafshë të egra.

Në një mbretëri absolute kleriket e lartë merrën me lloj lloj mashtrimesh, nëpunësit e lartë grabitin arkën e shtetit, megjithatë të gjithë këta lavdërohen para mbretit gjoja për shërbimet e tyre të mëdha. Erasmi ngre lartë mbretin e Francës të gjysmës së dyte të shekullit XV, Luigjin XI, i cili u bënte dhurata vetëm atyre që nuk i kërkonin dhe caktonte në funksione të larta ata që punonin. Mbretërit absolut luftojnë kundër njëritjetrit për pushtime tokash, nuk kanë kohë të merren me njerzit. Me sjelljet e tyre ata e detyrojnë popullin të ngrejë krye, siç kanë bërë, thekson

ai, fshatarët e Gjermanise. Popujt kërkojnë të drejtat e tyre dhe nuk dëshirojnë t'i paguajnë të dhjetat kishës. Turqit osmanë po përparojnë dhe janë bërë rrezik për Evropën, por mbretërit as që shqetësohen. Nje njeri që vetëm kërkon të rrembejë nuk është veçse tiran, i cili nuk mund të jetojë kurre i qetë. Mjerë ai popull që ka në krye një të tillë! Nuk e dimë me siguri nese Erasmi e dinte ose jo çfarë ishte shkruajtur në portën e nje universiteti të Spanjes: “Katër gjera i pëlqejnë kësaj bote: erudicioni i të urtëve, drejtësia e të mëdhenjëve, lutjet e njerzve të mire dhe burrëria e trimave”.

Për drejtësinë e të mëdhenjve në atë kohe as që mund të mendohej. Këta shquheshin për lluksin e shfrenuar, për dashuritë e çmendura dhe të egra e për të tjera pasione të ulta. Ata që dëgjonin zërin e ndërgjegjes dhe kundërshtonin mbretërit e pësonin shumë keq. Për këtë Erasmi do të flasë siç duhet.

Duke menduar thellë për edukimin e brezit të ri, Erasmi nuk i nderpret bisedat për problemet bashkshortore, për rolin e gruas si nënë dhe edukimin e fëmijëve të saj. Një grua, nenvizon ai, duhet uruar për fëmijen e saj vetëm kur ajo të jetë bindur se ai është bërë i ndershëm. Erasmi thekson mendimin e apostullit Pavël në mezazhin drejtuar banorëve të Korinthit, sipas të cilit, siç është Krishti kryetar për burrin, është burri për gruan. Burri dhe gruaja janë lavdia e njeri-tjetrit. Të gjithë, dhe jo vetëm burrat, janë pjestarë të trupit të Krishtit nëpërmjet besimit tek ai. Burri lufton për atdheun dhe ose vritet ose vret. Në qoftë se punët do të vendoseshin me fjalë shtatë burra kundër nj gruaje janë pak, megjithatë edhe burrat natyra nuk i ka lënë pa gjuhë. Por edhe këta nuk sillen si duhet me bashkshortet e tyre. Ata luajn kumar, shkojnë pas grave të shthurura, gënjejnë, zëmërohen dhe shpesh aq sa tërbohen. Atëhere barra kryesore për ritjen e fëmijëve bie mbi gruan.

Fëmijet nuk duhet t'i rritë dadoja ose ndonje grua tjetër, por vetë nënat që i kanë lindur, sepse asnje grua tjetër nuk mund ta zëvendësojë nënën si të tillë. Toka quhet nëna nga e cila lind gjithçka, nuk ka mbi të asnje lloj kafshë apo bimë që të mos ushqehet prej saj. Po kështu, s'ka asnjë kafshë që të mos ushqejë pjellen e vet. Sorrat, luanët, gjithë kafshët

e tjera kujdesen për pjellën e tyre. E pse atehere u dashka që njerzit t'i braktisin fëmijët e tyre? Nuk ka mungesë mëshire më të madhe sesa t'i lësh fëmijët në duart e nje gruaje tjetër kur nuk ke asgjë të sigurt për shendetin dhe moralin e saj? Por edhe sikur krejt e shëndoshë të jetë ajo a do ta ndjejë fëmija ngrohtësinë e nënës së vet? Gruri që hidhet ne nje toke tjetër të papërshtatshme nuk mbin. Po kështu hardhija po të mbillet ne toke që nuk i përshtatet i ndryshon vetitë e saj të natyrshme. Pra çdo bimë që nuk mbillet në tokën e duhur e që nuk i bëhen shërbimet siç e do natyra e saj, nuk zë shtat. Kështu edhe njeriu. Ushqimi i mirë që në fëmijëri luan rolin vendimtar për t'u rritur; në nje trup të dobët edhe shpirti nuk mund të jetë ai që duhet. Ai që s'ka shpirt nuk shikon thellë megjithëse mund të ketë sy të mprehtë. Trupi është vegël e shpirtit; druvari nuk mund të çajë dru në qoftë se sopata nuk pret. Në qoftë se syri është i sëmurë shpirti shikon keq; në qoftë se veshët sëmuren, edhe dëgjimi është i dobët; gishtat po të ngrijnë, nuk janë në gjendje të lidhin qoftë edhe një spango; gjuha po të dëmtohet, e humbet shijen. Pra të gjitha këto pjesë të trupit mbahen nëpërmjet ushqimit. Veç duhet ngrënë e pire me karar sepse vetë truri e ka më lehtë të mendojë dhe arsyeja të jetë e kthjellët. Krishti trupin e vet e quan tempull, një nga apostujt e quan tendë, të tjerët kështjellë. Sa për ata që janë verbuar nga veset e ulëta dhe që nuk pajtohen me ungjillin, shpirtin e kanë ne varr, pavarsisht se trupi u mbetet mbi tokë pa frymëmarje.

Platoni thotë se kushti i parë për një jetë të lumtur është banesa e mirë. Kështu nëna jo vetëm e ushqen fëmijën qysh në bark, që është banesa e saj, por e lind me dhimbje për ta dashur më shumë. Shumë fëmijë vuajnë nga sëmundje të shumta pikërisht për shkak se nënat e tyre nuk thellohen. Shpirti nuk duket, por ai ekziston dhe njeriu që ka shpirt ka gjithçka. Në qoftë se kërkon të jesh nënë në kuptimin e plotë, kujdesu për trupin e fëmijës tënd. Fëmija nuk ushqehet vetem me qumësht, por edhe me dashurinë e nënës, e cila duhet ta njohë shprehjen popullore: "Ai është ushqyer me ligësi që me qumështin e nënës". Nga sa u tha del se ta lësh fëmijën në dorën e një dadoje për ta rritur, do të thotë se ai të mos rritet si duhet. Kështu gjysma e dashurisë së nënës do t'i takojë

dados dhe kjo nuk është mirë për nënën, sepse sikurse dashuria reciproke midis nxënësit dhe mësuesit përfaqëson shkallën më të lartë të të mesuarit, edhe vet nëna fëmijën, “nxënësin” e vet, do ta edukojë më mirë. Prandaj edhe Apustulli Pavël thekson se në qoftë se një fëmijë i humbet tiparet e mira, fajin e ka nëna.

Këto mendime Erasmi i ka shfaqur në një epokë kur nënat aristokrate paguanin dado për t’ua ushqyer dhe edukuar fëmijët. Kështu që Erasmit fëmijët plot vese të aristokracisë s’ka si t’i pëlqenin, duke bërë përgjegjëse për këtë nënat e tyre. Po për fëmijet e fshatarëve nëna, bashkë me gjyshen, ishte në rolin e saj dhe kështu atje ndryshonte puna.

Ndikimin kryesor lidhur me këto probleme që trajton Erasmi e ka patur nga kultura e lashtë greko-romake. Në lashtësi thuhej: “Mëndja e shëndoshë në trup të shëndoshë”. Dhe ai e konsideronte shumë të arsyshme që fëmija i sotëm, pra burri i nesërm të ishte plotësisht i fuqishëm. Si humanist, ai kërkonte një fëmijë me trup të shëndoshë dhe karakter të përkryer, gje që ishte tepër e vështirë për t’u realizuar. Përveç kësaj që në lashtësi ishte theksuar se njeriu, në fund të fundit është produkti i bashkësisë shoqërore, pavarsisht nga trashëgimi gjenetik i prindërve të vet. Teoria e rolit të mjedisit gjeografik, ekonomik e shoqëror mbi njeriun ndihet, të paktën, që prej Aristotelit e këtej. Por kryesore tek Erasmi është fakti që si themel të edukatës së fëmijës konsideronte nënën e jo lutjet fetare. Në disa krahina të vendit tonë nuk thuhet më kot: “Natës shikoji hënën, vajzes shikoji nënën”. Lutja për rritjen e femijes me të gjitha virtytet pa ndihmën e nënes nuk mund të ketë asnjë efekt. Një nënë që e kryen detyren duke e rritur fëmijën me ndërgjegje të pastër, nuk ka frikë se dështon në misionin e vet të lartë.

Një meritë tjetër e Erasmit është se ai shprehet në favor të organizimit të grave. Sipas tij këtë të drejtë nuk mund ta kenë vetëm burrat. Gratë nuk duhet të qendrojnë pas furkës së tjerjes dhe tiganit duke u parë nga burrat vetëm si qenie për t’u plotësuar kënaqësitë dhe jo si të tilla që të kene personalitetin e tyre. Të gjithë që nga peshkopët gjer të milingonat vetëm gratë nuk janë të organizuar, megjithëse edhe ato kane gjuhë të mprehte e zë të kthjellët. Nga ana tjetër, vetë takimet e burrave u ngjajnë

atyre të grave, por zëri i tyre i ngjan pëllitjes së gomarit. Në mbledhjet e tyre ata merren me përçarje, ndërsa gratë me pajtimin dhe dashuritë njerzore, sepse ato nuk shkojnë në luftë dhe as vrasin. Veç në organizimin e tyre ato duhet të kenë kujdes. Po të mbledhen shumë gra do të krijohet rrëmujë; po të mbledhen një pakice, do të vendoset tirania. Organizimi duhet bërë me kujdes dhe mbledhjet të mos katandisen si ato mbretrore, princore, papale, ku diskutojnë me muaj të tërë dhe nuk gjykojnë. Debatet duhen bërë pa zhurmë e pa fyerje. Vendimet që merren duhet t'i vënë në jetë, sepse përndryshe do të humbasin kohën dhe, sipas një filozofi të madh, në jetën e njeriut të ndershëm e puntor më e çmuara nga gjithçka është koha. Edhe gratë për Erasmin, në jetën e tyre shoqërore, duhet të mos harrojnë kurrë thënien e urtë "Çdo gjë me masë".

Erasmi në veprat e tij nënvizon me forcë se feja e vertete e krishtere nuk ka të bëjë aspak me luftat pushtuese, as me marrëzi të shumta. Ai nuk miraton aspak luftat midis Karlit V dhe Françeskut I për pushtimin e Italisë. Mbretërit e kanë për detyrë që me ligjet e tyre t'i bëjnë vendet e tyre të lulëzuara, të jenë njerzore me popujt, sepse kështu do t'i bëjnë për vehte. Ndërsa papet duhet të mendojnë vetëm për lavdinë e Krishtit, sepse vetëm kështu nuk do të kenë urrejtjen e popullit dhe do t'i presë lavdia e përjetshme. Ai duhet t'u tregojë kamxhikun mercenarëve që, në shërbim të të tjerëve, luftojnë për të grabitur. Nuk është e vërtetë, u drejtohet ai këtyre të fundit, se ju luftoni gjithnjë për atdheun, por luftoni për një rrogë të mjerë duke braktisur grua e fëmijë. Madje u drejtohet gladiatorëve, duke u thënë se ju arrini të bëheni skellevër që të vriteni vetë.

Vendimet e papëve, thotë Erasmi, nuk mund të jenë të domosdoshme për të gjithë, sepse edhe ata janë njerëz e nuk mund të dine gjithçka, ndërsa vendimet e Sinodhit botëror të krishterë quhen të pakundërshtueshme. Kështu që ka marrëzira të atilla që njerzit e mençur nuk mund t'i pranojnë.

Kur një njeri është në rrezik të vdesë nga uria dhe vjedh, kjo nuk është vjedhje. Edhe në qoftë se një klerik e ka jetën në rrezik dhe për të shpëtuar duhet të martohet, le të martohet; në qoftë se një njeri premtion

se do të shkojë për shtegtim në Jerusalem dhe nuk shkon sepse ka rrezik të vdesë, s'ka pse të shkojë. Është e vertete se Moisiu ndalon të punohet ditën e shtunë, por neqoftese qyteti është në rrezik nga zjarri, atëhere vetë njerzit do ta shuajnë pa bërë asnjë mëkat. Ligjet bëhen të rrezikshme kur janë arbitrare dhe nuk miratohen në përshtatje me çka është e domosdoshme. Në qoftë se peshkopi kërkon nga burrat e martuar të flenë me gratë e veta vetëm nje ditë të caktuar, a do të bënin ata faj të rëndë në qoftë se do flinin me to nje ditë tjetër? Ka ligje të padrejta, të marra për të cilat pushteti i lartë duhet të arsyetojë, pëmdryshe populli nuk do t'i përfillë ato. Ligji është ligj vetem kur miratohet nga të gjithë ata që do ta zbatojnë. Në qofte se nje peshkop, për egoizem bën ligje që punonjesit të paguajnë dy herë në vit në vend të një here, siç ka qëne vendosur, a i duhet bindur? Ky ligj duhet hedhur poshtë medoemos, me çdo mjet, me përjashtim të kryengritjes.

Nuk është e ligjshme që komandantët e lartë të ushtrisë të pasurohen duke grabitur ose me lloj-lloj mashtrimesh, ata bëjnë sikur luftojnë, por në fakt nuk luftojnë aspak. Njerëzit e kishës dhe të kuvendeve e grabitin pasurinë e të vdekurve duke e ndarë midis tyre; gjatë varrimit bëhen lutje pas lutjesh; pas varrimit vjen indulgjenca e papës, e cila gjoja fal mëkatet; ndërsa njerzit e thjeshtë varrosen pa ceremoni, për shkak se kanë jetuar me ndershmëri.

Populli pëson tragjedi të shumta, për raste krejt pa rëndësi. Prandaj ka shumë armiqësira dhe urrejtje. Tërë këto vijnë jo vetem nga ligesia e sunduesve, por edhe nga vetë populli që, edhe ai nuk është pa faj. Siç është populli janë edhe sunduesit apo klerikët e lartë, të cilët nuk janë aspak më të mençur se populli. Sa për ata që janë më të zgjuar, ata nuk mendojnë për popullin, as për vetë Krishtin por vetem për veten e tyre. Kështu që populli pajtohet me të gjitha këto sepse edhe ai vete është i prishur, duke shpresuar më kot tek sunduesit e tij. Në qoftë se populli nuk bëhet zot i vetes, gjithmonë të ligj do të kete ne krye, atë kokë ka, ajo feste do t'i vihet, pavarisist nga ankesat e shumta dhe dëshira për kryengritje.

Merita e madhe e Erasmit është se ai i ka demaskuar me forcë

shfrytëzuesit e punonjësve. Në tregimin e tij “Mbi sendet dhe emërtimet”, ai shkruan se emërtimi nuk është asgjë kur mungon sendi. Ata që çmojnë më shumë emrat sesa sendet nuk janë njerëz, megjithëse mund ta quajnë veten qeveritarë. Qeveritarë të vërtetë janë ata që punojnë për të mirën e popullit dhe jo për interesat e tyre; të jesh tiran është më e tmerrshme sesa fjala tiran. Po kështu edhe kur peshkopi është hajdut e grabitqar. Asnjë nuk dëshiron të quhet budalla, por a nuk është i tillë ai që pëlqen më shumë kuajt se gruan dhe fëmijet e vet, ai që shkon në luftë dhe i lutet zotit t’i shpëtojë trupin dhe shpirtin, ai që pasurohet dhe shpirtin e ka të varfër, ai që zbukurohet me veshje dhe banon në banesë luksoze, ndërsa shpirtin e ka të zi. Asnje nuk e pranon epitelin që i përshtatet, as gënjeshtari ta quash gënjeshtar, as borxhliu ta quash të tillë. Sa nëpunës ka që grabitin pasurinë e jetimeve dhe asnjëherë nuk pranojnë të quhen grabitës, që falsifikojnë monedhen dhe s’pranojnë të quhen hajdutë; vetë hajdutët shoqërohen me nëpunësit e lartë, madje edhe me sovranët, dhe ruajnë famën si aristokratë pa qenë të tillë.

Erasmi e paraqet krejt të zezë jeten e njerzve në Evropën Perëndimore. Fuqitë e medha, nenvizon ai, kanë punuar shumë që të mos mbetet qoshe mbi tokë pa vrasje, pa luftë, grabitje dhe epidemi; ato kanë nxjerrë tërë gjarperinj të që të vjellin helmin e tyre. Kudo ka shpërthyer murtaja, në Spanje, Angli, Itali, Francë; vëllai ngrihet kundër vëllait, gruaja kundër burrit, klerikët e lartë i këshillojnë sovranët të ngrihen në luftë, aristokratët thonë se lufta është e drejtë, e shenjtë, dhe betohen mbi ungjillin. Çdo shtet shpall se Perëndia e mbron atë kur është në luftë dhe ata që vdesin shkojnë në gjirin e saj. Të gjithë këta përpiqen të përfitojnë me shumë leverdi nga të vdekurit se nga të gjallët dhe prandaj nuk vlejnë asgjë. Shumë mbretër kanë përfunduar keq për shkak të ambicjeve të tyre. Ka njerës që fitojnë e humbasin shumë, ndërsa të ardhurat e atyre që punojnë janë të pakta, por të fituara me djersë. Ka vajza të reja e të bukura që martohen me burra të shëmtuar, e tërë vese dhe që s’kanë asnjë fisnikëri, por e quajnë veten kalorës dhe mburen me kështjellat e tyre. Vajza nuk i jepet një zgjebaraku të çmëndur, sepse edhe kafshët zgjedhin midis tyre.

Erasmi i mbron me gjithë shpirt shtresat e varfra. Në qoftë se një plebe, thotë ai, dashurohet me një vajzë të një patrici, fillon lufta, ndërsa patricët ia japin vajzën e tyre një të shëmtuari në kundërshtim me vullnetin e saj. Armiqtë nuk sillen kështu me skllevërit e tyre, piratët me vajzat që rrëmbejnë, ndërsa ka prindër që bëjnë ndryshe. Mjeku s'ka si të ndihmojë një të marrosur kur vetë është i marrë. Kudo përhapen sëmundje ngjitëse për shkak të të dehurit, por qeveritarët as shqetësohen, ata tërbohen vetëm kur vjen koha për të mbledhur taksat. Juristët shkojnë deri atje sa të pohojnë se është mirë që të dënohen me vdekje edhe të pafajshmit në qoftë se është e domosdoshme për shtetin. Kështu, pas vrasjes së tiranit, vranë edhe bijtë e tij. Rasoja e zezë fsheh shpirtin e tiranit dhe koka e qethur, mjekra, kësula, veshja ushtarake, çizmet dhe skoriet nuk e mbrojnë aspak shpirtin ungjillor. Nën lëkurën e deles fshihet ujku, nën lëkurën e gomarit luani, ka njerëz që duken si derra të egër, por zemrën e kanë si të dhelprës. Murgjit janë hipokritë, sepse nga jashtë paraqiten ndryshe nga ç'janë. Shumë prej tyre kanë në gojë Krishtin e ungjillin, por janë farisej; luten shumë, por në të vërtetë janë llafazanë; nuk është çështja të mbash kreshme, por të mos fyesh njeriun; ka ardhur koha që njerëzit të bëhen njerëz, sepse deri tani nuk kanë bërë asgjë veç kanë ngrënë, kanë punuar, kanë shëtitur, janë martuar, kanë blerë e shitur, kanë dhënë e kanë paguar fajde, kanë ndertuar shtëpi; burrat e shtetit kanë luftuar, klerikët kanë dërdëllisur për shtimin e të ardhurave, megjithatë arka e tyre është zbratur, ndërsa teologët kane thurur silogjizma. Nga të gjitha këto populli zëmërohet, për shkak të fatkeqësive që vijnë njëherësh, si uria, grabitja, lufta, murtaja, kryengritjet, prandaj edhe thonë se botës i ka ardhur fundi. Injoranca nuk ka patur ndonjëherë kaq përparësi mbi diturinë sesa sot; megjithë atë toka i mbulon të gjitha mëkatet dhe lufta krimet.

Erasmi e kishte kuptuar shumë mirë se shkaqet për lëvizjet e armatosura popullore duhen kërkuar në politikën grabitqare të brendshme e të jashtme të sunduesve. Çka ka qenë më parë pushtuar me hekur e zjarr, ka humbur po nëpërmjet tyre. Ai me siguri e kishte njohur faktin historik se Perandoria Bizantine kishte rënë më shumë për shkaqe të brendshme sesa nga fuqia ushtarake e osmanëve. Në krye të shtetit

bizantin ishin perandore e aristokratë të mbytur në lukse dhe klerikë të veshur me purpur, të cilët duke menduar vetem për privilegjet e tyre, nuk kishin mësuar asgjë nga historia. Nga ana tjetër ithtarët e sekteve fetare ortodokse, pavlikanë, bogomile, nestoriane, monofisite e të tjerë, shqyenin njeri-tjetrin dhe, që të mbijetonin, konvertoheshin në myslimanë; princët e krishterë ortodoksë të Ballkanit kacafyteshin, duke dobësuar njeri-tjetrin në kulm dhe duke fuqizuar armikun, që u trokiste në portat. Puna kishte arritur deri aty sa që në betejën e Nikopolit më 1396 mbreti serb Stefan Lazareviç ushtrinë e vet e drejtoi kundër bashkbesimtarëve të tij duke lehtësuar fitoren e armikut osman. Fjalët “Është më mirë të jesh osman...”, Erasmi i ka thënë pas rënies së Kostandinopolit në duart e Mehmetit II më 29 Maj 1453, i cili kishte tronditur fronet e Evropës. Edhe lufta fitimtare e grekëve të lashtë kundër persianëve dikur kishte shkuar kot.

Në tregimin “Agimi” Erasmi jep këshilla për shfrytëzimin e kohës nga studiuesit. Gjumi i gjatë i mëngjesit, shkruan ai, është i ëmbel për kafshet, jo për njerzit; njeriu nuk ka nevojë për dhjam sepse po pati do të lëvizë me vështirësi. Gjersa ai nuk e do shërbëtorin përtac, ska asnjë arsye që vete të jete i tille. Shpirti qëndron më lartë se trupi, pasuritë shpirtërore janë me të shtrenjta nga ato materiale, prandaj midis të mirave shpirtërore vendin e parë e zë dituria dhe për ta përvetësuar atë sa më mirë, kohë më të përshtatshme se mëngjesi nuk ka; kur dielli lind, kthjellohet gjithshka, sidomos koka, banesë e trurit. Një orë paradite për studiuesin është baraz me tri orë pasdite dhe pa asnjë dëm për trurin. Duhet patur parasysh fjalët e Platonit: “S’ka gjë më të bukur dhe më të ëmbel se dituria”. Në qofte se do të kishte mundësi të kundronin diturinë, ajo do të na zgjonte një dashuri të jashtzakonshme, por ajo duket vetem me sytë e shpirtit. Natyra natën e ka krijuar për gjumë, ndersa lindja e diellit i fton të gjitha qeniet e gjalla, në radhe të parë njeriun, për të filluar nga kryerja e detyrave. “Sepse ata që duan të flenë kanë natën, ata që duan të shpresojnë, shpresojnë natën”, thotë Platoni. Është keq për njeriun të vazhdojë të flejë pas lindjes së diellit. Kur rezja e diellit hyn në dhomën tënde, do të thotë: “Budalla, ti vetë po e humbet pjesën më të mirë të jetes tënde. Unë nuk ndriçoj që ju të flini, por për t’u shkathtësuar për

punët më të mira. Askush nuk e ndez kandilin për të fjetur, po për të punuar. Unë kam ndezur kandilin më të bukur dhe ti po fle!” Nuk duhen harruar fjalët e Hesiodit: “Kur e sheh fundin është vonë për të kursyer”. Në jete pjesa më e mirë është ajo e rinisë, kështu që edhe për ditën agimi është një lloj si rinia për jetën. A nuk janë budallenj ata që rininë e kalojnë me kotësi dhe orët e mëngjesit për të fjetur?

Asnjë pasuri nuk mund të krahasohet me jetën e njeriut, as edhe thesarët e mbretit të Persisë. A nuk do ta urreje ti atë që do te përpiquej me djallezi të të shkurtonte jeten? Por është edhe më keq kur ti ja shkurton vehtes tende. Jeton më gjatë ai që ka punuar më shumë, ndersa gjumi është një lloj vdekje. Prandaj edhe Homeri e quan atë vëlla të vdekjes. Kot e kanë ata që e paditin natyrën që e ka bere jeten të shkurter përderisa e shkurtojnë vetë. Jeta për njeriun është mjaft e gjatë në qoftë se disiplinohet si duhet. Koha e humbur nuk kthehet më dhe zakoni i keq fare mirë mund të luftohet më pune të lodhshme.

Këto këshilla Erasmi nuk ja drejton vetem studiuesit, as fshatarëve, sepse këta i mbrejnë qetë që pa gdhirë ose fillojnë e korrin, por gjithë atyre të rinjve të shtresave të larta që do të dëshironin të bëheshin studiues të vërtete. Dhe nuk ka dyshim se një pjese e atyre dijetarëve nga ato shtresa kishin dalë, ata do të bëheshin vërtetë bartës të përparimit shkencor e kulturor botëror. Sa për pjesën parazite, të pandreqshme, ai nuk e përfill. Duket sheshit se Erasmi e ka studiuar në thellesi filozofin e madh romak Seneka. Do te japim disa mendime të këtij të fundit, te cilat jane bërë pjese e ertesise popullore ne lashtesi. “Filozofia meson se si te veprohet dhe jo se si të llogotitet”; “Besnikëria është pasuria më e shenjte e zemres njerëzore”; “Virtuti i vërtete qëndron në maturinë, prudencen dhe drejtësinë”; “Meqënese do te ishte shumë e lodheshme te kesh shumë miq, mjafton që të mos kesh shumë armiq”; “Është i marrë ai që i gjykon njerzit nga veshja dhe nga pozita shoqërore”; “Ji shëbëtor i diturisë nëqoftëse dëshiron me të vërtete te jesh i lirë”; “Kur veset bëhen traditë, nuk kanë sherim”; “Duhet mbjellë edhe pas një vjelje te keqe”; “Neqoftese deshiron te jetosh i lumtur duhet të jetosh me ndershmëri”; “Nga një njeri vertet i madh mund të mësosh edhe kur ai hesht”; “ Të

gjithë bëhen komandant anije. kur deti është i qetë". Të gjitha këto mendime janë shumë të ngjashme me ato të Erasmit. Por lidhur me kohën se kur është, më mirë të punohet dhe kur puna ka më shumë rendiment midis këtyre kohërave ka një ndryshim. Seneka shkruan: "Ai që ka peirje që të prehet shumë duhet të jetë më veprimtar, më operativ, kush punon shumë, duhet ta gjejë vete kohen për të pushuar. Vepro sipas natyrës, e cila, siç e di, ka krijuar si ditën, ashtu edhe natën".

Erasmi krahason njerzit e shquar të lashtësisë me ata të kohës së vet, të cilët e quajn veten të krishterë të mirë. Fjalën xhelozi që Naim Frashëri shumë më vonë do ta quante "nakar", dhe ligësinë ai e konsideron shumë të dëmshme. Sunduesit e shtetit, por edhe të krishterët e mirë, sipas Erasmit, duhet të jënë të xhveshur prej veseve. Fokioni³²⁾, thotë ai, burri më i pasur midis athinasve, përpiquej shumë për të mirën e shtetit. Para se të pinte helmin si i dënuar me vdekje, e pyetën çfarë donte t'u trasmetonte fëmijëve. "Kurrë të mos u kujtohet atyre kjo padrejtësi që më bëhet mua", u përgjegg ai. Po kështu edhe Aristidhi³³⁾, të cilin populli e mbiquajti "I drejti", denimin me vdekje e priti me qetësi. "Asgje përveç fatbardhësisë që kurrë të mos u shkojë mendja për emrin Aristidh", tha ai kur i kërkuan të thoshte fjalën e fundit. Çudi, thotë Erasmi, sesi të krishterët nuk kanë turp që shperthejnë me tërë inat për gjera krejt të parendesishme dhe duan të hakmeren. Jeta e Sokratit ishte shembull morali e vetëpërmbytjeje. Një ditë, kur dikush e fyer ai heshti dhe u largua. Nxënësit e tij ngulën këmbë që të kërkonte dënimin e fyesit. "Ç`duhet të bëj?", tha Sokrati. "Ta hedhësh në gjyq", - iu përgjigjën ata. "Sa qesharake!" - u përgjigj ai. Sikur një gomar të më hidhte shkëlma, ç`të bëja, do ta hidhja në gjyq?" Me këtë përgjigje ai donte të thoshte se një i marrë është më shumë se një kafshë dhe se vetëm një shpirt i vogël nuk duron dot fyerjen e një të marri.

Erasmi ka një adhurim të madh për Sokratin. Për të Sokrati ishte një

32. Gjeneral dhe orator athinas (540-468 para e.s.) i partisë aristokratike i shquar për çinteresim vetiak.

33. Gjeneral e burrë shteti athinas, i cili për ndershmërinë e tij ishte mbiquajtur "I drejti". U dënua në v. 484 para e.s. me dhjetë vjet internim

mëndje e jashtëzakonshme, filozofi vërtetë. Ai nuk e duronte padrejtësinë, pasurinë e tepruar. që nuk e joshi kurrë, ai nuk ju tremb vdekjes prej së cilës Kritoni, ish nxenes dhe mik i tij, u përpoq ta shpëtonte kur e dënuan të pinte helmin.

Lavdia e Sokratit nuk i ngjan aspak asaj të Aleksandrit të Maqedonisë si pushtues, pasi Sokrati mbetet i pavdekshëm me moralin dhe mendimet e tij të thella. Siç shihet për Erasmin, Sokrati i ngjan dritës që shkrepëtin pas errësirës, shkencës që ndrit pas injorancës, shërimit që mbërrin pas sëmundjes së gjatë.

Në Romë, vazdon Erasmi, raste të tilla ishin të pakta, por Katon plaku, kur një farë Lentuli i hodhi baltë, u përgjigj: “Këtej e tutje do të di t’u përgjigjem atyre që thonë se unë s’paskam fytyrë, as gojë.”

Në jetën shoqërore etja për lavdi është shumë e madhe, gjë që e largon njeriun nga rruga e drejtë. Kur rri nje kohë të gjatë në pushtet, njeriu, sepse shkëputet nga njerziti, natyrisht degjeneron. Pasuritë si ari, argjendi, pallatet e të tjera, mund t’i kenë dhe kopracët, por pasuri e vërtetë është ajo që fitohet me punë. S’ka kënaqësi më të madhe në çdo veprimtari sesa të ecësh përpara gradualisht. Dhe, kjo varet kryesisht prej teje. Mendo për njerziti që merren me shkencë, sa ua ka ngritur dinjitetin moral; mendo edhe për ndryshimin midis njeriut e kafshës. Ajo punë që të çon drejt lavdisë, në fillim është e rëndë, por pastaj të bëhet e zakonshme. Atëhere njohuritë do t’i përvetësosh më lehtë dhe mësuesin tend do ta lodhesh më pak. Sokrati thotë: “Po të jesh kureshtar do të dish shumë”.

Burri i shtetit duhet t’i thotë ndal etjes për lavdi në qofte se është njeri me të gjitha tiparet e duhura. Sa për lavdimanët, ata janë të paturpshëm, pa zemër e as shpirt. Ata mburren shumë, ndërsa apostulli Pavël ka thënë: “Unë jam nga më të vegjëlit apostuj dhe nuk e meritoj të quhem apostull”. Thjeshtësia është virtyti që i pëlqen Zotit. Dhe njeriu i thjeshtë është ai që e gjykon veten me modesti, nuk kërkon asgjë më shumë nga sa meriton.

Për Erasmin qenie më të larte se Krishti nuk ka. Jeta e tij nuk ka asnjë njolle. Ai vuante nga uria, nga lodhja, nga fyerjet e talljet, por kurrë

nuk friksohej. Vepra e Krishtit mbeti e pavdekshme sepse ai u sakrifikua për lirinë e njeriut, pa të cilën nuk ka jetë. ndërsa nje dogmë krejt e rreme dhe e padiskutueshme nuk është veçse armik vdekjeprurës për mençurinë njerzore. Njeriu i virtytshëm nuk është kurre mendjemadh. Por është dy here i tille ai që mburret me arrogancen e vet. Burrat e vërtete te shtetit nuk kanë etje për lavdi. Shumë teologë nuk njohin gjuhë të huaja, as latinishten. prandaj nuk njohin as krijimet e mësuesve të lashtë të krishterë të cilët ndryshe nuk mund të kuptohen. E megjithë atë ata e duan shumë lavdinë. Teologët injorantë nuk janë marrë me shkencë, ata nuk kanë lexuar sepse janë dhenë shumë pas të ngrënët e të pirit. Po për të kuptuar shkrimet e shenja duhet të jesh i pajisur me kulture, që arrihet me punë të lodhshme. Për shkak të teologëve injorantë, kisha është e përcarë në sekte të ndryshme dhe klerikët e lartë të saj nuk shqetësohen për asgjë. Ata tallen edhe me papën dhe u pëlqen shumë lavdia. Dhe etja për lavdi të çon deri atje sa të bëhesh një Herostrat, i cili dogji tempullin e Djanës vetem e vetem që t'i dëgjohej emri.

Në tregimin e tij “Predikimi ose Demarku” Erasmi flet edhe për luftën fshatare ne Gjermani(1525) në kohën e Luterit. I gjithë ai zjarr, nenvizon ai, shpërtheu për shkak të murgjve, të cilët jo vetem nuk përpiqeshin ta shuanin, por i frynin edhe më shumë. Dhe për këtë i vetmi fajtor është stomaku i shtypësve, të cilët duan që populli i krishterë të ketë sa më shumë besime të kota dhe më pak arsye. Mos dëgjoni teologët sesi ulërinë nga katedrat, thotë ai. Sa për murgjit, ata nuk dinë t'i shpjegojnë të vërtetat. Ata merren me denoncime, janë dhene edhe pas grave, por tani këto po zgjohen dhe nuk pranojnë ç'u thuhet. Ata e kanë ndërgjegjen të njollosur, kurse vetëm ndërgjegja e pastër është lumturi e vërtetë.

Në tregimin “Epikuriani” Erasmi thotë se pedantet nuk kuptojnë se sa më shumë të dijë njeriu, aq më shumë dyshon. Teologu nuk merr vesh veç me dru, sepse po t'i duash tjetrit të keqen s'ka si të jesh i krishterë Erasmi e urren xhelozinë, të cilën e cileson me fjalet “Egersira më e keqe”. Lavdine, xhelozia e ndjek nga pas. Prandaj mos kërko lavdinë sepse do të gënjesh veten, hidhi tej pasionet, sepse kënaqësinë më të madhe e ka vetem shpirti i shendoshë, korigjo veten në qoftë se dëshiron

të jesh i lumtur. Aftësitë e tua mos i reklamo dhe do të shohësh se xhelozinë nuk do ta nxërë vendi. Rruga më e mirë për lavdi të merituar është të marrurit me punë për shoqërinë dhe shtetin tënd. Sa për lavdërimet nga njerzit e pa vlerë, kjo është turp.

Nga fisnikria e origjinës mund të trashëgosh shume, por edhe kjo është dhuratë e perëndisë. Është fjala për pasurinë e fituar me nder prej gjyshërve e stërgjyshërve, thekson Erasmi. Meritë jo e vogël janë mprehtësia e mendimit, bukuria e fjalës dhe të priturit me buze ne gaz, do me thënë sjellja e mirë në përgjithësi. Por ka raste që edhe kur dikush vepron keq pritet mirë dhe ndonjë që vepron mirë pritet keq. Sidoqoftë gjithçka duhet vepruar me maturi për Erasmin.

Por humanisti ynë i madh do të flasë edhe për prirjet e njeriut, që ja ka dhënë vetë natyra. Për shëmbull, ka njerëz të prirur për punë ushtarake, të tjerë për të tilla shtetërore, për shkencë, art e të tjera. Kurse mjerisht janë të rrallë ata që kanë lindur me prirje të tilla e janë bërë murgj. Mirësia dhe thjeshtësia nuk i dëmtojnë këto prirje, përkundrazi. Epshi ngandonëherë e dominon njëriun, por kur ky zhduket, vetë ata që i kish kapur e urejnë. Natyrisht, nuk është e mundur të ndryshohet natyra, por ajo mund të ndreqet pjesërisht me një edukatë të shëndoshë. Sa për gënjeshtren, ajo i ka këmbët të shkurtra, siç shprehet populli. Në qoftë se dëshiron lavdi të vërtetë, kij si parim në jetë fjalët e Sokratit: "Sa më shumë të shpejtosh në fillim, aq më vonë ke për tja arritur qëllimit". Për punët e mira duhet shpejtuar, por jo për lavdi. Perëndia nuk t'i jep të gjitha menjëherë dhe njeriu duhet të duroje gjithçka me gjakftohtësi, sepse për të duruar edhe është lindur.

Për Erasmin njerëzit janë si kafshët, ndahen ne ujë e qengja, në dele e gjarpërinj, në majmun e dragonj, në shqiponja e gjerëqina e të tjera. Ashtu si ato, edhe njerëzit nuk janë të gjithë të ligj, po të dish të sillësh me njeriun, i çfardo kombësie qoftë, ai do të bëhet mik, ose të paktën nuk do të dëmtojë. Por edhe midis popujve ka ndryshime: me italianin kur përshëndetesh edhe puthesh, por ne qoftë se do të provosh të puthesh me gjermanin, ai do të të quajë budalla; ai të shtrëngon vetëm dorën; në Angli burri mund ta përqafojë gruan hapur, ndërsa në Itali kjo quhet

paturpësi. Por të gjitha këto mund të ndreqen pa çënuar mirsjelljen; është vështirë, por arrihet: po deshe mjalt mos kij frikë nga bletët. Në luftë, këshillon Erasmi, mundohu të jesh komandant e jo ushtar, lufto me armiqtë e betuar dhe jo me bashkqytetarët ose me aleatët e tu; merr përsipër ato detyra shtetërore që ndërgegjes tënde ja dikton dashuria për popullin; është më mirë të falësh sesa të dënosh dhe në qoftë se ndonje detyrë në thelb është e rëndë përpiqu t'ia lehtësosh vetes. Duhet ta kundërshtosh gjithmon sundimtarin, kur duhet edhe me takt të madh. Fol shkurt dhe mos u bëj llafazan, në mënyrë sa më të saktë, mos u zgjat, dhe nakarin përpiqu ta luftosh.

Më tej Erasmi pohon me forcë për domosdoshmërinë e edukimit të kujteses. Fëmija, thotë ai, nuk edukohet me gips, por me kembengulje. Fjalët pa kuptim fluturojnë në qoftë se nuk kanë peshën e mendimit. Në fillim përpiqu të kuptosh thelbin e sendeve, pastaj mendoji disa herë rresht. Njeriu duhet edukuar në mënyrë që të përqëndrohet sa herë i nevojitet. Truri i pa përpunuar nuk i përshtatet shkencës. Në qoftë se dikush nuk mund të përqëndrohet, ai nuk është në gjendje të kuptojë si duhet dhe as kujtesa nuk i forcohet. Por në qoftë se truri ushtrohet, kujtesa fuqizohet. Prandaj, përveç bisedave me vlerë, duhen mësuar edhe fjalë të urta të njerzve të shquar, duhet mësuar edhe latinisht, siç mësojnë fëmijët frengjisht a spanjisht.

Këto porosi të Erasmit për kujtesën duhen marrë të lidhura ngushtë me kohën dhe qëllimin e tij konkret, brumosjen e humanistit të ri.

Erasmi na jep edhe një pasqyrë të përpjekjeve të shtresave të reja të shoqërisë për tu pasuruar duke bërë nje jetë familjare thuajse të varfër. Është periudha kur ka filluar lindja e tregtisë së re në kolonitë e sapozbuluara. Këta pasanikë, pohon ai, janë kopracë dhe u bënë të tillë sepse u bënë me mundime nga të varfër në të pasur. Ata janë të gatshëm të vjelin taksa edhe nga të vdekurit. Ushqehen keq, përdorin grurë nga më i liri, ushqehen me bathë, sallatë me uthull pa vaj; djathi është tepër i rallë. Si fruta ata përdorin rrush të këqinj, por të lirë. Përdorin fasule të ziera me ujë; dhe me mbeturinat e tavolinës ngopin të tjerët, plakat, fëmijët dhe shërbëtorët. Përdorin çorbë dhe ngandonjëherë, gatuajnë ndonjë zog

të vogël. Pula në treg ka plot, por patatet janë më të pëlqyera se pulat; ata nuk janë skllever të natyrës, por të zakonit; ndërsa bijtë e tyre luajnë kumar. Këtë lloj jete Erasmi e dënon me rreptësi. Duhet thënë, thekson ai, se gjithçka që akumulohet me kopraci e merr era; e rrëmbejnë ata që punojnë pa u lodhur dhe që s'kanë patur kurrë dëshirë të merren me punë e të prodhojnë vetë.

Kjo nuk do të thotë, siç kemi vënë re më lart, se Erasmi e justifikon jetën me bollëk pa fre. Përkundrazi, ai thekson se Zotit i pëlqen gjithçka që bëhet me qëllim të mirë; llukset janë të djallit dhe ata që merren me djallëzi, kanë kohë që kanë vdekur për Krishtin. Murgjit ia zbutin zemrën më para kryetarit të tyre; nuk është veshja apo rasoja e zezë ajo që e bën njeriun të krishterë të vërtetë, por vepra. Në qoftë se njeriu rron në kurriz të të tjerëve, nuk ka asnjë të ardhme, rreziku osman nuk luftohet as me frikë e rrëfime, dhe as me pendesë, por duke vepruar me drejtësi dhe duke luftuar për të mbrojtur lirinë. Duket shtuar këtu se qysh në atë kohë qarkullonte fjala e urtë popullore se: "Nuk është veshja ajo që e bën murgun".

Në tregimin "Epikuriani" Erasmi flet për kënaqësinë e njeriut, thelbin dhe qëllimin e saj. Të krishterët e vërtetë, thotë ai, nuk janë epikuriane, që jepen vetëm pas kënaqësive të jetës materiale, por afër cinikëve; ata janë të varfër ose pak të pasur dhe shfrytezohen nga të fuqishmit. Këta të fundit e shtypin masën dhe tallen me të krishterët, për të cilët Zoti është e vërteta sublime. Funkcionet e larta nuk duhet të shfrytëzohen për pasuri e për qejfe, pëmdryshe nuk janë në të mirë të popullit. Pijanikët dhe të marret, që s'meren me tjetër punë por vetëm me qejfe e vallzime, janë të lumtur. Ata s'ka si të jenë të mënçur dhe nuk i shërbejnë njeriut; nuk dallohen nga kafshët parazitë, jetojnë vetëm për t'u majmur dhe për t'u dhënë pas epsheve. Më pak fatkeqë janë ata që natyra i ka bërë të mefshët. Këta nuk merren me prostitucion, as me urrejtje, as me kopraci e llukse dhe nuk jepen pas epsheve.

Gjithë këto vese janë të rrezikshme kur kultivohen, që në rini, sepse në moshë të shtyrë vështirë të luftohen. Kënaqësia e vërtetë është ajo që lind kur jeton duke u mbështetur në parime njerëzore. Kështu jeta

bëhet e këndshme. Por kënaqësia më e madhe është ajo që e afron njeriun me Perëndinë dhe që e pranon mëndja e shëndoshë. Me këtë rast duhet përmendur sërish filozofi Epikur (341-270 para e.s). Bir i nje mësuesi, jetoi një pjesë të mirë të jetës në Athinë, ku në vitin 306 para erës së re, së bashku me nxënësit e tij hapi shkollën e quajtur “Kopështi i Epikurit”.

Epikuri u mësonte nxënësve se kënaqësia është pasuri më e madhe, por jo në kuptimin që iu dha më vonë, që njeriu ta kalojë jetën duke shprehur epshet e tij, por duke u kënaqur me frytet e urtësisë e mënjurisë, kulturës dhe pastërtisë shpirtërore. Kënaqësitë ai i ndante në tri grupe: në të tilla që duheshin favorizuar, ato të grupit të dytë që duheshin pranuar dhe të grupit të tretë prej të cilave duhej larguar. Vetëm duke vepruar në këtë mënyrë njeriu arrin ataraksinë, domethënë qetësinë shpirtërore. Prandaj edhe Lukreci, në veprën e vet “Mbi natyrën e sendeve”, shkruan për të: “Ai ishte një perëndi që zbuloi e para atë mënyrë jetese që ne sot e quajmë urtësi”. Erasmi përfaqëson botëkuptimin e vërtetë të Epikurit sipas të cilit nuk janë kënaqësi ato që e kanë burimin tek të mirat e rreme e që kanë për bazë shfrytëzimin, si për disa klerikë, për shembull, që merren me magjira, e që merren me to vetëm për të ngrënë e për të pirë sa më shumë. Epikuri nuk i ka pëlqyer këto kënaqësira, sepse, kënaqësitë e shpirtit janë të tilla që s’mund të bëhet krahasim me ato të trupit, të cilat paguhen rëndë me vrasjen e ndërgjegjes e në pleqëri. Për Erasmin rezultati i dëfrimeve të tepruara është fatkeqësia.

Për Erasmin më i varfri i të gjithëve është ai që nuk ka asnjë fije virtyti, kurse e kundërta, shpirti i një njeriu të çiltër është tempull i Perëndisë. Kjo thënie e Shkrimit të Shenjtë nuk mund të lihet mënjane, pasi gëzime të tilla nuk u përngjajnë aspak atyre të një Sardanapali,³⁴⁾ i cili mund të themi se nuk dinte çdo të thotë gëzim i vërtetë, pasi gëzimin e fituar në kurriz të tjetrit krishterimi nuk e lejon. Dihet se çdo gjë të mirë

34. Sundimtar asirian, tip i degjeneruar, i cili u dogj në zjarr së bashku me gratë dhe thesaret e tij

Zoti e ka krijuar për njeriun, prandaj edhe ky duhet ta dojë Perëndinë. Po kështu, ai që e do gruan vetëm për qejf, nuk e do aspak. Pra, epikurianët e vërtetë janë njerëz të drejtë. Krishti kurrë nuk ka thënë që jeta të kalohet pa gëzime, s'ka arsye që njeriu t'i ngajë Tantalit³⁵ përderisa nuk është si ai.

Sipas Erasmit ka lidhje midis filozofisë epikuriane dhe krishterimit. "Emri i Epikurit- shkruan ai është për t'u adhuruar njëlloj si ai i princit të filozofisë Aristotelit". Shkolla e Epikurit dhe nxënësit e saj i shikonin sendet ashtu siç ishin. Epikuri ishte i mendimit që jeta duhej kaluar me sa më pak dhembje, ashtu siç do të mendonte edhe vetë Krishti. Kështu që i krishteri që jeton në bazë të arsyes së shëndoshë nuk është veçse epikurian. Jetë e lumtur është ajo që fitohet me punë-, pas së cilës vjen prehja e shoqëruar fort prej virtytit.

Por njeriu i virtytshëm mund të jetë jo vetëm nje i krishter i mirë, por edhe një tartar muhamedn. Erasmi e njihte mendimin e Leonardo da Vinçit: "Ti o Zot!, na i shet të mirat vetëm me çmimin e lodhjes!"

Erasmi ngul këmbë se për virtytin në filozofinë e lashtë greke nuk fliste vetëm Epikuri, por edhe stoikët, Sokrati, Platoni, Aristoteli, Diogjeni, Epikteti, etj. Ai dinte të çmonte gjithçka fisnike që njerzit e ndritur të botës pagane kishin dhënë dhe luftonte dogmatikët e kohës së tij, të cilët filozofët e botës së vjetër i quanin të dëmshëm për jetën morale të njerëzve.

Pa virtyt nuk ka lumturi në jetë; virtyti për Erasmin është veprimtari, krijim vlerash të reja njerëzore. Ai nuk e kuptonte atë pa trupin, nëpërmjet të cilit këto virtyte përhapen në botën e jashtme për ta transformuar e "shpirtëruar" atë. Por virtyti në vetvete nuk është i mjaftueshëm, madje është thuajse pa vlerë kur nuk ndikon tek të tjerët. Prandaj të mirat që bën apo ndihmën që një njeri u jep të tjerëve janë të domosdoshme, por me kusht që në themel të tyre të mos jetë interesi; ato kanë vlerën e

35. Mbret i Libisë. Ftoi Perënditë për gosti dhe u nxorri për të ngrënë gjymtyrët e djalit të tij, Pelopsit. Zeusi e hodhi në Tartar dhe e detyroi të vuajë nga një uri dhe etje e pashuar.

duhur vetëm atëhere kur perbejnë materien dhe organin e virtytit. Për Erasmin, si dhe për filozofët që u përmendën çdo virtyt e ka burimin të Perëndia, që e ka ngulur thellë në shpirtin e njerzve.

Sa për pasionet, stoikët i identifikonin me sëmundjet ngjitëse; natyra ua ka dhënë ato njerëzve që nuk kanë logjikë plotësisht të zhvilluar, me kusht që t' u shërbejnë si stimuj për arritjen e virtytit. Pra, pasionet janë të natyrshme për njeriun, por ato mund të kufizohen dhe gjatë përpjekjeve për ta arritur këtë zhvillohet virtyti. Kjo nuk bie në kundërshtim me kënaqësitë e ligshme njerëzore.

Me këtë rast duhet të themi pa asnjë mëdyshje se këto mendime përbëjnë luftën e Erasmit në përkrahje të idealeve të Rilindjes kundër jetës asketike të kishës së krishterë në Perëndim.

Në veprën e Erasmit "Bisedat Familjare", që përbëhet prej rreth 700 faqesh, ai synon të tregojë se ka ndryshime kolosale midis krishterimit të hershëm të themeluar prej Krishtit dhe krishterimit të kohës së vet. Vetëm i pari është i saktë dhe prej tij njerëzit duhet të frymëzohen, i dyti është krejt i rremë dhe duhet hedhur tej si i pa vlerë. I pari është i atyre që punojnë, i dyti i atyre që mendojnë të tjerët. Të parët gëzojnë të gjitha virtytet, të dytët të gjitha veset.

Për Erasmin shoqëria njerëzore mund të rilindë vetëm me vënien në jete të mësimave të Krishtit dhe aspak ato të papëve të këqinj e të pasuesve të tyre. Këta të fundit me jetën e perditshme materiale e morale nuk e çojnë shoqërinë në parajsën e vërtete, por në shkatërim, ose në kryengritje të mëdha. Lëvizja e Martin Luterit dhe Lufta Fshatare në Gjermani në këto ide e gjetën frymëzimin. Merita e këtij rilindasi të madh është se ai u reshtua krahas popullit punonjës. Sipas tij, vetëm ky ishte bartesi i lëvizjes së fuqishme për përparimin material e moral të njerëzimit, përfaqësuesi më i madh të së cilës në kohën e vet ishte Erasmi.

Megjithatë, nuk duhet lënë menjëherë fakti se ndikimi i luftëtarëve të krishterë për pastërtinë shoqërore e morale, si ai i Xhon Uiklefit në Angli dhe Jan Husit në Çeki, ka qënë i madh.

Sipas Uiklefit, njeriu është i paracaktuar nga perëndia të shkojë në parajsë ose në ferr, kështu që të ashtuqajturat vepra të mira nuk kanë

asnjë kuptim. Njeriu është i lidhur drejtpërdrejt me perëndinë, por aspak nëpërmjet kishës, prandaj çdo i krishterë i vërtetë është “prift i vetvetes”. Çdo kishë, kuvend ose klerik, sidomos klerik i larte që ka pasuri të mëdha, është në kundërshtim me mësimet e Krishtit. Prona e madhe private dhe pushteti i të pasurve nuk duhet të ekzistojnë. Krishti dhe apostujt kishin jetuar në varfëri e po kështu duhet të jetojnë edhe klerikët. Nuk është e thënë që vetëm kleriku duhet t’ia falë fajet fajtorit, këtë mund ta bëjë edhe një laik. Vetëm Perëndia ka fuqinë e vërtetë t’ia falë ato mëkatarit. Në të ardhmen jo të largët nuk do të ketë as pasanikë, as të varfër, as bujkrobër, çdo njeri duhet të jetë zot i vetes.

Ndërsa Jan Husi, më vonë deklaroi krejt hapur se Krishti dhe jo papa ishte i pagabushëm, si në praktikën e jetës së përditshme ashtu dhe në mendimet e tij të shprehura në Ungjill. Edhe papa, si njëri që është, mund të jetë fare mirë një mëkatar dhe një heretik i regjur. Prandaj të ngresh krye kundër papës kur ky ka gabuar, është i barabartë me bindjen ndaj Krishtit. Për këto mendime Jan Husi u dënua të digjej në turmën e druve më 1415 prej Sinodhit të Konstancës. Erasmi i njihte shumë mirë këto fakte të egra që i sillnin dëme të pallogaritshme si fesë së krishterë ashtu edhe vetë shoqërisë, ai i njihte mirë sepse, në fund të fundit kultura botërore është si një zinxhir, hallkat e të cilit janë të lidhura fort. Edhe iluministët e mëdhenj kudo në botën e përparuar në radhë të parë ata të Francës në shekullin XVIII, megjithëse nuk u shprehën drejtpërdrejt për revolucionin, me kritikën e tyre objektive e përgatitën atë. Kështu ndodhi edhe me idetë e Erasmit kohë para tyre. Ata që përpiqen sinqerisht ta transformojnë botën, siç kanë qënë humanistët dhe iluministët, ndikojnë njeri-tjetrin. Ndaj atyre që kujtojnë se i kanë hipur kalit dhe ky u duket si Pegasi i mitologjisë dhe pastaj përplasen mbi tokë, humanistët dhe iluministët nuk kanë asnjë faj.

Nga gjithë sa u tha del se qëllimi i Erasmit ishte për një kishë të pastër e të thjeshtë, përkushtuar mësimëve të Krishtit, pa liturgji të tepërta dhe, rrjedhimisht, për një shoqëri më të drejtë të bazuar në virtytet e larta njerëzore. Një utopi kjo, por që praktikisht e shtynte njeriun të ecte me vrull përpara.

Duke pohuar një të vërtetë të pamohueshme, humanisti ynë i madh merr gjithmonë në mbrojtje Epikurin, sepse kështu ia arrinte edhe qëllimit të tij për demaskimin e njerëzve të shthurur të kohës së tij. Filozofia e Epikurit nuk është ajo e dehjes, e të llupurit dhe e pangopësisë, e prostitucionit dhe e veseve, por është paqejja shpirtërore, e mbështetur në mirësinë si themel i lumturisë. Epikurizmi dhe krishterimi janë një sepse u thonë njerëzve: "Ju nuk rroni për të ngrënë, por hani për të jetuar", prandaj duhet ngrënë aq sa duhet për të patur një shëndet të mirë, për të qënë kështu sa më të aftë për punë në të mirë të njerëzimit.

Më vonë Rudolf Agrikola do të shkruante: "Ç'na duhet gjithë ky erudicion përderisa fisnikëria jonë nuk është në përshtatje me të, apo e tërë industria jonë pa shpirtmirësinë, e tërë dituria jonë pa dashurinë për të varfërin dhe papërvuajturinë?". Ndihet menjëherë edhe në këta pak rreshta ndikimi i Erasmit. Një humanist tjetër gjerman, Johanës Tritemius, abat i Sponhejmit, do të shkruante: "Kanë kaluar kohë kur ndërtoheshin manastirë, tani po vjen koha e shkatërrimit të tyre". Duket sheshit se reforma fetare po trokiste dhe Luteri, pas Erasmit, do të lëshonte rrufetë e tij.

Nuk ka asnjë dyshim se vepra "Bisedat Familiare" e ngritën edhe më lart lavdinë e Erasmit dhe propagandën e tij tërheqëse, boshti i së cilës ishte: I krishteri i plotë është ai i formuar prej kulturës klasike, i transformuar prej Ungjillit, njeriu panjollë e i paqortueshëm. Sipas Erasmit të tillë njerëz e pasurojnë shoqërinë e re në Europë e kudo.

Por ky ndikim nuk ndodhi vetëm në Gjermani, por edhe në Francë, në mbarë Europën, Fransua Rabele, autori i veprës "Gargantua e Pantagryel", në të cilën ndihej ajri jetëdhënës erasmian, i shkruante mikut dhe mësuesit të tij: "Vetëm ty të detyrohem për çka jam e vlej, përndryshe unë do të isha njëri më mosmirënjohës sot edhe në të ardhmen. Të përshëndes, pra, o at shumë i dashur, babai dhe nderi i atdheut tënd, mbrojtësi i letërsisë, kampion i pamposhtur i së vërtetës". Gjenitë janë gjithmonë mirënjohës, modestë e të thjeshtë si vetë jeta e tyre, sepse janë pasqyrë e kërkesave të kohës. Kjo është edhe arsyeja që Erasmi dhe të tjerë që u përmendën në këto faqe kanë pohuar pa asnjë mëdyshje

se nuk është aspak e thënë që Ungjilli të dëgjohet ose të lexohet vetëm në latinisht. Kjo mund të bëhet fare mirë edhe në gjuhën e popullit? Vetëm kështu ai kthehet në një mjet shpirtëror për edukimin moral të njeriut dhe përgatitjen e tij për, të ecur drejt rrugës së Perëndisë. Për Erasmin njëriu nuk lind njeri, vetëm në jetë ai bëhet i tillë, në kuptimin e plotë të kësaj fjale.

URTËSIA POPULLORE E FISNIKËRON NJERJUN DUKE E BËRË MË TË MËNÇUR

Vepra “FLALË TË URTA” latinisht (“Adagiorum chilides”) është, si dhe të tjerat, me vlera shumë të mëdha. Në të Erasmi ka përmbledhur fjalë të urta, provebra, por edhe epigrame të shumta e sentenca, të gjitha të marra nga kultura e botës së lashte hebraike e greko-romake, si dhe nga ajo e krishterimit të hershëm. Edhe kjo vepër, si gjithë të tjerat, është botuar në latinisht dhe më vonë u përkthye në gjuhët e ndryshme evropiane. Por fatkeqësisht ajo nuk gjendet në bibliotekat tona. Idetë që përmban e që do t’i shqyrtojmë këtu, i kemi huazuar nga vepra e studiuesit Markish “Të njohim Erasmin e Roterdamit”, botuar në Moskë më 1969.

Ëlotimi i parë i kësaj vepre me përmbajtje të theksuar humaniste, që e bëri autorin shumë shpejt të njohur, është bërë më 1500. Më 1508 venedikasi Aldo Manuçi e botoi për të dytën herë më të plotë. Ky botim ka qënë i shoqëruar me një paradhënie të Erasmit mbi rëndësinë dhe vëndin e shprehjeve popullore e të proverbave në kulturën letrare dhe në historinë e letërsisë hebraike e të asaj greko-romake. Siç kishte thënë shumë përpara Erasmit, edhe filozofi grek Aristoteli, autori i “FJALË TË URTA” shikonte tek shprehjet popullore një pjesë të rëndësishme të mendimeve të filozofëve të lashtësisë që kishte shpëtuar nga përmytjet që kishin ndodhur. Humanistit tonë i kishte bërë përshtypje të madhe mendimi i Pitagorës se “Pasuritë e viteve janë pronë e përbashkët e popujve”. Ky vëllim përmban disa mijëra shprehje popullore e proverba, të botuara krahas me ato në origjinal në gjuhën përkatëse, duke mos lënë pa shënuar autorët dhe veprat në të cilat janë marrë. Autori i ka klasifikuar ato sipas argumentit, që t’ia lehtësonte lexuesit, i cili pastaj t’i përhapte edhe në popull. Pra, vepra ka karakter të theksuar edukativ e pedagogjik. Kjo është edhe arsyeja që ato kanë mbetur deri më sot burim diturie, pa e humbur aspak rëndësinë dhe, siç duket, nuk kanë për ta humbur kurrë.

Në fillim Erasmi mendoi që t'i gruponte ato sipas ngjashmërisë së tyre, por më në fund arriti në përfundimin se ky sistemim do të kërkonte një kohë shumë të gjatë dhe, ajo që ishte shumë e rëndësishme për të, vepra do ta mërziste lexuesin, sado i kujdesshëm dhe këmbëngulës të ishte.

Gjatë jetës së Erasmit kjo vepër u botua mbi 60 herë. Është afër mendsh se këtë punë të madhe, e cila e lodhte tej masës autorin, i cili prej saj nuk përfitonte pothuajse asgjë nga ana materiale, Erasmi nuk do ta bënte në qoftë se kulturën e lashtë greko-romake dhe atë hebraike do t'i konsideronte armike të krishterimit, siç mendonin teologët injorantë të kohës së tij. Përkundrazi, siç është theksuar, ai e quante atë një kusht të domosdoshëm për të përjetësuar doktrinën e krishterimit të hershëm, që njeriu me kohë të përmiresohej nëpërmjet pastrimit prej veseve, të vetë kishës së krishterë dhe të shoqërisë njerëzore. Pa këtë pastrim, sipas Erasmit, njerëzimi me kohë do të merte tatëpjetën përfundimtare.

Shpresa për përmirësimin rrënjësor të njeriut kurrë nuk e lëshoi érasmin. Kjo është edhe arsyeja që ai huazon fjalë të urta edhe nga veprat e shkrimtarëve të krishterë, si iliri Jeronim dhe Augustini. Por le të shohim disa prej tyre.

Fjala popullore “Punët e rëndësishme t'i leme për nesër” ose “Punën serioze ta leme për pasdarke”, duket sikur bie në kundërshtim me fjalën e urtë popullore “Punën e sotme mos e ler për nesër”. Po për Erasmin kjo e fundit ka të bëjë kryesisht me përtacët, të cilët do ta shtyjnë punën për nesër, edhe ka rrezik ta braktisin krejt. Erasmi e ka fjalën për punën e rëndë studimore, për të cilën nuk duhet shpejtuar, por as vonuar. Kjo fjalë e urtë i përgjigjet asaj franceze; “Nata sjell këshilla”, që do të thotë një punë e tillë është aq e rëndë sa duhet të mendosh për të dhe natën, pavarësisht se mbetesh pa fjetur; përndryshe nuk mund ta kesh zgjidhur për të nesërmen. Pra, nuk është fjala që puna e rëndë duhet shtyrë në kalendat greke, sepse Erasmi nuk hedh aspak poshtë fjalën tjetër popullore “Më mirë një vezë sot sesa një pulë mot”. Mbi të gjitha ai ngul kembe që njeriu të thellohet në mendime dhe në veprimet e tij të jetë i matur, siç e thotë edhe fjala e urtë jona: “Mate shtatë herë dhe prite një herë”. Të

thelluarit në mendim dhe maturinë në veprim ai i shikon si një nga themelet e një pune të mirë, pa të cilën harmonia njerëzore prishet.

Si humanist Erasmi është luftëtar për një moral të ri të mbështetur jo në skllavërinë, por në forcën e njeriut lidhur ngushtë kjo me të qenët të çiltër. Pa këtë për Erasmin, njeriu i krijuar nga Zoti, por i prishur në shoqëri, i përngjan një kafshe tërë vese. Në këtë veper ne gjejmë mendime të tilla si: “Servilizmi lind miq, e vërteta lind urrejtjen”, që do të thotë se “miqësia” e njerëzve mbështetet në përluljen, servilizmin, që shoqërohen me hipokrizinë, gënjeshtren, poshtërimin. Por tërë këto vese i përkasin llumit të shoqërisë, që në këtë rast për Erasmin nuk përbëhet vetëm nga plebenjtë e perandorisë së vonëshme romake, nga shtresat më të varfëra të shoqërisë të hedhura tej nga vete kjo shoqëri; atij llumi i perkasin te gjithë te prishurit, pavarisisht nga klasa, shtresa shoqërore se ciles i perkasin , nga kombësia, funksioni apo profesioni. Erasmi është mbi të gjitha njeri. Miqësia e vertete nuk qëndron në servilizmin, por vetëm në dashurinë për të vërteten dhe më të rëndesishme se e vërteta nuk ka, por me kusht që kjo të jetë e çliruar një herë e mirë nga brutaliteti, vrazhdësia e xhelozia. Dhe mik i mirë për Erasmin nuk është “miku i madh”, do me thënë ai që është në pushtet, por vetëm njeriu i çiltër. Nuk mjafton që mendimi të jetë i bukur në formë, ai duhet të shprehë nje të vërtetë, bukuria ja shton vlerën, por vetëm duke e bërë atë më të pëlqyer, për t’u thelluar pastaj në përmbajtje.

Fjala popullore “Sëpari fito pasurinë pastaj trimërinë”, ka nje kuptim të thellë e që lidhet drejtpërsëdrejt me autorin tonë si shkrimtar humanist. Ç’mund të bëjë një shkrimtar i varfër, kush ja dëgjon zërin në një shoqëri në të cilën njeriu për njeriun është ujk, me se do të mbrohet ai kundër armiqve të shumtë e të fuqishëm? Sado i guximshëm që të jetë ai, patjetër do ta dështojë, pasi do të përndiqet, do të lengojë neper burgje. Siç duket Viktor Hygoi kur e këshillonte bashkshorten e tij që të mos i prishte paratë pa vend, e kishte kuptuar mirë këtë realitet. Erasmi i fshikullon me forcë pushtetmbajtësit arrogantë, të cilët nuk qasin pranë njerëz të guximshëm, por servilë e frikamanë. Mjerë ata!- thotë ai. dhe nuk ka dyshim se burimi i edukatës së keqe është tek shtypja e shfrytëzimi

që ushtrojnë pushtetmbajtësit. Kjo është arsyeja që Erasmi i godit rëndë ata, herë me doreza, por në të shumtën e rasteve pa to.

Në fjalën popullore “Gëlltitësi i bathëve” (bathë quheshin në lashtësi të gjithë ata që ua shisnin votat e tyre pushtetarëve gjatë zgjedhjeve) ai vëren se të tillë nuk kishte vetëm në kohën e lashtë, por edhe në kohën e tij. Me fjalën “Gëlltitës bathësh” populli dënon të gjithë ata që duke bërë për vete shitësit e dinjitetit personal, nuk hanë veçse bathë. Dhe të tillë nuk ka patur vetëm në lashtësi, por edhe në kohën e Erasmit dhe sidomos, siç vëren humanisti ynë, ata që u japin shpërblime të mëdha “batheve” që të votojnë për papën dhe perandorin.

Me fjalën popullore “E çoi deri tek froni gjyqësor” Erasmi denon karrieristet të cilët nuk merren me punë të mirfilltë, por me lloj lloj intrigash, për të aritur në poste sa më të larta. Kështu, thotë ai, Papa Jul II në rini ishte vetëm një vozëtar, megjithatë ai hipi jo vetëm deri në lartësitë më të mëdha e duke mos u kënaqur edhe me kaq, i zgjeroi shumë kufijtë e pushtetit papal e do të vazhdonte edhe më po të mos ia priste vdekja vrrullin.

Me fjalën popullore “Mësuesit memec” autori nenkupton librat, të cilët nuk bisedojnë me zë të lartë, siç bëjnë njerzit, por u japin atyre pa bujë mësim me vlerë. Por ka disa që pyesin sesi është më mirë për të fituar dituri, duke lexuar apo duke dëgjuar. Sipas Erasmit, që të dy këto kanë epërsitë e veta. Ai që mëson nga librat bëhet më i ditur, përqendron mendimin dhe ushtron kujtesën. Nga ana tjetër, librat “nuk lodhen” kurrë. Çdo mendimi që nuk e ke e qartë mund t’i kthehesh e t’i rikthehesh. Kurse, ajo që mëson nga goja e mësuesit arrihet me më pak lodhje e në kohë me të shkurtër. Fjalët e mësuesit, thotë Erasmi, hynë në thellesinë e shpirtit, thithen nga mendja. Këtu është fjala për mendime të vërteta jo për marrëzira, me të cilat vetëm mund të qeshesh. Duhet theksuar këtu se librat quhen “Mësues memec” në kuptimin që i jep Ciceroni, kur ligjet i quan “Pushtete memec” ndërsa pushtetin e vërtetë “Ligje që flasin”, ose në kuptimin që e përdor Plutarku, që e quan poezinë “Piktore që flet”, ndërsa pikturën “Poezi memec”.

Ka edhe fjalë popullore të tilla si “Më mirë të mjekohesh në fillim

sesa nga fundi”, në kuptimin që njeriu të mos e lërë sëmundjen të avancojë e ta bëjë të vuaj sa të shërohet, por t’i dalë përpara së keqes që kur ajo jep shenjat e para. Në këtë rast për Erasmin fjala popullore “Më mirë shpejt se vonë” e shpreh më mirë mendimin. Ai nuk e ka fjalën vetëm për sëmundjet fizike, por edhe për ato psikike. Lidhur me këtë autori ynë prek një problem më akut, atë të fëmijve. Fëmijëve thotë ai, mund të shmangen nga veset vetëm kur janë në këtë moshë, pasi në qoftë se veset lidhen do të trashen, nuk ka mjek që mund t’i shërojë. Pra nga një pakujdesi e zakonshme prishet njeriu si individ. Dhe dihet: nga individët përbehet tërë shoqëria. Pasojat e saj janë fyerjet, të cilat duhen menjanuar sa më shpejt, që të mos çojnë në armiqësi.

Fjala popullore “Është mirë të lindësh edhe mbret edhe i marrë” ka një kuptim të veçantë. Vërtet, thotë Erasmi, je i lindur të bëhesh mbret kur pushteti mbretëror është i trashëgueshëm, por para se të arrish këtu, korigjo marrezinë, sepse vetem atëhere do te behesh i mençur, fjala kjo që Erasmi në shumë raste e përdor në kuptimin “i matur”.

Qytetari apo udhëheqësi i shtetit duhet të mos e ndërpresë leximin, këshillat t’i dëgjojë me vëmendje, pëmdryshe nuk do të mësojë kurrë dhe do të dështojë në funksionin e tij fisnik, që po të kryhet me mençuri, i sjell te mira te medha shoqërisë. Për këtë problem ai jep edhe proverbin “Shpejto pa u nxituar”, e domosdoshme kjo për burrat e shtetit, studiuesit, shkrimtarët etj, si dhe për të gjithë njerzit e zakonshëm. Erasmi është edhe armik i vendosur i gjumit letargjik. Fjala popullore “Të marrësh taksa nga i vdekuri” do të thotë të denosh politikën xhvatëse të pushtetmbajtësve laikë e shtetërorë të cilët harrojnë se jeta mbi tokë është një “fluckë sapuni” mbi ujë, domethëne shumë e shkurtër, prandaj duhet bërë vetem mirë, mbi të gjitha nga njerzit me pushtet. Me kuptimin e kësaj fjale të urtë popullore është lidhur ngushtë edhe kjo: “Sparta të lind, atë zbukuro!”, që do të thotë ruaje paqen, sepse ashtu zbukurohet qyteti, dhe mos bëj lufta të kota, sepse ashtu ai shkatërrohet. Kuptohet që Erasmit i ka bërë përshtypje shumë të keqe lufta e Peloponezitet midis dy qytet-shteteve kryesorë të Greqisë, Athinës dhe Spartës, të cilët pasi dermuan njeri-tjetrin e dobësuan tërë Greqinë aq shumë sa atë e sundoi

pastaj Filipi II i Maqedonisë. Ajo e humbi lirinë, duke rënë në një erresire shpirtërore. Edhe për Erasmin pa liri të vertete s'ka si të kete asgjë të mirë mbi tokë.

Me interes të veçantë është eseja e Erasmit “Brumbulli ndjek shkabën”, që është tallje kundër sundimtarëve e tiraneve, te cilet ai i krahason me shkabën. Erasmi vë në dukje se që nga kohët e paganizmit shkaba është quajtur simboli i pushtetit të egër, sepse veçem ajo, ndryshe nga shpendët e tjerë, nuk njih rregulla e ligje, nuk mund të zbutet me asnjë mënyre sepse është e egër prej natyre. Sqepi i kthyer dhe thonjtë, lënë të kuptohet se “Kjo është armike e qetësisë dhe e paqes, është lindur për luftë e grabitje shfarosese”. Sytë e saj që shprehin pangopëri, britma që të shtie frikën, pamja e saj e ashpër gjer në egërsi,- të gjitha këto janë attribute të nje mbretëreshë pa shpirt, që me zërin e saj tmerron çdo qenie të gjallë. Shpendët këngëtarë kanë zë të bukur, ndërsa klithma e shkabës e bën edhe njeriun të dridhet. Shkaba nuk i duron grabitqarët e tjera sepse “hapsira për grabitje i duket e vogël”. Megjithatë ka edhe një të mirë; i fal të ngjashmit e vetë, ndërsa mbretërit dhe tiranët pikërisht këta nuk i durojnë. Shkaba syrin e ka të mprehtë, ndërsa pushtetmbajtësi ka shumë sy, por këta sy s'janë veç spiunët e tij. Edhe nofulla e thonj sundimtari ka shumë, por këta janë nëpunësit e tij. Edhe zorret i ka pa llogari, por këta janë sahanlëpirësit e tij. Shkaba është vërtet e tillë siç u përshkrua , por po të kemi parasysh intrigat e burrave të rreme të shtetit, egersia e saj është e papërfillshme, aq sa nuk i përshtatet epiteti mbret i zogjve. Sidoqoftë, ajo është në armiqsi me shpendët, edhe me lejlekët, edhe me bilbilët, zogjtë e poetëve. Kjo është edhe arsyeja qe poetët nuk e kanë mirë me burrat e shtetit, sepse shkaba është armike e të gjithëve dhe, si pasojë të gjithë janë armiq të saj. Ajo u ngjan shumë sundimtarëve të pashpirt, të cilët shfrytëzojnë pushtetin për tekat e tyre, duke i shkaktuar popullit vuajtje të mëdha. Megjithatë shkabat as dehen e as degjenerohen, ndërsa lakmitë sundimtarët i kthejnë ne grabitqarë shumë më të ligj. Shkaba nuk është e bukur, ajo nuk këndon, nuk hahet, është kusare, ka një egërsi luftarake, asaj i vihet epiteti si mbretëreshë e shpendëve. Të tilla epitete të shumta kanë edhe sundimtarët, të cilët e quajnë veten

hyjnorë, por pavarishtë nga kjo njerëz nuk mund të quhen; e quajnë veten të pamposhtur, por u shmangen betejave pa iu skuqur faqja, e quajnë veten të kulturuar, ndërsa janë kredhur në errësirën e paditurisë; si të krishterë ata ia drejtojnë shpirtin kujdo por vetëm Krishtit jo.

Nga të gjitha këto del se Erasmi është një antitiran i papërmbajtur, një demokrat i dorës së parë, gje që quhej shumë e rezikshme në kohë të turbullta, si ajo kur jetoi ai, kur tiranët nuk kursenin edhe njerzit më të afërt të tyre nga lakmia për pushtet.

Erasmi, i brumosur me kulturën humaniste të Rilindjes evropiane, bëhet guximtar i pamposhtur edhe për mbrojtjen e të drejtave të njeriut në atë masë që ia lejonte koha e tij. Ai fshikullon keq kolonizatorët, të cilët popujt e vendeve të kolonizuara rishtas i trajtonin si kafshë. Ata i matnin fitoret e tyre me plaçkën e grabitur. Ky është edhe shkaku që popujt e vendeve të kolonizuara qëndronin larg kishës së krishterë. Megjithatë të paditur, ata ishin të ndërgjegjshëm se pushtuesit evropianë nuk kishin vajtur për t'i kthyer në të krishterë, po për t'i shfrytëzuar duke i kthyer në skëllëvër. Ata e shohin, ngul këmbë Erasmi, se fjala e Krishtit në gojën e gjaksorëve nuk mund të japë dritë, ngrohtësi dhe ushqim shpirtëror.

Duhet theksuar këtu se në kohën e Erasmit ishte botuar libri i Nikolla Makiavelit "Princi", të cilin princat e mbretërit e ndryshëm e shfrytëzonin për të mposhtur çdo njeri që mendonin se u bëhej pengesë në synimet e tyre. Për Erasmin monarkia e mirë ishte ajo ku mbreti zgjidhej e që mund të zbutej nëpërmjet ligjit. Në emër të Ungjillit, ai ishte kundër makiavelizmit. Po për hir të së vërtetës duhet thënë se feudalët e mëdhenj italianë të kohës së Makiavelit si "moral" të vetin njihnin vetëm intrigën, tradhtinë dhe thikën pas shpine. Në veprën e tij "Princi" Makiaveli thotë se për të formuar një shtet të bashkuar italian, historikisht i domosdoshëm, atyre u duhej përgjigjur me të njëjtën monedhë. Dhe në të vërtetë vetëm një shtet i bashkuar diktatorial mund ta shpëtonte Italinë nga pushtuesit e huaj, të cilët i pinin gjakun, dhe nga anarkia e brendshme, që dërmonte çdo nismë për prodhim, tregti e mirëqenie. Qellimi i lartë i fitores se pavarisë dhe për krijimin e shtetit të pavarur italian, justifikonte diktaturën si mjet politik për realizimin e këtyre synimeve të ligjshme. I këtij mendimi

ishte edhe Petrarka. Si dhe Homeri i lashtë, Shekspiri e Frensis Bejkoni në shekullin e XVI në Angli, Makiaveli mendonte se për një periudhë të caktuar historike vetëm nje princ i mençëm mund të sundojë dhe mëshira për kundërshtarët kokfortë ishte krey pa vend. Aq më tepër që për Shekspirin e të tjerë barazia midis njerëzve ishte nje utopi kreyt e parealizueshme. Erasmi, si i krishterë, nuk mund ta pranonte dhunën, por historia, si përvojë njerzore universale, u dha të drejtë të parëve dhe jo humanistit tone të madh.

Me fjalën e urtë “Ia ka zënë perdja sytë”, Erasmi u drejtohej mbretërve, të cilëve aristokratët që kanë perreth u mësojnë si te shpenzojnë sa më tepër, që në vend të tyre pastaj të sundojnë vetë. Këta aristokratë i përngjajnë rriqeres, ata i ngjiten aq keq “popullit-lopë” sa me asnjë lloj dare nuk mund t’i shqitësh; si murtaja, ata hyjnë në të gjitha indet e shtetit. Ata nuk punojnë, dashurohen pas luftës, sepse nëpërmjet shpatës është më e lehtë për të grabitur e për t’u pasuruar. Sipas Erasmit, është e domosdoshme qe qytetarët të bashkohen për të përmbysur tiraninë e aristokracisë, por pasi të jenë përgatitur mirë dhe me durim. Nga ana tjetër, nuk duhet lejuar që tirania të zëvendesohet nga anarkia, sepse kjo është edhe më vdekjeprurëse. Erasmi ngul këmbë se për këtë është bindur nga përvoja e shumë sundimtarëve, edhe nga ajo e kryengritjes fshatare në Gjermani (1525). Për të ligësia e sundimtarëve është më e durueshme se anarkia. Rrufetë synojnë që t’u bien të gjithëve, por nuk e arrijnë dot këtë, ndërsa dallgët e pandalshme të detit nuk kursejnë asnjë. Erasmi është njeriu i paqes dhe jo i kryengritjeve popullore, të cilat, sipas tij, nuk ndreqin, por vetëm prishin. Duhej të kalonte një kohë e gjatë, deri ne revolucionin anglez dhe në atë francez që të kuptohej se pas përmbysjes, vinte e reja dhe periudhat kalimtare janë vetëm të përkohshme. Megjithatë për të ishte e qartë se kryengritjet e mëdha të popujve e kanë shkakun tek shtypja e tyre prej tiraneve të vegjël e të mëdhenj. Këtë pikpamje e kishin të gjithë humanistët e kohës, pavarësisht nga bindjet e tyre fetare apo politike.

Siç janë aristokratët për shtetin absolut, janë edhe shumica e murgjve për kishën. Këta vendosin censurën, ndërhyjnë në çështje të ndryshme

fetare, përfundojnë marrëveshje midis shteteve janë pjesëmarrësit kryesorë në gostitë e në kumar; në çdo grindje janë të parët, e vrasin popullin sepse nuk janë barinj të tij në kuptimin kristian të fjalës, por grabitqarë. Dhe populli, i gënjyer nga pamja e jashtme dhe veshja e tyre, nderon. Nga ata asgjë nuk mund të mbrohet dhe tek ta askush nuk mund të gjejë strehë: ata kanë mbushur botën dhe janë të gjithë të fuqishëm. Turmat e murgjve parazite i rëndojnë tokës. Kështu që sundimtarët përdorin dhunën kundër popullit, kurse peshkopët kundër vathës së tyre, pastërtia dhe liria e fesë së krishtere po kalojnë në një judaizëm të ri. Është vështirë të zgjedhësh midis përçarjes së sundimtarëve dhe marrëveshjes së tyre, sepse kur luftojnë e dëmtojnë rëndë popullin, kur pajtohen dëmtojnë te mirën e përgjithshme. Për Erasmin midis tiranëve nuk mund të zgjedhësh, sepse mund të biesh nga shiu në breshër. Sa për përmjekjet fetare, ato i shtojnë përçarjet dhe veset, sidomos hipokrizinë. Një komb apo një shtet që nuk i bën zap grindjet fetare është i dështuar politikisht.

Interesant është tregimi “Silenat e Alkiviadhit”³⁵⁾ Erasmi thotë se në dialogun “Gostia” Platoni e krahason mësuesin e vet, Sokratin, me plakun e shëmtuar Silenë. Edhe Sokrati nga jashtë ishte i shëmtuar, por brenda tij ishin shpirti dhe urtësia hyjnore, e shoqëruar me një humor shumë të mprehtë. Për Erasmin Silena të tilla kanë qenë Krishti me apostujt e tij, profetët e vjetër. Shumë larg diturisë, thekson ai, janë sidomos ata që e mbajnë veten të zbukuruar me shënjat e diturisë, siç janë titujt e lartë doktor e profesor, të veshur e të mbathur bukur. Në të vërtete, tek këta njerëz me funksion të lartë nuk gjen asgjë fisnike, ata janë arrogantë dhe plot kotësi ra, nuk kanë guxim dhe janë përdhunues të egër e frikamanë të mëdhenj. Ata e mbajnë vetën të pasur në shpirt, por më të varfër e më fatkeqë se ata nuk ka, megjithëse disa e mbajnë veten të lumturit e botës. Kjo dukuri është ligj i përgjithshëm në botën natyrore e shpirtërore. Me njeriun punëtor është krejt ndryshe. Ky është fara prej të cilit lind puna,

35. Qenie mitologjike në krahinën e Frigjisë, që përfaqësonin burimet dhe lumejtë, me bisht e nallane, me veshë si të kalit, bashkudhëtarë të perëndisë Dionis.

që ushqen shoqërinë dhe përparimin e njerëzimit. Shtypësit dhe parazitët janë qenie krejt të tjera; po t'i analizosh ata duke i parë në thellësi, do të shikosh tiranin e kamufluar, armikun e popujve, urrejtësit e pajtimit shoqëror, megjithëse flasin aq shumë për të, farkëtuesin e përçarjeve, shtypësin e të ndershmëve, shkelësin e ligjeve, hajdutët gjakësorë, kumarxhinjtë.

Me Silenën Erasmi krahason edhe Dhiatën e Vjetër, e cila, në pamje të parë, duket si një libër përallash, bile më të pasura nga ato të Homerit, që brenda përmbajnë shumë xhevahirë.

Edhe me Dhiatën e Re ndodh e njëjta gjë. Pra çaje arrën dhe do të shohësh ç'ka brenda. Ka njerëz që nga jashtë i ngjajnë apostullit Pavël, por në të vërtetë nuk janë veçse sharlatanë, të degjeneruar, grabitqarë e tiranucë. Ka që me fjalën kishë kuptojnë peshkopët, papët, ndërsa këta s'janë veçse shërbyesit e këqinj të kishës. Në të vërtetë kishë është e tërë bota shpirtërore. "Të vjedhësh diçka në tempullin e kishës quhet mëkat vdekjeprurës, ndërsa të gënjesht, të shtypësh, të grabitësh të varfërit dhe vejushat e tempujt nuk qenka asgjë", shton ai. Nëpunësit e lartë të krishterimit janë të krishterë më të këqinj se paganet; që t'i kthesh osmanët në të krishterë duhet mbi të gjitha të jesh vetë një i krishter i mirë. Për Erasmin t'i shtrëmbërosh të vërtetat është të poshterosh veten, kurse të thuash të vërtetën është gjëja më fisnike. Takti është tjetër punë, por edhe ky duhet përshtatur sipas edukatës. Edukata e shëndoshë për Erasmin, si për çdo dijetar vërtet të madh humanist e rilindës, ose iluminist, i ngjan pikës së mbështetjes së Arkimedit.

Analiza e shpirtit të njeriut pa dyshim është e vështirë, por një mendje e freskët dhe e shëndoshë, sidomos kur njeriu ka përvojë jetësore, ai fare mire del lakuriq, siç është në të vërtetë. I krishteri i vërtetë duhet të mbrojë veten; duke luftuar lakmitë ai e plagos diallin, duke u xhveshur nga xhelozia, e zhdruk inatin dhe e godit për vdekje egërsirën; ai duhet të luftojë injorancën dhe marrëzinë, të frenojë brutalitetin, të zhvishet nga djallëzitë, të luftojë luksin e tepërt dhe llafazaninë, sepse vetëm kështu del në pah e vërteta.

Siç e kemi vënë re në kapitullin e parë, edhe në "FJALËT E URTA"

Erasmi pohos se kultura e lashte nuk e kundërshton aspak krishterimin: ky i fundit është vijimi i frymës me të mirë të saj. Sipas autorit tonë, Pitagora, i cili nuk ishte i krishterë, por pagan, predikonte se “miqtë kanë gjithçka të përbashkët”. Në qoftë se përvetësohet ky mendim, njerëzit mund të shpëtojnë nga lufta; urrejtja dhe djallëzia do të zhduken. Përveç kësaj, vetë Krishti, mbi gjithçka ka vënë dashurinë njerëzore dhe dituria e vërtetë nuk ka asnjë qëllim tjetër veç të pasurojë shpirtin e njeriut. Për Erasmin edhe filozofët e lashtë, si p.sh. Sokrati, kanë qenë të krishterë të mire dhe i janë lutur Zotit për njerëzinë. Megjithatë këtë mendim të Erasmit mund ta çojmë edhe më tutje. Perëndia hebraike Jehovah thërriste me gjuhën e profetit Isaia kundër therrjes së kafsheve në të mirë të tij: “Fjalimet tuaja më neverisin; ç’ më duhen dhitë dhe qetë tuaj?” Ditën që i shkroi këto rrallë, Isaia e tregoi veten një themelues të vërtetë të krishterimit. Isaia shpalli se Perëndia e vërtetë shqetësohet shumë për drejtësinë dhe për dashurinë dhe aspak për qetë e botës. Njerëzit, thellësisht të ndershëm e të drejtë, gjenden në histori edhe përpara Isaias; ata kanë qenë të krishterë edhe përpara Krishtit.

Erasmi vë në dukje se i krishteri duhet të përdore pushtetin e tij vetëm për të bërë mirë, sepse dhuna dhe arsyeja nuk mund të pajtohen me njëra-tjetrën. E para është vdekjeprurëse, mbi të gjitha, për ate që e ushtron. Prandaj, vëren ai, të krishterët ndoshta veprojnë kundër Zotit më shumë se vetë osmanët. Erasmi lufton kudo dhe në çdo gjë teprimin. Në “FJALË TË URTA” ai thotë se çdo gjë e tepërt vetëm dëmton, me përjashtim të dashurisë ndaj Perëndisë. Erasmi i urrente ata që merreshin vetëm me gjurmimin e gabimeve të të tjerëve, ndërsa të tyret i fshihnin. Këtë ai e quante një ves të ulët, krejt të huaj për karakterin e njeriut. Sipas tij liria e mendimit nuk është liri për të denigruar, sepse kështu dëmtohet dëshira për dituri; të menduarit vishket e pastaj vdes. Ai rikujton fjalën e urtë latine: “Për shijet dhe ngjyrat nuk mund të diskutohet”. Ato janë shpesh të ndryshme, sidomos kur kemi të bëjmë me arte dhe studime. Ndryshimet e mendimeve janë krejt të domosdoshme, me kusht që të mos çojnë në ashpërsi të verbër. Gara e ndershme ka qenë veçori e kulturës në botën e lashte; ajo duhet të rimëkembet në të mirë të

përparimit, edhe sepse pa të nuk ka virtut. O virtut, njafit mbete fjalë e zbrazët, bëhu realitet! Poshtë Neronët xheloz të egër te virtutit.

Ka raste që Erasmi bëhet pesimist. Nga një fjalë e urtë ai kupton se kudo ka krime e grabitje, përndjekje, dhunë, tallje, ligje tiranike dhe shkelje të ulta të ligjeve. Kjo gjendje atij i dukej si shprehje e ferrit dhe jo e shoqërisë njerëzore, në të vërtetë, ajo ishte shprehja e botës së vjetër, të egër, që po largohej me vështirësi nga skena shoqërore për t'u zëvendësuar me një tjetër më të mirë. Dhe Erasmi ushqente për këtë shpresa të mëdha. Në një fjalë tjetër të urtë ai vëren se në dukje turma e popullit quan qytete, muret dhe shtëpitë e bëra me gurë e qereste, ndërsa qytetarët e vërtetë, me punë dhe djersën e tyre, krijojnë zakone e doke të mira, duke zgjeruar në këtë mënyrë frymëmarjen dhe horizontin e tyre. Ka raste që atij i zhduken shpresat, por në shumicën e rasteve ato i ringjallen me forcë të re, pavarësisht nga bindja që kishte se xhvatësit nuk do të hiqnin dorë lehtë nga mëndjemadhësia, korrupsioni, brutaliteti e lluksi i tyre.

Erasmi thekson se natyra njeriun e vërtetë e ka lënë të dobët, të paarmatosur; ajo i ka dhënë syte, të cilët janë simbol i mëshirë dhe zërin, që nuk i përngjet atij të kafshëve te egra, sepse është ledhatues; ajo i dha atij mendimin për të gjykuar, urrejtjen kundër vetmisë, dashurinë për shoqërinë, pasionin për studim dhe etjen për dituri; i dha mëndjen hyjnore për të bërë vetëm mirë. Për Erasmin njeriu krijues është streha mbrojtëse për të gjitha krijesat. Siç shihet, të gjitha këto nuk kanë asgjë të përbashkët me përcaktimin "Njeriu nuk është veçse një fluskë sapuni mbi tokë". Ai vërtet nuk rron gjatë por ka misionin e shenjtë për të ecur drejt përmirësimit, që i zgjat jetën dhe e çon në parajsë.

Erasmi ka qënë njeri me shpirt te madh. Gjithçka fisnike ia atribuon njeriut të punës, milingonës qe lodhet së punuar: por aspak gjinkallave të shoqërisë. Nuk ka vepër në të cilën Erasmi të mos flasë kundër lakmive të klasave sunduese në kurriz të popullit. Kurrë nuk e ndërpret ai luftën kundër tyre. Në një fjalë të urtë ai vë re kuptimin e saj se disa teologë, ithtarë të Aristotelit, u mësojnë njerëzve të grumbullojnë sa më shume pasuri, të bëjnë sa më tepër luftëra të padrejta, të hakmerren sa më

tepër, sepse gjoja kështu do të jenë të lumtur, por kjo nuk është aspak e drejtë. Lumturia e vërtete qëndron vetëm tek aftësia për t'u përmbajtur, prandaj kurdoherë mund të gjendet rruga e mesme për marrëdhënie paqësore midis njerëzve. Kështu nga një fjalë tjetër e urtë ai mëson se kujdesi i parë i njëriut është të luftojë për të plotësuar nevojat e tij jetësore dhe të mos mendojë aspak për mjete që ia rrezikojnë jetën tjetrit.

Një kujdes të veçantë Erasmi i kushton barazisë së njerëzve, që ua ka dhënë natyra. Nëna e mbretërve dhe ajo e të varfërve njëlloj kanë hequr nga dhëmbjet kur i kanë lindur fëmijët e tyre; britma e parë e mbretit- fëmijë ka qenë krejt e njëllajtë me atë të të varfrit- fëmijë dhe nuk është aspak më e pastër shpella prej së cilës del biri i gruas tirane nga ajo prej se cilës del biri i shërbëtores. Megjithatë, kjo nuk do të thote se njerëzit janë të njëllajtë.

Nga një fjalë tjetër e urtë mëson se ka ndryshime të shumta midis dy aristokratëve, siç ka edhe midis dy plebenjve. Prandaj nuk mund të konsiderohen me pak plebenjtë nga aristokratët, pasi të parët, duke punuar me djersë e nder, janë më të mirë se të dytët.

Erasmi tregon edhe rrugët për të arritur lirinë njerëzore, që fitohet nëpërmjet kapërcimit të joshjeve prej skllavi, tepër të rrezikshme keto, pasi burim i tyre është vetëm djalli. Kjo është arsyeja që liria shihet rrallë, mungesa e saj shpie në vendime të padrejta dhe kështu shkelet drejtësia, të cilën e shfrytëzojnë grabitqarët e mëdhenj. Këta nuk kanë mëshirë për asgjë, harrojnë se nga e keqja e vogël lind e madhja, nënvizon ai në një fjalë tjetër të urtë.

Kujdesi për njeriun duhet që në fëmijeri dhe mbretërit e mire janë ata që merren me rritjen dhe edukimin e fëmijëve jetimë dhe jo me pushtimin e tokave të huaja. Perandoria e Aleksandrit të Madh ishte pothuajse pa fund, por pas vdekjes së tij u rrुकullis shpejt. Prandaj Erasmi i këshillon qeveritarët e rinj që të mos joshen nga emra të tillë si ai i Kserksit, Kirit, Darit, Cezarit, sepse këta nuk janë veçse inatçorë.

Në një fjalë tjetër të urtë ai vëren se me të drejtë e kanë levduar Masinisen ³⁶⁾, i cili në vend që të ushqente majmunë e mace siç kanë

36. Masinisa, ose Mazinisa, mbret i Numudisë (238-148 para e.s.), krahinë e Afrikës, midis Kartagjenës dhe Mauritanisë

bërë mbretër të tjerë të vjetër, mbante dhe edukonte fëmijët deri në moshën trevjeçare dhe pastaj ua kthente prindërve të tyre.

Humanisti ynë i jep rëndësi të madhe miqësisë midis njerzve, duke theksuar se miqësia e vërtetë është e përrjetshme, sepse është pa interes, ndërsa ajo bazuar në grindje e luftra nuk ka asnje vlere. Ai shton se ka edhe grindavecë që pëlqejnë më shumë armiqtë sesa miqtë, duke theksuar se libri është mik i mirë dhe ve ne loje ata të rinj që studimin e konsiderojnë të përshtatshëm vetëm për pleqtë, duke u kthyer kështu në parazitë të rendomtë. Këta nuk do të jenë kurrë në gjendje t'i bëjnë ballë jetës, në dallgët e se ciles do t'i përfshijnë.

Erasmi e dënon rëndë imoralitetin, që në kohën e tij përhapej gjithnjë e më shumë. Sipas tij, një fenomen i tillë mund të menjanohet vetem kur dashuria midis dy palëve është e fortë dhe e sinqertë. Martesa me perdhunë është e palejueshme dhe e urryer, sepse shpie në tradhtinë bashkshortore të njëres apo tjetrës palë; si rregull ajo bëhet për të keqen e vajzës. Ai dënon ata burra që shkojnë me gra të tjera duke i braktisur bashkeshortet e tyre.

Humanisti dhe rilindësi hollandez flet edhe për respektin reciprok të njerëzve. Ai thekson se respekti ndaj të moshuarve është rralluar shumë, ndërsa të pasurit sillen ndaj shërbëtorëve të tyre sikur të jenë qenër, sa janë të rinj kujdesen për këta, kur plaken i dëbojnë. Në shume raste njerëzve nuk u vjen keq për pleqtë që vdesin.

Kujdes të veçantë, siç vihet re, Erasmi i kushton dashurisë për punën, sidomos punës për dituri. Pushtetin mbretëror mund ta fitosh edhe duke ëndëruar kur ai është i trashëguar; pasuri kanë edhe parazitët; por pasuri dhe kënaqësi të verteta janë ato që fitohen vetëm nepermjet punes. Këto këshilla Erasmi ua jep parazitëve të regjur. Por a nuk ishte vetë Krishti që kishte pohuar: "Mos u hidhni sende të shenjta qenëve, as perla derrave?".

Erasmi është i mendimit që shkenca dhe dituritë të përhapen sa më shumë. Atij nuk i pëlqejnë ata që, megjithëse dinë shumë, ua kursejnë atë të tjerëve. Por më të këqinj janë ata studiues, vëren ai, që megjithëse e kanë gjetur një dokument, ua mohojnë atyre që dëshirojnë të punojnë

me të. Ai shkruan se të jesh xheloz për punën e mirë të tjetrit, do të thotë ta urresh atë. Por të jetosh vetëm për të grumbulluar pasuri është edhe më kriminale. Dhe më e keqja është kur sheh se këtë kriminel e nderojnë, madje e konsiderojnë edhe si të shenjtë. Kështu ndodh me ata sundimtare që shkaterrojnë qytetet e themeluara nga popujt. Si është e mundur, pyet ai, që shtetet të lulëzojnë nga dashuria e qytetarëve për punën dhe të varfërohen nga lakmitë e sundimtarëve grabitqarë? Sa ligje të drejta të vendosura nga popujt shkelen nga sundimtarët e padenj! Si është e mundur që populli të ziejë përbrenda për paqen, ndërsa sundimtarët të shpërthejnë luftën? Per Erasmin sundimtarët e këqinj janë jo vetëm krejt të padobishem për shoqerine por edhe të dëmshëm; ata ushqejnë dhe ledhatojnë spiunët, i bëjnë popullit premtime të rreme, duke mos ua plotësuar kurrë; me qëllim të caktuar ata përçajjnë popujt dhe i rrjepin; ata nuk janë në gjendje të qeverisin, sepse janë tiranë dhe tirania nuk ka të bëjë aspak me qeverisjen e vendit me drejtësi. Ata nuk janë veçse Atila të rinj.

Tiranët nuk i lejojnë njerzit të shprehin lirisht. Ata janë shumë më të këqinj se disa perandorë romakë, që nuk e lejonin fjalën e lirë.

Erasmi nuk e ndal sulmin kundër këshilltarëve të tiranëve, të ashtuquajturve aristokratë, duke mos u lënë rast pa i dënuar. Ai thotë se aristokracia e kohës së tij, përveç fytyrës, nuk kishte asgjë njerzore e megjithatë, e quante veten të barabartë me perënditë. Ai thekson se aristokratët i mësojnë fëmijët e tyre, si të bëhen tiranë, si të duan luftën, dhe aspak si të jenë njerëz. Ata mbjellin fanatizmin dhe harrojnë se ky shton urrejtjen nga e cila as vetë ata nuk do të shpëtojnë.

Erasmi ka folur edhe për fshatarët dhe qytetarët. Per të parët ai thekson se janë njerëz më të ndershëm, ndërsa për të dytët- dhe këtu ka parasyshë tregtarët përfaqësues të borgjezise, në lindje e sipër në periudhen e tij-janë djallëzorë, sepse ata si gjenë më të shtrenjtë kanë vetëm fitimin, duke e barazuar këtë me lumturinë, miqësinë, virtytin, lavdinë; jashtë tij gjithshka s'është asgjë.

Në veprën "Thika e luftëtarit të krishterë", ai vëren se besimi i vërtetë qendron më lartë se dituria, por të diturit jo vetëm që nuk luftojnë kunder

njeri-tjetrit, por punojnë vazhdimisht në harmoni për të zbuluar të vërtetën. Dituria nuk është në kundërshtim me dashurinë, ajo i nënshtrohet kësaj. Pra, është më mirë të dish më pak dhe të duash më shumë. Si pasojë del se edukata njerëzore e mbështetur në dashurinë ka epersi mbi diturinë, sepse, në fund të fundit, praktika qëndron më lart se teoria. Mirësia njerëzore nuk është profesion, por menyrë jetese e natyrshme dhe e detyrueshme për çdo të krishterë; ajo perbën një qendrim të nderuar ndaj Zotit dhe Shkrimit të Shenjtë, mungesë egersie, durim e mëshirë. Dhe ska gjë më të lartë se mirësia. Por çndodh me të krishterët e pasur? Ndersa vëllai i tij ka uri, ai ha thëlleza; ndërsa ai ka ftohtë, ky mbulesat i ka të tepërta; ai humbet me mijëra çdo natë në kumar e gjetke, ndërsa vajza e varfër humbet virgjërinë nga imoraliteti i të pasurit. Pra, duke qenë pasanik i papërmbytur, ai jo vetëm s'është i krishterë por as njeri i rëndomtë. Ai lë të nënkuptohet se njerëz të tillë u ngjajnë vetëm egersirave. Me zemërbutësinë e vet ai është i bindur se edhe ata mund të shërohen me një edukim të vazhdueshëm dhe të efektshëm.

Duke vënë re se shoqëria perbehet edhe nga llumi, ai mendon se ajo ka nevojë të rilindë dhe pikërisht për këtë arsye njeriu duhet të shkrihet në punë, që ta transformojë sado pak veten. Këtu duhet të shtojmë se qysh para Erasmit në disa vende Evropiane kishte filluar beteja për transformimin e natyrës, për përmirësimin e jetës së njerëzve. Në Vendet Skandinave detyra e parë e njerëzve punëtorë ishte të mposhtnin të ftohtit; në Hollandë të mposhtnin detin dhe t'i rembenin atij toka pjellore; në Gjermani të çanin pyjet e të hapnin toka të reja; në Austri të zotëroheshin malet për të zbuluar minierat.

Për Erasmin të gjitha këto kanë rëndësi të madhe, por qëllimi përfundimtar është që njerëzit të mposhtnin veset nëpërmjet pastrimit të shpirtit, pa të cilin jeta mbetet krejt e zbrazët.

Për Erasmin, urtësia popullore mund të luajë një rol teper të rëndësishëm për t'ia arritur këtij qëllimi të shenjtë. Kjo është bindja e humanistëve në përgjithësi dhe Erasmit në veçanti. Ky është edhe shkaku që figura e tij do të mbetet thujse e paarritëshme, në historinë e njerëzimit. Jeta e tij dëshmon se ai i përmgjet një peshku që jetoj në baltë pa u felliquar

aspak prej saj. Dhe nuk mund të ndodhte ndryshe për një njeri që shkruante për atë që ndiente e shpresonte. “Për mua jeta pa punë do të ishte e padurueshme”, theksonte ai. Ai nuk e bëri kurrë të zezën të bardhe por të kundërtën, ju bind vetem ndergjegjes së tij. Ai u tregua njeri i lirë në shkallën sipërore, sepse luftoi në ato kohë plot dhimbje për një krishterim të vertetë. I tillë mbetet ai midis nesh. A vdiq ai i lumtur? A po i kujtohej vargu i Virgilit: “Sa të gëzuar do të ishin bujqit po të kuptonin lumturinë e tyre?”. Për këtë asgjë nuk mund të thuhet.

Megjithatë lind pyetja e ligjshme për çdo njeri me ndjenja fisnike. Që nga koha e Erasmit a ka patur ndryshime në veprimtarinë e kishës katolike? Ato janë të mëdha. Që nga periudha e kundërreformës ajo është përpjekur të korrigjojë veten; kleri i saj i lartë e i ulët nuk është ai i mëparshmi; ajo është afruar shumë me masën e besimtarëve të vet në saj të ndryshimeve rrenjësore në veprimtarinë e saj. Kryetarët e saj, si rregull, pas Luftës së Dytë Botërore, janë kthyer në tribunë të vërtetë popullore, dhe jo vetëm për të krishterët po për të gjithë njerzit pavarsisht nga kombësia, raca, feja apo shtresat e popullsisë. Kudo ajo bën thirrje për pajtim, paqe e bashkim dhe në këtë drejtim është arritur mjaft. Ajo ka arritur me kohë në përfundimin se në rruzullin tokësor ka vend për fenë e për shkencën, duke përshëndetur arritjet më të mëdha shkencore. Shkencëtarët e dikurshëm të dënuar ajo ka filluar t’i rehabilitojë dhe do të vazhdojë medoemos në këtë rrugë shumë fisnike. Kudo ajo tregohet mjaft tolerante duke mbeshtetur pa dallim feje luftën e popujve për liri kombëtare e shoqërore dhe për të drejtat e njeriut. Në edukimin e rinisë në shkollat ajo bën thirrje për një moral njerzor. Kështu që Krishti vërtet po ringjallet me forca të reja; dhe jovetëm në rastin e pashkëve. Del pyetja: Cili është roli i Erasmit në këtë kthesë? Sigurisht që ai është i madh, aq më tepër që shume gjëra pranohen duke u vënë në jetë pa bujë. Me gjithë zigzaget e shumta të historisë, kjo dëshmon se kanë lindur shpresa të reja për mbarë njerzimin. Kjo ndihet sidomos pas zgjedhjes së polakut Karol Voityla papë i Romës më 16 Tetor 1978. Por le të shohim edhe pikpamiet e Helena Gjickës për humanistin e madh holandez, i cili me erudicionin, karakterin, ëmbelsinë dhe modestinë sundoi në kohën e vet.

HELENA GJIKA PËR ERASMIN E ROTERDAMIT

Helena Gjika ka mbetur në kujtesën e gjithë atyre që e kanë njohur kudo që ajo ka jetuar dhe veprat e së cilës i kanë lexuar apo studiuar me vëmëndje të posaçme, si një humaniste dhe iluministe e rrallë, në të mirë të të gjithë popujve të robëruar prej pushtuesve të huaj, ose që kanë lënguar nën thundrën e diktaturës së egër. Njohëse nga më të rrallat gjuhësh të huaja, ajo i shfrytëzoi këto për një pasurim të botës së saj shpirtërore, në të mirë të vëndeve e popujve në gjendje tepër të rëndë, që luftonin për rilindjen e tyre. Pendën e saj të mprehtë ajo ua vuri në dispozicion me një vendosmëri të paparë. Rilindësit tanë, por edhe të tjerë, nuk mburrehin kot me të. Montegaca shkruante: “Ajo ia dëshironte lirinë çdo vendi, në çdo kohë dhe për të gjithë”. E lindur në një familje të pasur, kishte si qëllim të shenjtë barazinë, megjithse e lindur pranë frontit mbretëror, ajo luftonte për demokracinë e shëndoshë, të bazuar në logjikën e sendeve, duke u përpjekur ta ngrinte atë që ishte në fund pa hedhur në baltë atë që ishte lart. Me këtë sy ajo e shikonte veprimtarinë e Erasmit dhe personalitetin e tij e çmonte duke u bazuar në ndjenjat e një gruaje me mendje prej filozofi, që analizon e gjykon me dretësi. Ajo e përbuzte, si dhe Erasmi, çdo regjim arbitrar. Ajo ishte qytetare e botës së qytetëruar dhe të asaj të prapambetur, pa harruar aspak vendin e saj të lindjes dhe as atë të origjinës së saj. Ajo ishte e shveshur nga çdo paragjykim nacionalist dhe fetar, duke përfshirë me mendjen e saj të ndritur horizonte të gjëra.

Erasmin ajo e kishte studiuar me rrënjë, duke shqyrtuar me hollesi çdo vepër të tij. Sipas saj, shekujt e mesjetës, përfshirë këtu edhe ata

XIV-XVI, kanë qenë periudha supersticionesh, me synimin e keq që të mbytin çdo mendim me të vërtet të lirë. Në krye të kësaj periudhe, gjithmonë sipas saj, ka qene "despotizmi i Romës", Kuria e kishës zyrtare perëndimore.

Helena Gjika vëren me të drejtë se Erasmi kishte ngritur krye shumë përpara Luterit dhe se ishte më i dëgjuari i humanistëve, përkushtimi i të cilit për rilindjen e letërsisë dhe për të çuar përpara qytetrimin botëror, veçanërisht atë evropian, njëj botërisht Helena Gjika, si shumë studiues të tjerë të Erasmit, mendonte se vepra "Lëvdata marrëzisë" kishte pushtuar tërë Evropën perëndimore me përmbajtjen e saj. Sipas saj, Erasmi ishte njeri me vullnet të hekurt për punë, por që kishte edhe takt në shkrimet e tij, ai luftonte despotizmin e Kurise romane, por gjithmonë pa e fyer atë si institucion fetar. Për këtë arsye, qofte edhe nga zori, kisha katolike e shikonte atë si "një nga fëmijët e saj më në zë". Erasmi kishte shumë gjera të përbashkëta me reformatoret e mëdhenj Svingl, Luter e Kalvin; ai i ndante princat në laikë e klerikalë. Po kështu edhe mbretërit, kardinalët, peshkopët dhe, shpeshherë, vetë papet, kur shihte se këta interesoheshin vetëm për vete duke mo përfillur predikimet e Krishtit. Peshkopët kishin harruar se emri i tyre do të thoshte punë, kujdes dhe ndershmëri, veti këto me të cilat nuk kishin asgjë të përbashkët, sepse qëllimi i vetëm ishte pasurimi me çdo mjet.

Në këtë gjendje Helena Gjika nuk kursen asnjërin, pavarsisht nga funksioni. Papët, thekson ajo, e quanin veten zëvendës të krishtit, por ata nuk jetonin si ai. Ata linin menjandë doktrinën dhe vetmohimin e tij. Krishti kishte vdekur për të shlyer mëkatet e njerëzve, ndërsa jerarkët kishetare qenë mbushur me to. Helena Gjika, si dhe Erasmi, ishte e mendimit se në luftën per pushtetin kishëtar disa pape kishin shfrytëzuar shpaten dhe helmin. Si pasojë ata ishin të pasur por jo të frymëzuar nga mësimet kristiane. Të dy apostujt e mëdhenj të krishtërimin, Pjetri dhe Pavli, kishin jetuar me lëmoshë, ndërsa kryetarët e Kurise se Romës, të ulur në fronin më të larte kishëtar jetonin në luks. Ata nuk kanë kohë të shpjegojnë Ungjillin e shenjtë sepse, siç duket, janë të papërgatitur për të; ata nuk dine te rënkojnë per të përvujaturit, sepse thonë se rënkimet u përshtaten

vetem grave; ata nuk thonë të vërteten sepse, sipas tyre, kjo është në kundërshtim me arsyen, duke e ditur mirë se teoritë absolutiste janë në kundërshtim me Ungjillin. Megjithatë ata i lejojnë monarkitë laike t'u bien në gjunjë dhe këtë e shfrytëzojnë për të friksuar popujt dhe për të kënaqur teket e tyre; ata janë të gatshëm për hakmarrje, t'i mallkojnë dhe t'i dërgojnë në ferr të gjithë ata që nuk u pëlqejnë, sidomos kur kanë mendime të lira. Shën-Pjetri i kishte thënë Krishtit: "Ne kemi braktisur gjithçka vetëm e vetëm për të të pasuar", ndërsa Kuria papale ka në pronësi toka e qytete, merr lloj lloj taksash dhe për të mbrojtur pasuritë e veta përdor zjarr dhe hekur, pa u shqetësuar aspak. Kisha e krishtere u lag me gjak nga perandorët paganë të Romës, por po me këtë rrugë krerët e saj e mbrojnë atë. Helena Gjika nënvizon se portreti që i bën Erasmi papës Jul II si luftëdashës "është një kryevepër e vërtetë".

Për Erasmin, sipas Helena Gjikkës, shoqëria mesjetare qeveriset nga dhuna jo nga ligjet. Mirëpo një regjim që nuk respekton ligjin është më i keq se kryengritjet me gjak. Ligjet quhen utopi sepse kërkojnë respektimin e lirive njerëzore, ndërsa regjimin kushtetues kundërshtarët e tij e quajnë krejt të perealizueshëm. Perëndia i krijoi princat për të vendosur drejtësinë, ndërsa ata veprojnë në kundërshtim me ligjet; ligjshmëria dhe liria për ta janë vetëm fjalë të zbrazëta; princat e bëjnë vetë ligjin dhe prandaj nuk ka asnjë zhvillim bujqësor e kulturor dhe vetë shteti shkon drejt shturjes. Kurse ligje të vërteta janë ato që bazohen në arsyen njerëzore, e cila shprehet me fjalët: "O ti, fuqi e mëndjes, ti na jep forcën që të luftojmë kundër joshjes, korupsionit, veseve!". Këtej e tutje arsyeja do t'i bindet vetëm ligjit. Këto mendime të saj duket sikur ia kanë diktuar Volteri, Rusoi e Didëroi.

Për Helena Gjikkën, në kohën e Erasmit, feja e vërtetë nuk ishte ajo që çliron shpirtat, por ajo që i detyron të jenë nën vartësi për të pranuar vendimet e jerarkëve të kishës. Siç duket thotë ajo, si rrugën më të mire për të arritur në "bashkimin e fronit me altarin" ata kanë gjetur atë më të leverdishmen për veten e tyre. Konfiskimet, internimet, litari janë mjetet që lejohet të përdoren. Rilindësja jonë vë re se ka dy parime që e ndajnë në mes botën. Nga njëra anë, demokracia, liria, barazia, vëllazërimi,

përparimi, drita, përkushtimi, nga ana tjetër, absolutizmi, aristokracia, privilegjet, kafshëria e shfrenuar, errësira, egoizmi. Sa veta janë armatosur kundër parimeve të vitit 1789? Parimet e para i përkëmbnin Krishtit, për të cilin nuk kishte as zotërinj as skllëvër, as burra e as gra, as grekë e as barbarë, të gjithë ishin të barabartë, ndërsa ndryshe ndodhte me paganizmin, tanimë të mposhtur. Prandaj Ungjilli është më i kthjellët se çdo kushtetutë. Ai mbetet kodi i pushtetshëm i demokracisë, qëllimi i epërm i së cilës është zhdukja e pabarazisë dhe e padrejtësisë. Kështu që historia e vërtetë nuk është ajo e vendimeve absolutiste, e paracaktuar për të bërë apologjinë e veseve e të krimeve, por ajo që flet me guxim kundër paragjyqimeve, oborrtarëve, aristokracisë dhe interesave kalimtare të dinastive. Kështu që nuk do të vërtetohen medoemos fjalët e Dantes. ”ju që hyni mos shpresoni të shpëtoni”, Njerëzimi, mendon ajo, do të shpëtojë nga kthetrat që e kanë mbërthyer në fyt.

Helena Gjika thekson se përshkrimet që Erasmi u bën klerikëve të lartë të kohës janë të ngjashme me ato që u kanë bërë autoritete të tilla si Shën-Bernardi, Zhersoni, Pierre d’Aji, Uiklefi, Jan Husi, Zvingli, Luteri dhe Kalvini. Për të gjithë të lartpërmëndurit klerikët e kohës punojnë vetëm për të kënaqur grykësinë, për të rrëmbyer sa më shumë të dhjeta dhe për privilegje të tjera. Për t’i mbrojtur këto, përveç armeve, ata perdorin librat e shenjtë, megjithëse ata e dinë se për ta Ungjilli s’është veçse libër i vdekur. “Të gjithë ata u janë përkushtuar kënaqësive”, sepse eprorët i lënë klerikët të shijnë si duan në kurriz të të tjerëve, siç bëjnë edhe princat e mëdhenj me vartësit e tyre.

Vënia në lojë e klerit të lartë të krishterë dhe e murgjvë nuk është diçka e rastit për Erasmin, vëren Helena Gjika. Ai, si dhe Luteri, Rabëleja, Ulrich fon Huteni, e kishte kaluar rininë e vet në manastir. Vepra e tij “Biseda familjare”, vëren ajo, është aq e hollë, aq e thellë, sa aty gjenden të vërteta që e bëjnë njeriun të luftojë për përparimin e njerëzimit duke u thelluar mirë për këtë.

Në veprën që u përmend më lart Helena Gjika jep bisedën e Erasmit të pasqyruar në veprën e tij “Virgjëresha armike e martesës”, në të cilën humanisti i shquar pyet murgeshën e re, Katerinën, që ka hyrë në manastir

për të ruajtur virgjërinë, se përse nuk ua ka besuar këtë prindërve në vënd që t'ua linte në dorë murgeshave të majmura të cilat janë tepër pak të besueshme për atë mision pastërtie.

Erasmi, ngul këmbë Helena Gjika, tallet me orgjipte e fshehta të murgjive, me urrejtjen që kishin ata për letërsinë laike, me hipokrizinë dhe egoizmin e tyre. Ata bëjnë sikur u ngjajnë apostujve, por në të vërtetë janë të paditur, të trashë, zëmërakë, skllevër të formalizmit, farisenjë; ata hiqen sikur i urrejnë lukset, por zihen me njëri-tjetrin për llojet e rripave, ngjyrat, këpucët luksoze, për veshjen, për kësulën dhe kokën e qethur kështu apo ashtu. Ata joshen shumë nga ari, gratë dhe vera pa marrë parasyshë mërinë e Perëndisë e as gjyqin e Zotit. Për të gjitha këto Krishti do t'i dëbojë ata nga kisha e tij sepse të krishterë të vërtetë mund të jenë vetëm ata që nuk e ndajnë fjalën nga vepra. Farisenjte nuk shohin mësimet e kohës, që i cilëson ata siç janë në të vërtetë, prapanikë. Ata u ngjajnë atyre që pas vitit 1789 luftuan kundër demokracisë. Ata bëjnë sikur verbohën dhe e heqin veten të çiltër kur marrin nëpër këmbë përparimin e njerëzimit duke mbjellë kudo rremujë.

Por Helena Gjika nuk ndalet vetëm në defektet e kishës perëndimore, por edhe në ato të asaj lindore, kuvendet e së cilës nuk janë në gjendje më të mirë, duke përfshirë edhe atë-të Malit të Shenjtë. Në to ka gjashtëmijë kallogjerë, por vetëm dy ose tre prej tyre për çdo manastir dinë të shkruajnë e të lexojnë. Ligji themelor i krishterimit është ky: “Ai që hiqet më i madh nga të gjithë, le të bëhet shtetas i të gjithëve”. Me të tillë sherbyes të kohës së krishterë, shkruan Helena Gjika, kjo kërkesë fillestare nuk mund të arrihet kurrë.

Autores sonë i pëlqen të vërë në dukje se Erasmi u ngrit kundër skolastikës mesjetare, që në katedrat e universiteteve kishte zëvendësuar mësimet e Ungjillit, merita më e madhe e të cilit është se ai ua forcoi njerëzve “përbuzjen ndaj vdekjes si një nga virtytet më kryesore”. Prandaj edhe disa etër të kishës, si përshembull Jeronimi, i sulmojnë pasanikët e mëdhenj aq sa edhe Lui Blani, se edhe Krishti vetë kishte predikuar se çdo pasanik i madh nuk është veçse hajdut. Skolastikët më kot flasin për mëshirën, për besimin e vërtetë fetar, për atin, birin dhe shpirtin e shenjtë

pasi ata nuk besojnë në asnjë prej tyre. Ata i përdorin citatet e Shën-Thomait siç bënin brahmanët me mësuesin e tyre; sektarët skolastikë janë të njëjtë me ata që banojnë në brigjet e lumit Gange apo në brigjet e lumit Tiber. “Format mund të ndryshojnë, por thelbi është i njëjtë”. Megjithatë edhe skolastiket kane auditorin e tyre, sidomos në radhet e grave, sepse këtyre u mungon besimi i vërtetë, e kanë imagjinatën të zhvilluar dhe paragjykime të forta, pasi bëjnë një jete të mbyllur shtëpiake. Shkaqet e këtij besimi i ka shpjeguar mirë edhe historiani francez Zhyl Mishele në veprën e tij “Mbi priftin, gruan dhe familjen”. Pra, bindja e tyre është krejt e verber. Faik Konica, po e themi kalimthi, thekson se të bindurit porsi dru s’bën dobi fare. Vetëm bindja e vetedijëshme e shpeton dhe e larteson një regjim dhe një komb.

Helena Gjika vazhdon duke thënë se Erasmi tallet me filozofët e kohës së vet. Ajo godit te gjithë ata dijetarë që edhe në kohën e saj merreshin me marrëzira, duke haruar se Dekarti, Frensis Bejkoni, Laibnici kanë krijuar nje filozofi të vërtetë dhe se skolastikët e kanë humbur logjikën e thjeshte dhe vetë shkencën. Ata e akuzojnë pa të drejtë protestantizmin, i cili kinse paska dëmtuar gjithçka, pra gjithçka “u dashka filluar nga e para”. Këtë e bejnë filozofë te tille si Zhozef de Metrë, i cili ishte aq i prapambetur sa edhe murgjit e kohës se Erasmit. Skolastikët vuajnë nga mendjemadhësia, nga mungesa e tolerancës, persekutimet ndaj kundërshtarëve të tyre dhe nga vesi për t’u grindur. Ata janë njëlloj si edhe mbretërit tiranë të cilët merren vesh me prishjen e shpirtërave. Ungjilli në duart e tyre është si një kufomë. Erasmi, vëren Elena Gjika, kishte vuajtur gjithë kohën nga teologët e filozofët e rremë; që “Anija e kishes të mos mbytej. Vetëm nje çengel mund ti shpëtonte: Fjala qiellore që ka lindur nga gjiri i Atit që jeton, flet dhe vepron në shkrimet e ungjijve”. Krishterimi u hapi njerëzve horizonte të reja; ai përhapi në çdo qoshe të botës ide të madhërishe, për të cilat urtësisë se lashtë para Krishtit nuk i kishte shkuar ndërmend. Ai u bëri thirrje gjithë njerëzve që të përsosin vetveten. Duke mbrojtur meritat e të vuajturve dhe të sklleverve, ai rrëmbeu zemrat e botës. Erasmi në veprimtarinë e vet ndoqi gjurmët e Krishtit për të rimëkëmbur krishterimin e lashtë.

Besnik në rrugën e tij Erasmi botoi Dhiatën e Re, por injorantët dashakëqinj derdëllitnin se ky libër, po të lejohej të qarkullonte, do të shpinte në vdekjen e papatit, prandaj ai nuk duhej lejuar edhe në shkollat edhe në kishat. Në këtë pikë ajo pajtohet plotësisht me një mendim të historianit francez Sismondi se murgjit injorantë të mesjetës ishin prapanik e keqdashës ndaj zhvillimit të shkencës dhe të kulturës pikërisht në kohën e Erasmit. Një nga murgjit e mësipërm theksonte: "Kanë gjetur një gjuhë të re, atë greke prej të cilës duhet të ruhemi shumë; Kjo gjuhë pjellë herezinë. Shikoj në duart e një numri të madh individësh një libër të shkruar në këtë gjuhë dhe të cilin e quajnë Dhiata e Re: është një libër i mbushur me ferra e gjarpërinj. Sa për gjuhën greke (në të cilën ishte shkruar Dhiata e Vjetër), ata që e mësojnë bëhen çifutë". Dhiata e Re në fjali ishte ajo e Erasmit e përkthyer nga greqishtja. Nga Dhiata e Re e Erasmit klerikët injorantë trembeshin si djalli prej temjanit. Martin Luteri në veprën e tij "Biseda familjare" tregon se mësuesi i tij doktori Yzinger kur e shikonte nxënësin e vet të lexonte Dhiatën e Re me vëmendje të posaçmë, e këshillonte: "Vëlla Martin, lëre mënjane... duhet të lexosh eterët e kishës, ata kanë nxjerë mjaltin e të vërtetës. Teksti i Dhiatës së Re midis nesh shkaktonte vetëm turbullira e përçarje". Ishte një porosi e saktë për interesa të ngushta të një kaste të caktuar. Për Erasmin ata llogotitninse ai ishte heretik, dijetar i rremë, djalli vetë. Kudo, në kabaretë, në bisedat, në dreka e darka, në farmacitë, dyqanet e berberëve, në vendet e ndyra flitej për përkthyesin e Dhiatës së Re. Këtu duhet të shtojmë se Erasmi i kishte studiuar të gjithë Etërit e kishës se krishterë, dhe sidomos Jeronimin. Meritat e veprës së tij "Vulgata", ai i njihte mirë, po për shekullin XVI ajo ishte e pamjaftueshme, sepse nuk i plotësonte kërkesat e kulturës së krishterë. Erasmi dëshironte që Ungjiilli dhe letrat e apostullit Pal të përkthyeria prej tij, të përktheheshin, mundësisht në të gjitha gjuhët më të mëdha, që të njiheshin me to jo vetëm skocezët e të tjerë në Evropën perëndimore, por edhe turqit e arabët, që predikonin fenë islamike. Të dy fetë nga pikpamja e moralit kishin ç'të huazonin nga njëra-tjetra. Dhe Erasmi ishte i bindur se Dhiata e Re e përkthyer prej tij i plotësonte këto kërkesa.

Megjithate Erasmi nuk shqetësohej, sepse ishte më se i bindur se kishte bërë një punë të domosdoshme për mësimin e krishterimit të vërtetë.

Atë e akuzuan edhe si ateist, por krishterimi i vërtetë nuk mund të pajtohej më interesat meskine të atyre që nuk pranojnë të vënë arsyen e logjikën mbi gjithçka duke dashur ta bënin ungjillin hi e pluhur. “Teologjia është në duart e tyre një metodë për të eliminuar gjithçka që në Ungjill nuk pajtohet me egoizmin e tyre”. Këtij krishterimi të rremë të teologëve, vëren Helena Gjika, Erasmi u përgjigjej me krishterimin e apostujve, “karakteri i të cilit mbështetet tek logjika dhe thjeshtësia”. Interesi i gjinisë njerëzore është që të shpëtojë nga teologët hipokritë, të cilët duhet ta dinë se kanë shkaktuar shumë gjak e lotë. Teologët dhe mbrojtësit e tyre nuk kanë nevojë për mendimtarë të ndershëm, po për adhurues sevilë, pa asnjë autoritet shkencor dhe moral.

Helena Gjika e njhte mire historinë botërore, sidomos ate të Ballkanit dhe të Evropës perëndimore. Në Bizant një numër i madh heretikësh të përndjekur nga kisha ortodokse, për t’u ahpëtuar përndjekjeve, për të cilat kishte urdhëruar perandori Theodhos-II, kaluan në Persi dhe Arabi, nga ku u shpërdanë në Indi e Kinë. Në Bosnjë heretikët e krishterë të përndjekur osmanët i quajtën çlirimtarë dhe nje pjese e mirë e popullsisë se Bosnjës përqafoi islamizmin për shkak të urrejtjes që kishin për inkvizitorët, të cilët para Mehmetit II ua mbathën këmbëve. Hienat nuk ua dalin luanëve dhe përndjekjet fetare kudo që ndodhin e dobësojnë shumë mbrojtjen kombëtare.

Helena Gjika nuk lë pa përmendur se adhurimi i idhujve nuk është veçse vazhdim i një ideje pagane. Kështu, Shën-Kristofori nuk është veçse Polifemi, ndërsa Shën-Gjergjit i veshin atributet e Herakliut dhe të Hipolitit³⁷). Erasmi tallet me shenjtorët e kishës zyrtare, të cilët bëjnë sikur ua lehtësojnë dhembjet grave kur lindin. Dhe këtë e bejnë vetem e vetëm për të vene pasuri. Njerzit e ndershëm, vazhdon ai, i kanë mbrojtësit në qiell, mashtruesit i kanë në tokë.

Helena Gjika përmend edhe çeshtien indulgjencave, duke pohuar

37. Në mitologjinë e lashtë greke përmendet si biri i Zezaut.

nëpërmjet tyre, çdo mëkatar, pasi të kishte paguar shumën e dëshiruar, mund të shpëtonte nga çdo krim, të cilin ai mund ta rifillonte e prapë ta shlyente pasi të kishte dhënë pagesën shtesë. Indulgjencat nuk kishin asnjë qëllim fetar edukativ, ato ishin bazuar vetëm në interesat e ulëta. Asnjë si Erasmi, shton ajo, nuk e ka përshkruar fanatizmin e teologëve, paditurinë dhe korrupsionin e murgjve të mesjetës sa dhe si ai.

Herë pas here Erasmi e mbështette aristokracinë, por asnjë nuk ka folur dhe nuk ka shkruar me neveri për të. Atributet aristokrati dhe aristokrat për Erasmin ishin jashtë mode, sepse aristokratët ishin krejt artificialë. Madje ai e quante shtresën e aristokracisë fundërrinë. Aristokracia mburret me origjinën e larget të saj dhe e përsërit këtë pa ndërprerje, me qëllim të caktuar: që të përfitojë sa më shumë dhe që të sundojë sa më gjatë. Aristokratët s'kanë të bëjnë aspak me Eneun, as me ndonjë fatos tjetër të Greqisë apo Romës se lashtë. Emri a mbiemri i paraardhësve të tyre as që mund të mbahen mend, sepse janë zhdukur si krejt të pavlerë nga koha.

Helena Gjika e quan Erasmin paraardhës të Volterit, sepse ai hyn në oborret princërore, shikon fronet e tyre pa u verbuar aspak nga lluksi, prapa të cilit fshihen xhvatja dhe hajdutëria e djersës dhe e gjakut të popullit. Dhe këtij shfrytezimi të pamëshirshëm princat u japin pamjen e drejtësisë. Krishti ka thënë: “Shtëpia ime është shtëpi lutjesh, ndërsa ju e keni kthyer në një shpellë hajdutësh”.

Princërit e mëdhenj dinë të lajkatojnë të tjerët dhe fajet e tyre ua hedhin vartësve, më të këqinj të të cileve i flakin here pas here si fajtorë për t'u hedhur hi syve atyre që e pësojnë me shumë, punonjësve, pa e kuptuar se vetë ata, si princër, janë skëllever të rëndomtë të koheve e që doemos nesër do të hidhen në koshin e plehrave. Ata hiqen si të medhenj sepse kanë pushtetin: hiqjauni këtë dhe do të mbeten si peshku pa ujë. Siç shihet, si Erasmi edhe Helena Gjika në kohët përkatëse ngulin këmbë se pushtetarët shtiren. Me siguri që rilindsja jonë ka patur parasyshë edhe Ballkanin, pra edhe vetë Shqipërinë, që edhe në kohën e saj vazhdonte të mbetej ende vend mesjetar.

Helena Gjika pranon pa asnjë mëdyshje rolin e madh historik të

Erasmit, si personalitet që pati një ndikim të jashtëzakonshëm tek Martin Luteri, reformatori i madh gjerman, tek Xvingli, reformatori Bazelit, tek Zhan Kalvini, reformator i shquar në Gjenevë, që të tre të shekullit XVI. Nga Erasmi këta mësuan të bëhen kritikë të rreptë dhe kryengritës të vendosur kundër kishes zyrtare, të cilën qysh atëhere e urreyen me çiltërsi të pastër duke u përpjekur për të ngritur shpirtërat e krishtere në ideale sa më të larta. Helena Gjika shton se mendimi i përgjithshëm i studiuesve të specializuar, si për shembull Dezirë Nizar, kritik i shquar i letërsisë franceze (1806-1888) në veprën “Studime mbi ringjalljen”, arriti në përfundimin se e tërë rilindja letrare e fetare e Evropës perëndimore në shekullin XVI nuk mund të kuptohej pa veprën e Erasmit, madje ai ishte mishërim i saj. Helena Gjika vëren plotësisht me vend se gjithçka ka të bëjë me mardheniet perëndi-njeri, do ta çojë peshe vemendien e flozofëve dhe teologëve të vërtetë. Prandaj Erasmi kishte të drejtë që të mos i konsideronte tezat e tij si formula shterpë, të zbrazura e të vdekura. Në apologjinë e tij për lirinë njerëzore ai u tregua konseguent e logjik. Ai ishte i pajisur me dhuntinë e oratorisë që i ngjante asaj të Demostenit. Duke mbrojtur doktrinën e Joan Gojartit dhe të Klementit të Aleksandrisë³⁸, Erasmi u tregua nxënës i denjë i asaj Greqie të lashtë duke kontribuar aq shumë që kultura perëndimore të ushqej nga kryeveprat e saj. Ai ishte me të vërtetë një mendje e jashtëzakonshme dhe njohës i thellë i librave të shenjta. Sipas mendimit të Helena Gjikes, Erasmi nuk kishte të barabartë në kulturë dhe logjikë në njohuritë e mëdha e të shumta në krahasim me mendimtarët e kohës së vet. Ai i ngjante Sakia-Munit, që ndryshe njihet me emrin Buda, i cili u përpoq të rilindte atdheun e vet duke u orvatur të zhdukte mbretërinë e kobëshme të kastave. Buda shpalli se klasat më të ulta të shoqërisë i kanë të gjitha mundësitë të arrijnë lartësinë e një krijese hyjnore. Nga kjo del qartë se ai barazinë midis njerëzve pavarësisht nga klasa, raca e kombësia, e quante një të vërtetë objektive. Peshkopët e krishterimit të hershëm kishin dalë nga gjiri i vetë popullit punonjës dhe u përpoqën për të, kurse aristokratët bënë të kundërtën e tyre. Erasmi ishte mik i ngushtë i Tomas Morit, autorit të veprës “Utopia”, përkushtuar regjimit shoqëror të barazisë.

38. Shkrimtar lindur në Athinë, mësues i Origenit.

Tomas Mori ishte armiku i hajdutëve dhe i veseve, ndërsa skolastikët miq të tyre.

Por Helena Gjika i bëri edhe një kritikë të rëndë humanistit të madh. Për Helena Gjika, Erasmi kishte dhunti që rallë i kishin dijetarët dhe humanistët e tjerë, megjithatë ai nuk ishte njeri me karakter të fuqishëm, siç ishte nga vullneti për punë dhe nga aftësia mendore, e përafërt me gjenialitetin. “Ai ishte tipi i përkryer i dobësisë”, do të shkruante ajo, e cila vëren gjithashtu se Erasmit i ishin shteruar forcat dhe shëndeti jo aq për interesat e Perëndise e të njerëzisë sesa për fije lavdie të kotë. Ajo shton edhe se Erasmi u zhgënjye sepse e kuptoi që lavdia e shekullit atij nuk do t’i përkiste si njeri i talentit, por më shumë si njeri i zemrës. Ajo pohon se famë më të shkëlqyer popullore se ajo e Xvinglit dhe e Washingtonit nuk mund të kishte, me gjeninë e tyre keta qëndrojnë më lart dhe i kapërcenin bashkëkohësit me dhuntitë e tyre.

Në një vepër të saj me titull “Në brigjet e liqeneve helvetike” ajo thotë se, sipas Aristotelit, “ka njerëz që lindin mbretër”, por ajo shton njëkohësisht se ka edhe nga ata që për nga qëndrimi, idetë, karakteri dallohen në mënyrë të veçantë. Siç duket, ajo e ka fjalën për Martin Luterin dhe për vetë Krishtin, i cili u bëri thirrje gjithë kombeve që të luftojnë kundër padrejtësisë dhe kundër vetë vekjes. Joan Gojarti nuk u tremb nga perandorët dhe perandoreshat, as nga të mëdhenjtë e tjerë të oboreve, por i sulmoi me vendosmëri për veset e tyre dhe ato të klasave që perfaqsonin. Ajo pohonte edhe se Gjermania duhet të ndjekë Luterin dhe jo autorin me mungesë vendosmërie të veprës “Bisedat familjare”; pasi në radhë të parë janë ata që dinë te veprojnë e luftojnë.

Siç duket, Helena Gjika nuk ka qënë njohur me idetë e humanistit gjerman Sebastian Frank, pikpamjet e të cilit pajtoheshin me ato të Erasmit. Ai theksonte se fjala “heretik” është një epitet nderi, që në të vëtetë u atribuohet kampionëve të mendimit shkencor të çdo brezi dhe Erasmi e kishte për nder që të cilësohej i tillë. Ky mendimi i Frankut historikisht ishte plotësisht i saktë, pavarësisht se Erasmi nuk guxonte ta pranonte hapur.

Lind pyetja: Si është e mundur që një njeri me karakter jo të fortë të

luftojë prapambetjen e përgjithëshme me vepra që lexoheshin nga një numër jo i pakët lexuesish, për në atë kohë me interes edhe për pushtet mbajtësit laikë e klasikë? Kjo veprimtari nuk mund të shpiegohet me frikë, as me mungesën e guximit dhe të kurajos civile. Përkushtimi me forcë të atillë ndaj çështjes se përparimit njerzor është pjesë përbërëse e karakterit të Erasmit dhe kjo nuk tregon frikë, mungesë guximi apo mungesë kurajoje civile, por të kundërtën.

Helena Gjika thekson gjithashtu se turma nuk ja dinte emrin Erasmit. Ka mundësi që të ishte kështu në shekullin e XIX-të, kur ajo jetonte e punonte, kur shkollat ishin të pakta, por më vonë kur ato do të shoheshin, Erasmi do të zinte vendin e vet në programet mësimore dhe emri i tij do të bëhej gjithnjë e më i njohur.

Veprat e Erasmit do të luanin rol të madh në lëvizjen e Luterit, siç pohon edhe vetë Helena Gjika. Ato do t'i gudulitnin here-here “të mëdhenjtë” e egër. Ai veproi kështu me maturi, pasi e kuptoi se përndryshe do të pësonte fatin e Jan Husit dhe të Tomas Morit. Ai godiste vërtet me pambuk, veç të njomur me alkool, që do të diqte pak më vonë duke përmirsuar botën ku jetonte. Erasmi nuk e quante të domosdoshme të perfundonte në menyre tragjike përderisa mungonte një lëvizje e fuqishme popullore. Përveç kësaj, ai besonte më tepër në reformat sesa në dhunën për transformimin e botës së vjetër. Ai nuk është njeriu i furtunave të atypëratyshme, por i përgatitjes së shtrëngatave të mëvonëshme. As mosha, as shëndeti e as pozicioni si humanist nuk e lejonin të vepronte pa maturi. Prandaj nuk mund të cilësohet me karakter jo të fortë.

Nga ana tjetër, si Demosteni në Greqinë e lashtë, Erasmi në Evropën Perëndimore në kohën e vet nuk dëshironte aspak të binte në kurthin e akuzave të rëndomta, të kurdisura prej armiqve të tij dhe të linte mënjanë problemet themelore njerëzore që e brenin. Për Erasmin vetëm edukimi i njeriut qëndronte mbi gjithçka. Nga kjo anë ai i përngjante shumë Aristotelit, i cili ka thënë “asnjë çnderim njerëzor nuk më ka bërë kurrë krenar”. Bukurinë e vërtetë, Erasmi e shihte vetëm në mirësinë njerëzore. Plutarku thotë se, “njeriu duhet të flasë vetëm atëherë kur të shikojë se nxjerr përfitime për vete ose për të tjerët”, kurse Erasmi murg kurre nuk

ua vuri veshin këtyre fjalëve, duke u interesuar gjatë gjithë jetës së tij fisnike vetëm për përparimin e njerzimit.

Modestia për të ishte një virtyt. Ai nuk kishte qëllime pushtetore klerikale, prandaj ishte krejt i çiltër, kurse Jul Qesari, që kishte ato laike, ishte edhe i padepërtushëm. Erasmi, me t' u shpallur murg, hoqi dorë nga gjithçka e rëndomtë, ai jetonte vetëm për popullin, i cili priste prej tij krishterimin e vërtetë. Vetëm kjo mënyrë jetese e justifikonte atë përpara Perëndisë. Ai vërtetë nuk u ngrit me armë kundër pushtuesve të kohës, por thumbimet e tij ishin aq të holla sa ishte vështirë që ata të mos i kuptonin. Duke dashur të tregoheshin përkrahës të Humanizmit e të Rilindjes, ata e mbyllnin njërin sy, pavarsisht nga dhembja që u shkaktonte.

Është e vërtetë se Gjergj Washingtoni, në gjysmën e dytë të shekullit XVIII, ngrii armët kundër qeverisë angleze, por kishte pranë kolosë si Tomas Xhefersoni, Benjamin Franklini e një popull të tërë, ndërsa Erasmi kishte vetëm veten. Nga ana tjetër, përpara luftes se popullit amerikan për pavarësi, në Evropë kishin shpërthyer revolucione të tilla si ai në gjysmën e dytë të shekullit XVI në Vendet e Ulta dhe ai anglez në shekullin e XVII, i cili përfundoi me sukses të plotë. Por Erasmi kishte kohë që kishte vdekur, kështu që nuk arriti të shfrytëzonte përvojën e tyre. Ai ishte plotësisht i bindur, ashtu si Themistokliu i Greqisë se lashte, se tiranët nuk kanë asnjëherë të drejtë, ata janë gjykatës të pabesë e servilë, për të varrosur mendimin e lirë. Fjalët “edhe i vetëm trim në luftë” Erasmit nuk i përshtateshin. Ato i dukeshin marrëzi.

Sidoqoftë, Erasmi e përshëndeti me gëzim Reformën e Luterit në Gjermani. U nda prej saj vetëm pas shpërthimit të Luftës Fshatare në Gjermani. Ai nuk shprehu asnjë cmirë për Luterin, as për reformën e tij. Ai mbeti i krishterë, besnik i Ungjillit, që dhunës nuk i duhet përgjigjur me dhunë. Ai e njhte mirë Republikën e endëruar prej Platonit, të cilën deri në kohën e tij nuk e kishte parë të realizuar gjëkund. Vetë Platoni i kishte bërë të pakënaqura autoritetet pushtetare dhe vetë nuk kishte marrë pjesë në ndonjë lëvizje të armatosur për realizimin e republikës së tij.

Erasmi e miratoi lëvizjen protestante të Xvinglit në Bazel të Zvicrës. Kur u largua nga qyteti plot zhurmë ai shkroi: “Lamtumirë, Bazel,

lamtumirë! Ti je qyteti ku pata strehimin më të hidhur. Nga kjo varkë që do të më çojë diku, unë të uroj lumturi, dhe sidomos që të mos kesh kurrë një mysafir më të bezdishëm se Erasmi”. Ai e kuptoi se ajo lëvizje mbante edhe vulën e tij. Pak më vonë u rikthye dhe aty i mbylli sytë përgjithmonë. “I tërë qyteti mori pjesë në varrimin e princit të humanistëve”, do të shkruante Helena Gjika. Siç duket, kontraditat janë pjesë përbërëse edhe e njerëzve të kalibrit të Helena Gjikës.

Për hir të së vërtetës duhet të shtojmë se midis Erasmit dhe Luterit kishte mendime të kundërta për çështjen e Zotit. Zoti i Luterit ishte idhnak, arbitrar, herë-herë despotik dhe arsyeja njerëzore varet krejt nga ky Zot. Erasmi nuk mund të pajtohej me këtë mendim. Ai kishte thënë botërisht se arsyeja ishte faktori i të gjitha sendeve; ajo ishte një me Zotin përderisa edhe filozofët paganë e kishin njohur si të tillë. Shkëndija e virtytit gjendet edhe tek njerzit më të shthurur, të cilët edhe mund të ndreqen, ndërsa për Luterin ata janë të denuar njëherë e përgjithmonë. Duhet shtuar se më 1523, kur reaksioni i kishës zyrtare mobilizohej kundër lëvizjes luterane, Erasmi i shkroi një letër Papës Adrian i VI, në të cilën midis të tjerash, i thoshte se shtypja e asaj lëvizje do ta detyronte të bashkohej me armiqtë e vetë Papës. Përveç kësaj, ai e mbrojti me guxim Lui Berkenin nga akuzat e Sorbonës që kishte përkthyer në frengjisht disa vepra të Erasmit dhe Luterit. Berkeni u dogj i gjallë më 1520 si heretik në moshën tridhjetë vjeçare, gjë që e helmoi Erasmin jashtë mase. Duhet të theksojmë edhe se pas përhapjes së lajmit të remë për arrestimin e Luterit më 1821, Dyreri i shkruante Erasmit: “Dëgjo, o kalorës i Krishtit, dil me kalë pranë zotit Krisht, mbroje të vërtetën, fitoje kurorën e martirit të krishterimit”. Por pavarësisht nga kjo thirrje e zjarrtë, Erasmi nuk mund ta zëvendësonte Luterin. Ishin dy personalitete të ndryshme.

Erasmi kishte bërë gjithçka si dijetar. Ai kishte thënë të vërtetën. Ai i mësoi lexuesit si duhet të vepronin në jetë dhe kjo nuk ishte pak. Në histori nuk është e thënë që gjenitë të marrin pjesë në revolucion. Kush mund të pohojë me bindje të plotë se Volteri me Rusonë apo Didëronë po të kishin jetuar më gjatë, do të kishin marrë pjesë patjetër në Revolucionin e vitit 1789, të cilin e kishin parandierë? Kondorseja, që mori pjesë, u

detyrua të vdiste vetëm duke prerë damarët, sepse ngjarjet sipas tij, duhet të zhvilloheshin si në vaj, gjë që nuk mund të ndodhte kurrë. Leon Tolstoi bëri shumë për të demaskuar carizmin rus, por ati as i shkoi ndërmend të merrte pjese në revolucionin e vitit 1905, pavaesisht se ishte tepër i thyer në moshë.

Sjellja dhe veprimet e Erasmit nuk ishin pasojë e karakterit të tij jo të fortë, por thjeshte e botkuptimit të tij, e krijuar në kushte dhe rrethana të caktuara. Megjithëatë ai u quajt “Ylli i gjermanisë”. Në librin “Në brigjet e liqenëve helvetikë” Helena Gjika do të shkruante: “Historia e një populli ka cilësitë dhe mangësitë e veta”. Kësaj thënieje do t’i nënshtrohej edhe Erasmi. Ndërsa në vëllimin e parë të veprës “Zvicra gjermane dhe ngjitja në Menkë”, botuar më 1856 në Gjenevë e Paris, ajo shkruan: “Që nga shpërthimi i barbarëve deri tek Erasmi njerëzimi ka belbëzuar, nga Erasmi deri tek Leibnici ka shkruar, nga Leibnici deri te Luteri e deri më sot ka arsyetuar”. Pra, Erasmi bëri atë që i kishte caktuar historia në periudhen e vet. Atëhere si shpjegohet kjo kontraditë e rilindëses sonë të pavdekeshme, erasmianes dhe volterianes të shekullit XIX? Përgjigjen e kësaj pyetje do t’ia japim me fjalën e mënçur të lashtësisë greke: “Edhe Homerët flenë”. Helena Gjika, e cila personifikonte Homerin, Herodotin, Eskilin, Platonin, Epikurin, së bashku me shekullin e vet, nuk fjeti, por vetëm dremiti.

Këto radhë po i perfundojmë me fjalën se s’ka lumturi më të madhe se sa të jesh mik i çdo njeriu të lavdishëm. Prandaj edhe Erasmi rron në zemrat dhe mendjet e gjithë idhtarëve të përparimit njerzor. Edhe unë bëra aq sa munda që ai të rrojë edhe në zemrat e gjëra të shqiptarëve.

BIBLIOGRAFIA

(E shkurtër)

- ALEXANDRE, MONIQUE: Fragments autobiographiques dans l'oeuvre de Julien (Invention de l'autobiographie d'Hésiode à Saint - Augustin, Paris, 1993).
- ALFARIC, PROSPER Origines sociales du christianisme, Paris 1968
- ANGELINI La vita de Gesu, Torino, 1934.
- ARNAUD. M. SAINT - PAUL: Sa vie, ses missions, sa doctrine, Paris, 1889
- BARTHELEMY. SAINT-HILIA. J: La Philosophie dans ses rapports avec la science et la religion, Paris, 1889.
- BENIGNI, U: Storia sociale della chiesa, vëllimi 3, Milano, 1922
- BERGIER. N. S: Dizionario della teologia. Milano, 1834.
- Breve dizionario di mitologia. Padova, 1831.
- BOMPAIRE, JACQUES: Quatre styles d'autobiographie au II siècle après J. C. Aelius, Aristide, Lucien, Marc-Aurèle, Galien. (Invention....).
- BORGHI, L: Umanesimo e concezione religiosa di Erasme di Rotterdam Firenze, 1935.
- BOUTROUX, E: Science et religion dans la phibosophie Paris, 1929.
- BUONAIUTI, E Storia del Cristianesimo. Milano, 1942.
- BUONAIUTI, E: San Paoulo Milano, 1941.
- BUONAIUTI, E: San Girolamo. Roma, 1923.
- BRISSON, LUC: La lettre VII de Platon, une autobiographie (Invention)
- CARLIER, PIERRE: Demosthène parlui meme (Invention...)
- CORONA, R: La vita di Gesù. Verona, 1930.
- Corso di cultura superiore. Trieste, 1932.
- COSTA, G: Religione e politica nell' Impere Romano. Torino, 1923.
- D' ISTRIA, DORA: La Suisse allemande et l' Ascension de Moench Paris - Genève, 1856

- D' ISTRIA, DORA: Osservazioni di una rumena nell' organizzazione del principati. Po aty.
- D' ISTRIA, DORA: La vie monastique de l' Eglise Orientale (seconde editton). Genève - Paris, 1858.
- D' ISTRIA, DORA: Au bord des lacs helvetiques. Genève - Paris, 1861.
- D' ISTRIA, DORA: Gli eroi della Rumenia con prefazione di Montegazza Firenze, 1887.
- D' ISTRIA, DORA: Excursions on Roumélie et en Morée, Vol. 1-2, Zurich - Paris, 1863.
- D' ISTRIA, DORA: Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX. Firenze, 1875.
- D' ISTRIA, DORA: Gli Albanesi musulmani. Nuova antologia di scienze, lettere, arti. Firenze, 1868. Vol. 8
- D' ISTRIA, DORA: La Nazionalità albanese secondo i canti popolari, Cosenza, 1867.
- D' ISTRIA, DORA: La Nationalité héllénique d' apres les chants populaires, në Revue des deux mondes. Extrait.
- D' ISTRIA, DORA: Les femmes en Orient. Zurich, 1859- 1860
- D' ISTRIA, DORA: Des femmes par une femme, vëll I-II, Paris, 1865.
- D' ISTRIA, DORA: De la fraternité des pouples latins et de leur role dans le développement de l' humanité. Në Isopescu Claudio: La Stampa periodica romana-italiana in Romnia e in Italia. Roma, 1937.
- D' ISTRIA, DORA: Feste rumene. Po aty.
- D' ISTRIA, DORA: I Principati rumeni. Po aty.
- D' ISTRIA, DORA: I Rumeni e il Papato. Po aty.
- D' ISTRIA, DORA: La propaganda Austro - Romana nei principati danubiani. Po aty.
- DECIO, DECINTO: Dezionario mitologico, Milano, 1942.
- DRAPER, W.J: Les conflits de l' science et de la religion. Paris, 1888.
- DURAND, W. VIEC. Doctrines des philosophes. Paris, 1932.
- DURAND, W. et A: Les progrès de la Conscience. L' Assant contre le christianisme. Lausanne, 1966.
- DURAND, W: et A. Des leçons d' histoire. Lausanne, 1970.
- DURAND, W: Gli eroi del pensiero. Milano, 1938.
- DURAND, W: Histoiré de la civilisation. Paris, 1963. Vëllimi IV.

- DURAND, W: Histoïré de la civilisation. Paris, 1963. Vëllimi V.
- DURAND, W: La débaclà finale. Paris, 1963. (Histoire de la
Civilisation, Xvi. La Renaissance).
- DURAND, W: L'apogée de Bysancè. La civilisation islamique.
(Histoire de la civilisation, X).
- DURAND, W: L' apogée du christianisme, 1-2. Paris, 1962.
(Histoire de la civilisation, XII, XIII. L' Ange de la foi).
- DURAND, W: L' Empire et la jeunesse du christianisme. Paris, 1963.
(Histoire de la civilisation, IX. César et le Christ).
- DURAND; W: La Civilisation judaïque. L' Age des ténébres, Paris,
1963. (Histoire de la civilisation, XI. L' Age de la foi).
- DURAND; W: La Judée et la Perse. L' Inde. Paris, 1962. (Histoire de
la civilisation. Notre héritage oriental, II).
- DURAND; W: La Révolution regieuse. Lausanne, 1963. (Histoire de
la civilisation, XVII. La Reforme).
- DURAND; W: Les etrangérs aux portes. La Contre - Réforme. Lausa-
nne, 1964. (Histoire de la civilisation, XIX. La Réforme).
- DURAND; W: Prélude de la Renaissance florentine, Paris, 1964.
(Histoire de la civilisation, XIV. La Renaissance).
- DURAND; W: Rome. Les origines de la République. Paris, 1963.
(Histoire de la Civilisation, VII. César et la Christ).
- DURAND; W: Splendeurs italiennes. La Renaissance à Rome. Paris,
1973. (Histoire de la civilisation, XV. La Renaissance).
- DURAND; W: L' Angleterre et le reste de l' Europe. Paris, 1964.
(Histoire de la civilisation, XXIV. Le Siècle de Louis XIV)
- DURAND; W: L' Apogée de la France. Paris, 1964. (Histoire de la
civilisation, XXII. La Siècle de Louis XIV).
- DURAND; W: L' Aventure intellectuelle. Paris, 1964. (Histoire de
la civilisation, XXV. La Siècle de Louis XIV).
- DURAND; W: La lutte des doctrines pour le pouvoir. L' Italie et
l' Espagne. Lausanne, 1966. (Histoire de la civili-
sation, XXV. Prélude à l' ère des lumières).
- DURAND; W. A: La Régence en France. L' Angleterre. Paris, 1966.
(Histoire de la civilisation, XXVI. L' Epoque de Voltaire)
- DURAND; W. A: Le réveil de L' Angleterre. Lausane, 1964. (Histoire
de la civilisation, XV. Prélude à l' ère des lumières, I).

- DURAND; W. A.: Les Pays - Bas. Le Nord. L' Islam. Le Saint - Empire. Les tentatives de la raison. Paris, 1964. (Histoire de la civilisation, XXII. Prélude à l'ère des lumières).
- DURAND; W. A.: Rousseau et la Révolution, 2 Paris, 1969. (Histoire de la civilisation. XXIX).
- DURAND; W. A.: Rousseau et la Révolution, 3. Paris, 1969. (Histoire de la civilisation. XXX).
- DUSSAUD, R.: Introduction d'histoire des religions. Paris, 1914. DHIATA E RE (Pa vend e datë botimi). Encyclopedia Universalis, 9. Paris, 1988. Zëri: Erasme.
- ERASMO DA ROTTERDAM: Colloqui scelti (pa datë dhe vend botim).
- ERAZM ROTTERDAMSKI: Razgovori za proste. Moskë, 1969. (Me një hyrje nga S. Markish: Erazm Rotterdamski (1469-1536).
- ERASME (D'): L'Eloge de la folie. Paris, 1933.
- ERASMO: Elogio della folia (Pa datë botimi).
- ERASMUS, D.: Lettres of Erasmus, 1922.
- FERDOUILLE JEAN- CLAUDE: Les Confessions d'Augustin. Autobiographie du présent (Invention....)
- FUNCK- BRENTANO, FRANTZ. LA RENAISSANCE, 1935
- GLORIEU CH: Paul apotre du Christ Jésus. 1936.
- GORFUNKEL, S. N: Giordano Bruno. 1965.
- HADAS- LABEL :MIREILLE: Le double récit autobiographique chez Flavius Joseph. (Invention du autobiographie d'Hessibe à Saint- Augustin). Paris, 1993.
- HALKINS LEON: Erasme Parmi Nous. 1987.
- HERFORD, R. T: I farisei. Bari, 1925. Istoria Italii (Nëtri vëllime). Vëllimi I, Moskë, 1970. Italianske Gumanisti XV vjeka o Cerkvi i religii. Moskë, 1963.
- IZETBEGOVIQ, ALIA: Islami midis Lindjes e Perëndimit. Shkup, 1993.
- JOUAN, FRANÇOIS: Les récits de voyage de Dion Chrysos Tome. Réalité et fiction. (Invention du autobiographie d' Hessibe à Saint- Augustin). Paris, 1993.
- KAZHDAN, A. P: Ot Hrista Kostantinu. Moskë, 1975.
- KRASINSKI, V: Histoire religieuse des peuples slaves. Paris, 1853.

- LAFONT- BOMPIANI:** Dictionnaire des Oeuvres de tous les temps et de tous les pays. N° 4 vëllime (Zërat përvëpra të ndryshme), Paris, 1958.
- LACCY, T. A:** Il Cristo storica, 1923.
- LEVEN, V.G.** Jstoričeskie vzgljady Sebastiana Franka, "Srednje Vjeka", VI. Moskë 1955.
- LODS, A:** L' Origine commune des religions. Paris, 1921.
- LODS, A.** Des prophètes, à Jèsus, Paris 1935.
- LE GLAY, MARCEL:** A propos des res gestae diui Auguste: héritage et nouveauté dans la pensée politique. d'Auguste (Invention....)
- LOISY, A** Le origini del cristianesimo, Torino 1942
- MARKISH, S:** Nikomu nje ustupljaju. Raskazi ob Erazme iz Rotterdama. Moskë, 1966.
- MARKISH, S:** Znakomstvo s'Erazmom iz Rotterdama. Moskë, 1971.
- MARTIN, ANNICK:** Figures du "jeu" et jeux des figures dans les Apologies d'Athanase: Aux antipodes de l'autobiographie(Invention....)
- MAURIAC FRANÇOIS:** La vita di Gesù. Milano, 1937.
- MATHIEU, J.** Le Catéchisme appliqué sans maître. Paris. 1819
- MOURRE, Michel.** Dictionnaire encyclopédique d'histoire, 1978. Zërat Erasme, Luther, Martin, L'Eglise Catholique, l'Eglise Orientale.
- MULLER, F. M:** Origine et histoire des religions Paris, 1879.
- MULLER, F. M:** Essais sur l'histoire des religions. Paris, 1879.
- OEUVRES** d'Erasme de Rotterdam. Tome premier. L'Eloge de la folie. Paris, 1933
- PAOLO, S:** Epistole. Milano, 1933.
- BASCAL, B:** Pensées sur la Religion et sur quelques sujets. Monaco, 1962.
- PATRIZI, M:** San Pietro, Torino, 1925.
- PAROLA DEL SIGNORE:** La Bibbia in lingua corrente. Roma, 1986.
- PETIT ROBERT:** Dictionnaire universel des noms propres. Paris, 1989.

- RENAN, E: L'Antéchrist. Paris, 1855.
- RENAN, E: Ssint- Paul. Paris, 1869.
- RENAN, E: Les Apôtres. Paris (pa datë botimi).
- RENAN, E: Les Evangiles et la seconda génération Chrétienne. Paris 1923.
- RENSI G: Lo scetecismo. Milano, 1928.
- SACRA: (La) Bibbia ossia l'Antico Testamento. Roma. 1990.
- SAFREY HENRI DOMINIQUE: Aspects autobiographiques dans les Epitresde l'apotre Paul. (Invention.....)
- SAGGEZZARA DEGLI ANTICHI: Massimee Aforumi greci e latini, a cura di Federico RoncoroniMilano 1993.
- SALVINI, A: San Paolo Apostolo, 1932.
- TOTH, T: Le Christ et les problemes de notre temps. Paris, 1935.
- TURCHI, N: La figura morale di S. Giovanni Crisostomo. Roma, 1908.
- TURCHI, N: Manuale di storia delle religioni. Torino, 1922.
- VAN GENNEP, A: Religions, moeurs et légendes. Paris, 1911.
- VSJEMIRNAJA: Istorija. Vëllimi 4. Moskë, 1957, f.17-144; 156-167.
- WARTELLE: Saint-Justin et les relais de le recherche. (Invention...)
- WEILL, G: Histoire de l'idée laïque en France au XIX siècle. Paris, 1929.
- WILLIS, ROYF: Western civilisation, Volume I, Lexington Mas sachusetts Toronto, 1985.

P Ë R M B A J T J A

PARATHËNIE.....	3
HUMANISTI I MADH DESIDERI ERASMI ROTERDAM.....	7
MARRËZIA BËN LIGJIN NË SHOQËRI.....	25
RILINDJA E NJË FEJE E SHOQËRIE TË RE.....	50
URTËSIA POPULLORE E MËNÇURON DHE E FISNIKËRON NJERIUN.....	89
HELENA GJIKA PËR ERASMIN E ROTERDAMIT.....	106
BIBLIOGRAFIA.....	121